

TYB AKADEMİ

Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi



Türkiye Yazarlar Birliği

TYB AKADEMİ

Yıl:5 Sayı: 15 Ekim 2015
Ortadoğu

İmtiyaz Sahibi
TYB Vakfı İktisadi İşletmesi adına
D. Mehmet Doğan

Genel Yayın Yönetmeni
Celil Güngör

Yazı İşleri Müdürü
Mustafa Ekici

Yayın Kurulu
Murat Erol, İskender Gümüş, Kemal Kahraman, Cengiz Karataş,
Mehmet Kurtoğlu, Atilla Mülayim, Osman Özbahçe

Yayına Hazırlık
Merve Aksakal

Danışma Kurulu
Hicabi Kırlangıç, İbrahim Ulvi Yavuz,
Muhsin Mete, Nazif Öztürk

Yönetim Yeri
Millî Müdafaa Cad. 10/13 Kızılay-Ankara
0.312 417 34 72 - 417 45 70 - 232 05 71
www.tybakademi.com
tybakademi@gmail.com

Tasarım
mtr medya

Baskı
Özel Matbaası

ISSN: 2146-1759

Fiyatı
15 TL

Abone Bedeli
40 TL
Kurumlar için 75 TL

Hesap No
Vakıfbank Başkent Şb.
IBAN: TR34 0001 5001 5800 7297 391004
Ziraat Bankası Başkent Şb.
IBAN: TR23 0001 0016 8350 1199 485001

*TYB AKADEMİ hakemli bir dergidir. Dört ayda bir yayımlanır.
Dergide yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.
Yazılar yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen, basılamaz, çoğaltılamaz ve
elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayımlanıp, yayımlanmamasından
yayın kurulu sorumludur.*

HAKEM HEYETİ

Board of Referees

- Abdulcelil, Tarık (Yrd. Doç. Dr. Ain Shams University)
Acar, Mustafa (Prof. Dr. Aksaray Üniversitesi)
Acar, Rahim (Doç. Dr. Marmara Üniversitesi)
Açıkgöç, Alparslan (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi)
Açıkgöz, Ömer (Doç. Dr. Kırkkale Üniversitesi)
Akbar, Jamel (Prof. Dr. University of Dammam)
Akgün, Birol (Prof.Dr. Konya Üniversitesi)
Akın, Mahmut H. (Yrd. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Al-Lahham, Abeer Hussam Ed-din (Prof. Dr. University of Dammam)
Arıcan, M. Kâzım (Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Atan, Murat (Doç. Dr. Gazi Üniversitesi)
Ayдын, Mustafa (Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Ayyıldız, Mustafa (Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi)
Bayartan, Mehmet (Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi)
Baybal, Mustafa Sami (Doç.Dr. Selçuk Üniversitesi)
Bayraklı, Bayraktar (Prof. Dr. Marmara Üniversitesi)
Bektaş, Ekrem (Doç. Dr. Harran Üniversitesi)
Bilgi, Levent, (Yrd. Doç. Dr. Harran Üniversitesi)
Bilgili, Emre Ahmet (Prof. Dr. Marmara Üniversitesi)
Bircan, Ufuk (Doç. Dr. Dicle Üniversitesi)
Birgül, Mehmet Fatih (Yrd. Doç. Dr. Muş Alpaslan Üniversitesi)
Bulut, Mehmet (Prof. Dr. Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Canım, Rıdvan (Doç. Dr. Trakya Üniversitesi)
Ceyhan, Nesime (Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Ceylan, Yasin (Prof. Dr. ODTÜ)
Çalış, Şaban (Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Çelik, Yakup (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi)
Çelik, Yakup (Yrd.Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi)
Çemrek, Murat (Doç. Dr., Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Enstitüsü, Kazakistan)
Dalpour, Waleck (Prof. Dr. University of Maine)
Dearden, Brad (Prof. Dr. University of Maine)
Dilaver, Hasan Hüseyin (Prof. Dr. Ahi Evran Üniversitesi)
Duralı, Teoman (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi)
Düzgün, Şaban Ali (Prof. Dr. Ankara Üniversitesi)
Efe, Adem (Doç.Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi)
Ekinci, Abdullah (Prof. Dr. Harran Üniversitesi)
Elmas, Nazım (Doç. Dr. Giresun Üniversitesi)
Emiroğlu, İbrahim (Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi)
Eravcı, H. Mustafa (Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Fidan, Mehmet Âkif (Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Hammam, Sabry Tefik (Doç. Dr. Sohaç University)
Gencer, Bedri (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi)
Gündoğan, Ali Osman (Prof. Dr. Muğla Üniversitesi)
Kahraman, Kemal (Dr. TBMM Milli Saraylar)
Karatepe, Şükrü (Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Keleş, Hamza (Prof. Dr. Gazi Üniversitesi)
Kemikli, Bilal (Prof. Dr. Dumlupınar Üniversitesi)
Kırlangıç, Hicabi (Prof. Dr. Ankara Üniversitesi)
Koç, Turan (Prof. Dr. Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Ocak, Ahmet Yaşar (Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi)
Okay, M.Orhan (Prof. Dr.)
Okumuş, Ejder (Prof. Dr. Osmangazi Üniversitesi)
Orçan, Mustafa (Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Öcal, Şamil (Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Örs, Derya (Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Özkarıcı, Mehmet (Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Özsoy, İsmail (Prof. Dr. Fatih Üniversitesi)
Öztürk, Nazif (Dr.)
Pamuk, Bilgehan (Doç.Dr. Gaziantep Üniversitesi)
Kazım Paydaş (Doç. Dr., Harran Üniversitesi)
Perşembe, Erkan (Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Poyraz, Hakan (Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi)
Saatçi, Suphi (Prof. Dr. Mimar Sinan Güz. San. Ün.)
Sarioğlu, Hüseyin (Prof. Dr. Kırklareli Üniversitesi)
Subaşı, Necdet (Doç. Dr. Diyanet İşleri Başkanlığı)
Tekin, Mustafa (Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Topakkaya, Arslan (Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi)
Törenek, Mehmet (Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi)
Yelken, Ramazan (Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Yıldırım, Ergün (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi)
Yıldız, Alim (Prof. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi)
Yılmaz, Salih (Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Bu sayının hakemleri

Prof. Dr. Salih Yılmaz

Prof. Dr. Mustafa Gencer

Prof. Dr. Nesrin Karaca

Doç. Dr. Rıdvan Canım

Doç. Dr. Nazım Elmas

Yrd. Doç. Dr. Fatih Güzel

İçindekiler

Sunuş: Ortadoğu: Yıkılan, yakılan şehirler,
yok edilen medeniyet / 7

Ortadoğu'nun Türkçesi / 9
D. Mehmet Doğan

Suriyeli Yazar Zekeriya Tâmir'in Öykülerinde
Polis Devleti / 39
Halim Öznurhan

Hatıralar Işığında Ortadoğu'yu Anlatmak / 55
Murat Soyak

İslam Şehrini Kurmak:
Hz. Peygamber'in Şehir Tasavvuru
Köksal Alver / 73

Orta Asya'nın Türk-İslam şehirleri Armin Vambery'nin Hatıratında
Orta Asya'nın Türk-İslam Şehirleri / 87
Cavid Qasimov

Ahmet Mithat Efendi'nin Süleyman Muslî Romanında
Güney-Güney Doğu Anadolu Şehirleri / 97
Özlem Nemutlu

Tartışma / Kitabiyat / 109
Celil Güngör
D. Mehmet Doğan
Merve Özgenli Çelik

Sunuş

Ortadoğu: Yıkılan, yakılan şehirler, yok edilen medeniyet

Bu coğrafya, zor bir coğrafya...Bununla sadece Anadolu'yu, Türkiye'yi kas-tetmiyoruz. Dünyanın ekseriya “verimli hilâl” olarak isimlendirdiği İslâm ta-rihinin merkez toprakları ve ona eklenen Müslümanlık geçmişi bin yıla varan ülkelerle ilgili sözümüz. Dünyanın bir zamanlar merkezinde olan bu bölge, artık dünyayı kontrol etmek isteyen güçlerin hedefinde yer alıyor.

İslâm adına konuşan son devlet otoritesi olan Osmanlı Devleti 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortadan kaldırıldıktan sonra, bölge tamamen sömürgecilerin kontrolüne girdi. Sömürgeciler çekildiğinde veya manda idareleri sona erdi-ğinde de emperyalistler bölgeden el çekmedi. İsrail'in bölgeyi zehirleyen varlığı Batılılar için müdahaleleri kolaylaştırıcı bir unsur oldu.

21. yüzyılın dünyası, güçler dengesinin doğu ile batı arasında yeniden ta-nımlanması gerektirecek hızlı bir gelişme gösteriyor. İslâmı bir zamanlar ta-rihten silmeyi amaçlayan, siyasî etkisini neredeyse sıfırlayan ve müslüman halkların yönetimini mutemet diktatörlere emanet eden batının, uzakdoğu-nun süratli gelişimi karşısında yeni bir tavır geliştirmek istediği fark edilebi-liyor.

Irak'a müdahale, Körfez savaşı, Afganistan müdahalesi, Suriye'de bitiril-mek istenmeyen kirli savaş, Yemen'de mezhepler üzerinden yürütülen çatış-malar... Libya'nın istikrarsızlaşması, Mısır'ın İsrail-Batı-ABD ekseninde de-mokrazi tecrübesinin bitirilmesi, Türkiye'yi çevreleyen açık ve örtülü savaş...

Türkiye'nin tarihî zeminine oturmaya yönelmesi ve son dönemde takip et-tiği dış siyasetin bütün İslâm dünyasının ilgi odağı olduğundan şüphe yok. Türkiye'nin şöyle veya böyle örnek alındığı, model addedildiği de şüphe gö-türmez. Bu modelin etkileme sınırlarını, ülkelerin kendi kabullerinin çizmesi de tabii karşılanmalıdır.

Türkiye'nin bölgedeki varlığı 2000'lerin başında zirve yaptı. Komşularla sıfır sorun siyaseti verimli sonuçlar verdi. Yüzyıllık meseleleri bir yana bıra-

karak sağlanan bu yakınlık, Arap baharı dalgasından sonra adeta bir el tarafından tersine çevrildi. Türkiye yeni oluşturulan şartlarda konumunu belirle-
mekte zorlandı. Yeni tesis edilmiş olan olumlu ilişkilerin olumsuzla dönmesi-
nin önüne geçilemedi. Bu sonuçta sırf Türkiye'nin siyasetinin belirleyici oldu-
đunu söylemek haksızlık olur. Daha çok Türkiye ile ilgili siyasetlerin sonucu
tayin ettiği görülebiliyor.

Dergimizin bu sayısında Ortadoğu kavramı uzun bir yazı çerçevesinde ele
alınıyor. Bölgenin bin yıllık tarihinin analizi mahiyetindeki bu yazı dışında
iki yazı daha bu konu ile bağlantılı. Bunun dışındaki yazılar esas olarak şehir,
medeniyet, edebiyat konulu yazılar.

Hakemli bir dergi yayınlamanın zorlukları günün meselelerini konuşma-
ya gelince daha da artıyor. Bu sayımızı akademi, yüksek öğretim, Türkiye'de
yüksek öğretimin geçmişı ve bugünü ile ilgili olacaktı. Maalesef, bu konunun
öyle kolayından ele alınamayacağını gördük. Yine de bu konunun gündeme
getirilmesinden vaz geçmedik. 2016'nın ilk sayısı, "Türkiye'de yüksek öğretim,
akademi; geçmişten geleceğe" olacak.

D.Mehmet Doğan

Ortadoğu'nun Türkçesi

D. Mehmet Doğan

Bu başlık pek fazla açıklayıcı bulunmayabilir. “Ortadoğu kelimesi zaten Türkçedir, daha Türkçesi ne olabilir ki?”

“Ortadoğu” kelimesini biz icad etmedik, İngilizce “middle east”ın karşılığı olarak dilimize girdi, yani patent hakkı İngilizlerin...

**Neden Batı Asya değil de Ortadoğu?*

Bunu tartışmadan önce, mesela 19. yüzyılda dünyanın böyle bir kavramdan haberdar olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Ortadoğu, 20. yüzyılda ortaya çıkan, daha açığı, siyaseten icad edilen bir kavramdır. Güya coğrafi bir bölge, fakat tarifler kesinlikle coğrafi değil, tamamen siyasî.

“Ortadoğu” denildiğinde bir yere, merkeze nisbetle bu kavram kullanılıyor demektir. “Doğu”nun uzağı var, orta uzağı var ve yakını var...

Kime göre veya nereye nisbetle?

Tabii Avupa'ya ve bilhassa İngiltere'ye göre... Bugün *Ortadoğu* denilen bölgenin objektif tanımlaması “Batı Asya” olabilir. Ya *Yakındoğu*? İki coğrafi kavramın esasen siyasî adlandırmalar olduğu, yol açtıkları karışıklıktan çıkarılabilir.

**Değişmeyen coğrafyaya değişen tarifler*

Elimizdeki sözlükler, ansiklopediler Ortadoğu'yu ve Yakındoğu'yu nasıl tarif edeceklerini bilemiyorlar, dense yeri var. Tarifler zamanla eskiyor, farklılaşıyor; değişmeyen coğrafyanın değişen tarifleri neye alâmet olabilir?

Dünya Politika Ansiklopedisi'nde *Ortadoğu* şöyle tanımlanıyor: (Fr. Moyen orient, İng. Middle east): “Dünyanın Irak, İran, Suudi Arabistan, Yemen, Aden, Umman, İran Körfezi ve Batı Pakistan'ı içine alan bölümü. Buna Hindistan katılmaz. Bu hâle göre ortadoğu Asya kıtasındadır.”¹

Dikkat edilirse bu tarifte Türkiye, Suriye, Lübnan, Filistin, Mısır vb. ülkeler yoktur. Bu siyaset sözlüğünde “Yakındoğu” kavramına yer verilmiştir. Bunu o sıralar bu kavramın kullanımdan düşmesine bağlayabiliriz.

1 Ahmet Angın: *Dünya Politika Ansiklopedisi*. İstanbul 1967, sf. 159

Çünkü Yakındoğu 1. Dünya Savaşı'nın yaygın kavramı iken, Ortadoğu, 2. Dünya Savaşı'ndan itibaren kullanılma sıklığı artan bir kavram haline gelmiştir.

Daha eski tarihli bir ansiklopedimiz “Yakındoğu”yu tarif ediyor, onda da Ortadoğu yok: “Birinci Cihan Harbi'nden sonra ortaya çıkmış siyasî bir tâbirdir. Bununla kastedilen Akdeniz'in doğusundaki memleketlerdir. Yakındoğu'nun en mühim devleti şüphe yok ki Türkiye Cumhuriyeti'dir. Buna Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, hatta İran, Pakistan ve Mısır'ı ithal etmek mümkündür. Bilhassa Birleşmiş Milletler Birliği'nde Yakındoğu'nun hudutlarını daha geniş tutmak temayülü vardır. Bundan başka Ortadoğu ve Uzakdoğu tâbirleri vardır.”²

Bu ansiklopedinin dönemin dünya literatürüne uygun bir tanımlama yapmaya çalıştığını, Ortadoğu yerine Yakındoğu kavramını kullanmaya devam ettiğini, ama Ortadoğu kavramını zikretmeyi de ihmal etmediğini söyleyebiliriz.

*Yakındoğu'dan Ortadoğu'ya

Ortadoğu, 1945'te ilk baskısı yapılan Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde yer almaz. Ama *Yakın doğu* vardır. Tarifi de gayet sarıhtir: “*Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun kapladığı yer.*”³

“Lozan Andlaşması”ndan yirmi yıl sonra kayda geçirilen bu tarifi, ad koyanın meramını, maksadını bilerek yapıldığından şüphe edilmemelidir. Bizim “Lozan Konferansı” olarak bildiğimiz toplantının gerçek ismi *Conference on Near Eastern Affairs*-“Yakın Şark İşleri Konferansı”dır. Başlangıçta Türk Heyeti'nin bu ismi değiştirme teşebbüsleri akim kalmıştır.⁴ “İngilizler bu konferansla, asırlık emellerine ulaştılar: Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırdılar! Bu devletin coğrafi alanı içindeki bütün hukukunu iptal ettiler ve kendi hukuklarını tesis ettiler, ‘Yakın Şark’ dedikleri bölge işte Osmanlı sınırlarının kapsadığı bölge idi.”⁵ Nitekim 3 Ekim 1923'de açılan İngiliz İmparatorluk Kongresi'nde İngiliz Başvekili Stanley Baldwin şunları söylemektedir: “*Bu muahede (andlaşma), İngilizlerin esaslı menfaatlerini korumakla kalmayıp aynı zamanda Yakınşark'da ekseriyetle bozulan müteaddit (çok sayıda) ırk ve din menfaatlerinin telifine (uzlaşmasına) medar (kaynak) olacak, devamlı bir sükûnet teminine ve iktisadî vaziyetin islahına yardım edecektir. İngiliz itibarını korumak için takib edilecek yegâne yol budur.*”⁶

2 *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.10 (1954)

3 *Türkçe Sözlük*. İstanbul 1945, sf. 621

4 D. Mehmet Doğan: *Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Giriş*, 3. bs. Ankara, 2014, sf. 189

5 D. Mehmet Doğan “Yüzyıl savaşları” *Vahdet*, 8.4.2015

6 Ali Fuat Cebesoy: *Siyasi Hatıralar*, II. kısım. İstanbul 1960, sf. 25

Türkçe Sözlüğün 2. baskısı 1955'te yapılır. Bu baskıda *Yakındoğu* kelimesine rastlanmaz! 1959'daki 3. baskıda da. 1983'te yapılan 7. baskıda *Ortadoğu* şöyle tarif edilir: "Türkiye, Suriye, Mısır, İsrail, Lübnan, Arabistan, Irak ve İran'ı içine alan ülkelere verilen ad." Bu baskıda Sözlük'e *Yakındoğu* kavramı da avdet etmiştir: "Akdenizin doğu kıyısındaki ülkelerle (Suriye, Mısır, Lübnan, İsrail), Ürdün'ün oluşturduğu bütüne verilen ad." Bu tanımlama, Sözlüğün yeni hazırlayıcılarının yakın geçmiş bilgisinden bîbahre olduğunu, daha doğrusu tarih şuurundan yoksun bulunduğunu gösterir!

1998'de yapılan 9. baskıda *Ortadoğu*'nun yazılışı ile birlikte tarifinde de değişiklik yapılmıştır. *Ortadoğu*'nun birleşik kelime değil, sıfat tamlaması şeklinde yazılması tercih edilmektedir: *Orta doğu*.

Tarif de değişmiştir: "Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Suriye, Mısır, İsrail, Lübnan, Filistin, S.Arabistan, Irak ve İran'ı içine alan ülkelere verilen ad."

Bu tarifde, Kıbrıs'ın değil de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin zikredilmesi, kavramın coğrafi olarak değil, siyasî olarak algılandığını apaçık ortaya koymaktadır.

TDK sözlüğünde *Ortadoğu*'nun son tarifi bu değildir. İşte 2011'de yapılan 11. baskıdaki tarif: "Güneybatı Asya'da tarihsel ve kültürel yakınlığı olan ülkelerin oluşturduğu coğrafi bölge, Orta Şark."

Türkiye'de tercüme ve tadil yoluyla meydana getirilen ansiklopedilerin en başarılısı sayılan *Meydan Larousse*'da yer alan *Yakınşark* tarifi de ilgi çekicidir:

"Yakındoğu. ing. near east, eş-şarkuledna. Akdeniz kıyısındaki ülkelerle (Suriye, Mısır, Lübnan, İsrail) Ürdün'ün meydana getirdiği bütüne verilen ad. (Bazı yazarlar bu terimin kapsamına Türkiye, Balkan devletleri ve Karadeniz kıyısındaki ülkeleri de sokarlar.) Metnin sonundaki köşeli parantez içindeki "L", tanımın Fransızca Larus'dan aynen tercüme edildiğini göstermektedir.⁷

*Kaynağından tarifler!

Daha yakın döneme ait bir tercüme ansiklopedide, *Encyclopaedia Britannica*⁸'nin tercümesi *Anabritannica*'da yer alan *Ortadoğu* ve *Yakındoğu* tanımlamalarını okumak bir hayli aydınlatıcıdır:

"Ortadoğu, Akdenizin güneydoğu ve doğu kıyılarında, Fas'tan Arap yarımadası, İran ve bir kabule göre de onun ötesine kadar uzanan toprak-

7 "Yakındoğu" *Meydan Larousse*, C.12

8 *Encyclopædia Britannica*, dünyanın en uzun süreli İngilizce genel kültür ansiklopedisi olarak kabul ediliyor. İlk baskısı 1768'de *İskoçya*'nın Edinburgh şehrinde yapılmış. Dünyanın en gelişmiş akademik ansiklopedisi sayılan *Britannica*'nın 2012'den beri sadece elektronik versiyonu yayında.

lar. Orta bölümü, eskiden batılı tarih ve coğrafya bilginlerince *Yakındoğu* diye adlandırılırdı. Doğuyu üç bölgeye ayırma eğilimindeki bu anlayışa göre, Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar uzanan ve Avrupa'ya en yakın olan bölge *Yakındoğu*, Basra Körfezi'nden güneydoğu Asya'ya kadar uzanan bölge *Ortadoğu*, buradan Pasifik Okyanusu'na kadar olan bölge de *Uzakdoğu*'ydü.

2. Dünya Savaşı öncesinde bu terminoloji eski kesinliğini yitirmeye başladı ve *Ortadoğu* terimi, Mısır'daki İngiliz komutanlığına bu adın verilmesinden sonra yerleşti. Günümüzde *Ortadoğu* terimi Bahreyn, Birleşik Arap emirlikleri, Irak, İran, İsrail, Katar, Kıbrıs, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Türkiye, Umman, Ürdün, Yemen Arap Cumhuriyeti ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni kapsar. Ama çeşitli siyasal gelişmeler sonucu batı ülkeleri, özellikle öteki Arap ülkeleriyle yakınlaşan Tunus, Cezayir ve Fas ile Afganistan ve Pakistan'ı da zaman zaman *Ortadoğu* kapsamında düşünür. Hatta Yunanistan da bazen *Ortadoğu*'nun bir parçası olarak değerlendirilir. Dünyadaki siyasal duruma ve özellikle de bu bölgeye nereden bakıldığına bağlı olarak *Ortadoğu* teriminin anlamı değişmekle birlikte, bölgenin çekirdeğini müslüman Arap dünyasının oluşturduğu genellikle kabul edilir.⁹

“*Yakındoğu*, Akdeniz'in doğu kıyıları çevresindeki topraklar. Afrika'nın kuzeydoğusuyla Asya'nın güneybatısını kapsar; bazan Balkan yarımadası da *Yakındoğu*'nun parçası olarak kabul edilir. *Yakındoğu* terimi ilk çağdaş batılı coğrafyacılar tarafından doğunun Avrupa'ya en yakın kesimi olarak ve kabaca Osmanlı Devleti'nin topraklarıyla örtüşen bölge için kullanılmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra *Yakındoğu* daha çok *Ortadoğu* adıyla anılmaya başlanmıştır. Günümüzde bu iki terim çoğu zaman birbiri yerine kullanılmaktadır.”¹⁰

Birşeyin adını koyan onun üzerinde tasarruf ediyor/etmek istiyor demektir. *Ortadoğu* kavramı ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve jeopolitikçi Alfred Thayer Mahan kullanılmakla beraber¹¹ İngiliz patentli olduğu şüphe götürmez. *Ortadoğu* tanımları, 20. yüzyılın başında İngiltere'nin iktisadî ve askerî çıkarlarının korunması ihtiyacından doğmuştur.¹²

* “*Ortadoğu Komutanlığı*”

İngiliz çıkarlarının tayin edici rolü hakkında çok açık bir örnek İngilizlerin 2. Dünya Savaşı sırasında Mısır'daki askerî birliklerinin “*Ortadoğu Komutanlığı*” olarak adlandırılması üzerine yaygınlaştırılmasıdır.

9 *Anabritannica*, C.17. Encyclopaedia Britannica'nın 22 ciltlik Türkçe versiyonu (1986-1990). Türkiye ile ilgili bazı maddeler ilave edilmiş, bazı maddelere eklemeler yapılmıştır.

10 *Anabritannica*, C.22

11 Serdar Sakin-Can Deveci, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme” *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı/ 2011

12 a.g.m., sf. 284

Ortadoğu 19. yüzyılda zirve yapan Avrupa emperyalizmi için hayatı önemi haiz bir bölgedir. Doğu ile Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu, Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlayan, aynı zamanda Doğu ile Batı arasında ticarî ve kültürel geçişleri sağlayan bir bölge sözkonusudur. Bölge dünyanın en önemli kara ve su yollarına sahiptir ve nihayet 20. yüzyılın vazgeçilmez enerji kaynağı petrol rezervlerinin önemli bir bölümünün burada bulunması stratejik kıymetinin bir daha teyidi/ güncellenmesi anlamına gelmektedir.

Yüz yıl önce Avrupa'da başlayan 1. Dünya Savaşı'nın ağırlıklı olarak bu bölgede cereyan etmesi boşuna değildir. Bugün de Ortadoğu kirli bir savaşın nesnesi haline getirilmiştir.

*Birleştirici tek devlet: Osmanlı

Tarih boyunca Ortadoğu'yu tek devlet olarak bütünleştiren ve uzun süren bir barışı tesis edebilen sadece Osmanlılar olmuştur. Ne Roma, ne Persler ne de Emeviler ve Abbasiler bunu başaramamışlardır.

İngilizler *Yakınşark İşleri Konferansı* ile Ortadoğu'yu Fransızlarla birlikte kontrollerine almışlar fakat bitmez tükenmez ihtilafların, çatışmaların oluşumuna yol açarak bölgeyi barut fıçısına çevirmişlerdir. Bugün bölgede hâkimiyet mücadelesinin esas aktörü olarak ABD görünmektedir. 1. Dünya Savaşı'ndan yüz yıl sonra ABD bölgeyi yeniden belirlemek için açık ve gizli operasyonlar yapmakta bu da bölge halkının hayatını cehenneme çevirmektedir.

Ortadoğu kavramı için "kaypak bir mefhum"¹³ tanımlaması yapan düşünürümüz, Türkçe ustası Cemil Meriç'i rahmetle analım. Kavramın bütün kaypaklığına rağmen şunu söylemek durumundayız: *Lâmu cimi yok, Ortadoğu ile İslâm dünyası kastedilmekte fakat sürekli operasyon yapıldığı için Müslümanları ilzam eden, onların tepkilerini yükseltecek bir tanımlamadan kaçınılmaktadır...*

*Ortadoğu ve Türkçe

Bu kavram tartışmasından sonra, ihtiyaca göre sınırları değişen bu hayalet coğrafyada Türklerin ve Türkçenin yeri üzerinde durmak niyetindeyiz. Bu aynı zamanda "*İslâm dünyasında Türkler ve türkçe*" olarak da anlaşılabilir.

Türkiye, Türkçenin batıdaki vatanıdır. Selçuklular döneminden başlayarak çok güçlü bir Türkçe edebiyat bu coğrafyada vücut bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin başlangıcından itibaren de Türkçe devlet dilidir.

Ortadoğu'nun Türkçesi sadece Türkiye ile sınırlı tutulabilir mi?

Daha baştan, tarihen bunun imkânsız olduğunu söyleyebiliriz. Suriye'nin, Irak'ın kuzey bölgelerinde hatırı sayılır Türkçe konuşan toplu-

13 Cemil Meriç: *Kırk Ambar*. İstanbul 1980, sf. 282-288

luklar yüzyıllardır varolagelmıştır ve bölgede güçlü bir Türkçe edebiyat da ortaya çıkmıştır. Bir anlamda 35. paralelin kuzeyi Arapçanın tam hâkim olmadığı bir bölgedir ve bu bölgede Türkçe etkili bir dildir. 16. yüzyılın büyük şairi Fuzulî'yi, Bağdatlı Ruhî'yi ve 20. yüzyılda Bağdat'ın köklü ailelerinden olan Alûsîzadelerden Ahmed Haşim'i zikretmek bir fikir verebilir.

Bağdat elbette Abbasî hilafetinin başkentidir ve Arapça açısından mühim merkezlerden biridir. Bununla birlikte, Türkçe için ve Türk tarihi ve kültürü için büyük önem taşıyan *Divanü Lügati't-Türk*'ün Kaşgarlı Mahmud tarafından burada yazıldığını ve zamanın Abbasî halifesi Muktedî bi Emrillah'a sunulduğunu unutmamalıyız. İşin ilgi çekici yanı, bu kitabın bugün elimizde bulunan tek nüshası da Şam'da istinsah edilmiştir!

Daha güneye iner ve batıya doğru gidersek Mısır, Türkçe açısından mutlaka dikkatten uzak tutulmaması gereken bir ülkedir. Tulunoğulları'ndan (868-905) itibaren 1952'ye, yani subaylar darbesine kadar, arada Fatımî dönemi hariç, bin yıl Mısır idaresinin başında daima Türk asıllı veya Türk devlet kültürü içinde yetişmiş yöneticiler bulunmuştur.¹⁴ M. 830'da Halife Me'mun, Bizansla savaşırken ve bu sebeple Ankara'da bulunurken, Mısır'da Kıptî isyanları başlar. Me'mun Afşinlerden Haydar Kara-buğra'yı Mısır'a gönderir. Karabuğra Kıptileri mağlub eder. Me'mun 833'te Mısır'a geldiğinde kubbeli bir Türk çadırında oturur. İbn Mühenna'ya göre. "*Bundan sonra Abbasiler Mısır'ı elde tutmak için Türklere dayandılar ve bu merkeze ekseriyetle Türk valileri yolladılar.*"¹⁵

Osmanlı öncesi dünyanın en güçlü Müslüman devleti olan Mısır Memlûkları zamanında *Devletü't-Türkiye* veya *Devletü'l-etrak* olarak anılmıştır.

İlk sosyolog, siyaset felsefecisi sayılan ve **Mukaddime** isimli eseri yazılışının üzerinden 6 asırdan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen değerini koruyan İbn Haldun (1332-1406) ömrünün son 24 yılını Mısır'da geçirmiştir. Ailesi Endülüs'te (İşbiliye/Sevilla) yaşadığından sonra Tunus'a geçmiş. Onun da bir süre Gırnata'da yaşadığı, Tunus'ta, Fas'ta ve Endülüs'te birçok önemli görev üstlendiği biliniyor.

İspanya'da ve Mağrib bölgesinde müslümanların sınır çatışmaları, işgal ve iç karışıklıklarla boğuştuğu bir dönemde hac bahanesiyle Tunus'tan ayrılan İbn Haldun Mısır'a gelir. Sultan Berkuk yeni tahta çıkmıştır, burada iyi kabul gören İbn Haldun döneminin Mısır için "*burayı görmeyen, İslâm'ın kudretini anlayamaz*" der. Burada muhtelif medreselerde müderrislik ve başkadılık yapan İbn Haldun'un Kamhiye Medresesi'nde verdiği ve Memlûk yöneticilerinin de bulunduğu derste, Türklere ilgili şunları söyler:

"Mızrak ışıltılarıyla sapıklık şer karanlıklarını yok eden, keskin temrenleriyle yalan ve iftira bağlarını kesen, batıcı oklarıyla

14 Ekmeleddin İhsanoğlu: *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*. İstanbul 2006, sf. XVII

15 Emel Esin: "Mısır Türk sanat merkezleri" *Türk Ansiklopedisi*, C.XXIV

cehalet ve şirk deliğini tıkayan, yaptıklarında ve terk ettiklerinde 'ümmetim içinde bir bölüm hep olacak' (Buhari, Müslim) hadisinin sırrını muzaffer kılan Türklerin bu zafere erişmiş öbeğinin devletleri, İslâmı gölgesine almıştır. İslâm coğrafyasını genişletmişler, hilafet dâvetini en güzel şekilde yürütmüşlerdir, Hicaz ve Şam'ın en uzak yerlerine yaymışlar, Haremeyn-i Şerefeyn'e hizmette halkın hükümdarlarına üstün gelecekleri şeylere dayanmışlardır." Mısır'a hâkim olan Türkler "bu ülkeyi bayındır hâle getirmişlerdir. Medreselerinde hep Kur'an okunmuştur. Camiler, taşların ve yıldızların sayısını geçen namaz ve ezanla coşmuştur. Minareler, iman simgesini duyurarak, istiğfar ve tesbihine dayanmıştır."¹⁶

İbn Haldun, Sultan Berkük tarafından yaptırılan el-Berkükiye Medresesi'nin açılışında da Berkük'u ve Türkleri öven sözler sarf eder. Berkük ülkenin ve dinin koruyucusudur. İbn Haldun yeryüzünün iki büyük milleti olarak Türkleri ve Arapları zikreder. Araplar yer kürenin güneyini, Türklerse kuzeyini kaplamıştır.¹⁷

* Dünyanın 2. "Türk devleti" Memlûklar!

Memlûklar Abbasilerden itibaren İslâm devletlerinde kölelerden müteşekkil bir askerî sınıf. Memlûk sistemi Osmanlı Devleti'ndeki kapıkulu kurumuna benzetilebilir. Abbasiler zamanında halifenin muhafız birlikleri olarak başlamış, sonra yaygınlaşmıştır. Bu şekilde kölelikten yetişenler tarafından ilk olarak Mısır'da *Tulunoğlu* devleti kuruluyor, sonra *İhşid* devleti. Mısır bir süre sonra memlûk yönetimli bir ülke haline geliyor. Eyyübilerden Necmeddin Eyyub (1240-1249), Türk asıllı askerlerden Bahrî memlûk birliklerini oluşturuyor. "Kardeşi 2. Âdile karşı Kürt asıllı askerlerin kendisini terk etmesine karşılık Türk memlûklarının sonuna kadar sadakatlerini devam ettirmeleri, onun bu teşkilatı kurmasında çok etkili oldu."¹⁸

13. asırda İslâm dünyasını kasıp kavuran Moğol istilası sırasında Moğollara esir düşmüş Kıpçaklar satın alınarak okuma yazma öğretiliyor, Kur'an okutuluyor, dinî bilgiler veriliyor. Ata binme, yüzme, kılıç, topuz vb. cenk âletleri kullanma becerisi kazandırılıyor ve savaş teknikleri talim ettiriliyor. Memlûkların yerli halkla karışması istenmiyor, köle olarak alınan Türk asıllı hanımlarla evlendiriliyorlar. Memlûklar için İbn Haldun *El-İber*'de "Allahu teala, düştükleri bu esarete bedel olarak onlara Müslüman olmayı, bir süre sonra da Mısır'da saltanatı ele geçirmeyi nasib etti" diyor.¹⁹

Eyyubî devletinin memlûkları devletleşiyor. Necmeddin Eyyüb'ün oğlu Turan Şah memlûkları kısıyor, Bahrî (deniz) memlûklarından Baybars ve arkadaşları Turan Şah'ı öldürüyor. Efendileri Necmeddin Eyyüb'ün Türk asıllı dul eşi Şecerü'd-dür'ü tahta çıkarıyorlar. Kadın hükümdar ya-

16 İbn Haldun: *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*. (çev. Vecdi Akyüz). İstanbul 2004, sf. 181

17 İbn Haldun, 185-186, Gökhan, İlyas: "İbn Haldun'un Memlûk Sultanları İle İlişkisi", *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Ekim 2014, s.35-43.

18 İsmail Yiğit: *Memlûklar*. İstanbul 2008, sf. 15

19 Zikreden: İ. Yiğit, *Memlûklar*, sf. 15

dırgandığı için İzzeddin Aybek ile evlendiriliyor. (M.1250)

Memlûkler hangi kavimden olurlarsa olsunlar Türk isimleri taşıyor. Kölemenler tek nesillik bir asalet sınıfı meydana getiriyorlar. Çocuklara bu asalet geçmiyor, çünkü çocukları köle veya esir değil.²⁰

Memlûk hükümdarları, köle askerler olarak çoğunlukla Türkler/Kıpçaklar arasından devşiriliyor, fakat Çerkez de olsalar, başka kavimden de gelseler, Türkçe öğrenerek yetiştiriliyorlar.²¹ Mısır Memlûklerinin saray ve yönetim dilinin Türkçe olduğu söylenebilir. Bu sahada önemli Türkçe eserler yazılmış, Arapça ve farsçadan Türkçeye tercüme yapıldığı gibi Memlûk yöneticilerinin kütüphaneleri için bazı Türkçe eserler istinsah edilmiş, bazı memlûk yöneticileri Türkçe şiirler yazmıştır. Bu sahada yazılan eserlerin dillerinin asıl Memlûk Kıpçakçası, asıl Oğuz Türkçesi ve Kıpçak-Oğuz karışımı bir dil olduğu görülmektedir.²²

Memlûk sahasında yazılan lügat ve dilbilgisi kitapları:

1. *Kitâbü'l-İdrâk li-lisâni'l-etrâk*/Türklerin dilini anlama kitabı. Araplara Türkçe'yi öğretmek amacıyla Endülüslü Ebû Hayyân el-Endelüsî tarafından 1312'de Kahire'de yazılmıştır. Sözlük bölümünde yaklaşık 3500 kelime var. Selânikî Mustafa Bey (1894) ve Ahmet Caferoğlu tarafından yayımlanmıştır (İstanbul 1931).²³

2. *Kitâb-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. 1343'de yazılmış, müellifi Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Konevî. Araplara Türkçe öğretmek için kaleme alınmıştır. Recep Toparlı, M. Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık tarafından hazırlanan Türkçe tercümesi TDK tarafından yayımlandı (Ankara 2000).

3. *Kitâbü't-Tuhfeti'z-Zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye*. 1425 yılından önce kaleme alındığı tahmin ediliyor, fakat müellifi bilinmiyor. Besim Atalay tarafından yayımlanmış (İstanbul 1945).

4. *Kitâbü Bulgati'l-müştâk fi lugati't-Türk ve'l-Kıfçak*. Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah et-Türkî tarafından kaleme alınan eserin 1451'den önce yazıldığı tahmin ediliyor. Ananiasz Zajaczkowski tarafından isimler ve fiiller birer cilt halinde yayımlanmıştır (Varşova 1938-1954).

5. *el-Kavânîni'l-küllîyye li-zabti'l-lugati't-Türkiyye*. Kahire'de 15. asrın başlarında yazılan ve müellifi bilinmeyen eserin tek yazması Süleymaniye Kütüphanesi'nde. Kilisli Muallim Rifat (Bilge) tarafından yayımlandı. Daha sonra Recep Toparlı vd. tekrar yayımlamıştır, Ankara 1999).

6. *eş-Şüzûrî'z-zehebiyye ve'l-kitâbü'l-Ahmediyye fi'l-lugati't-Türkiyye*.

20 Süleyman Kızıltoprak: "Memlûk" DİA, İsmail Yiğit: "Memlûkler" DİA

21 "Çerkez memlûkler" in çoğunlukla Türk olduğu iddiası için bkz. Kürşat Solak, "Çerkez Memlûkler Çerkez mi?", AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD), S. 51, Ankara 2012, sf. 201-208.

22 A.Azmi Bilgin-Necmeddin Hacıeminoğlu: "Kıpçaklar" DİA

23 Endelüsî'nin türkçe ile ilgili diğer üç kitabının günümüze ulaşmadığı belirtiliyor: *Zehvu'l-mülûk fi nahvi't-Türk, el-Efal fi lisani't-Türk, Dürretü'l mudia fi'l-lugati't-Türkiyye* (İsmail Yiğit: *Memlûkler*. İstanbul 2008, sf. 311)

Molla Sâlih tarafından 1619'da Mısır'da yazılan eser Besim Atalay tarafından yayımlanmıştır (İstanbul 1949).

7. *Kitâbü'd-Dürreti'l-mudîa fi'l-lugati'l-Arabîyye ve't-Türkiyye*. 14. veya 15. yüzyılda yazılmış Arapça-Türkçe sözlük. Recep Toparlı tarafından yayınlanmıştır. (TDK. Ankara 2003)

Dille ilgili bu eserler dışında Türkçe fıkıh kitapları, okçuluk ve atlarla ilgili eserler ve farsça bazı edebî eserlerin tercümeleri de vardır.²⁴ Diyarbakirli Şerîfî Firdevsî'nin Şâhname'sini 60 bin beyit halinde Sultan Kansu Gavri için çevirmiştir. Memlûk sultanlarının en ünlülerinden olan, Salahaddin sonrası Haçlı kalıntılarını bölgeden temizleyen Baybars, Arapların kahramanlık hikâyelerine konu olmuştur. Baybars bu hikâyelerde hem gerçek hüviyetiyle hem de efsanevî yönüyle görülür. Bazıları Binbir Gece Masallarına da karışan Baybars'la ilgili hikâyeler 50 kitap hâlinde yayınlanmış (Kahire 1908-1909).²⁵

Türkiye'den sonra en fazla eski harfli Türkçe basma ve yazma eser Mısır kütüphanelerindedir. En başta islâmî Türk edebiyatının ilk büyük eseri *Kutadgubilig*'in üç yazma nüshasından biri Mısır Millî Kütüphanesi "Darü'l-Kütub"dadır. Mısır kütüphanelerinde bulunan Türkçe yazma ve matbu eserlerin on binin üzerindeki olduğu tahmin ediliyor.²⁶

Memlûk Devleti'nin Osmanlı öncesi bölgede rolü önemli. Bölgeden son haçlı kalıntılarını temizliyorlar. Moğol/İlhanlıları durduruyorlar. Abbâsî soyundan birini Kahire'ye getirip halife olarak ilân ediyorlar. Hicaz'da otoriteyi temin ediyorlar. Yemen civarına ve Basra Körfezi'ne yerleşmek isteyen Portekizlileri engellemeye çalışıyorlar. Osmanlılar Memlûkları ortadan kaldırdıktan sonra bölgeyle ilgili sorumluluklarını da üzerlerine almışlardır.

Tarihte ilk "Türk" isimli devletin Gök/Kök Türkler olduğu kabul edilir. Türk devletleri ekseriya hanedan veya kabile adıyla anılmıştır. Selçuklu, Osmanlı, Akkoyunlu... gibi. Mısır'da kölemen devletinde ne hanedan, ne de kabile sözkonusudur. Kölemenlerin esas vasfı, Türk asıllı veya Türkçe öğretilerek yetiştirilmiş olmaktır. Dolayısıyla devlete bir kabile veya hanedan ismi vermek mümkün değildir. Bu yüzden Mısır Memlûk devleti döneminde, *ed-Devletü't-Türkiyye* veya *Devletü't-Türk* olarak adlandırılmıştır.²⁷

Memlûk sahasında çok sayıda Türk asıllı ilim adamı yetişti. Zehebî, İbnü't -Türkmanî, Moğoltay b.Kılıç, İbn Kutluboğa, İbnülmeccî Ahmet b.

24 Jale Demirci: "Cumhuriyetin 80. yılında Türkiye'de Memlûk-Kıpçak türkçesi çalışmaları" DTCF *Türkoloji Dergisi*, C.16 S.2, sf. 53-63

25 İsmail Yiğit: *Memlûkler*. İstanbul 2008, sf. 364

26 Mısır'daki yazma eserlerle ilgili ilmi fihrist Prof. Dr. Nasrullah Tırazi tarafından hazırlanmış (bkz. Abuzer Kalyon: *Ayşe Teymurî Divanı/Divan Şiirinin Nil'deki Sesi*. Ankara 2013, Sunuş)

27 "Bahrî Memlûkler, Mısır'a Devletü't-Türkiyye (Türk devleti) adını verdiler." Emel Esin: "Mısır Türk Sanat merkezleri" *Türk Ansiklopedisi*, C.XXIV sf. 122

Tanboğa, Baybars Devadar el Mansurî, Safedî Halil b. Aybek, Demirî, ibn Dukmak, Bedreddin Aynî, Muhyiddin el-Kâfiyeci, ibn Ayas, ibn Tagriberdî bunlar arasında sayılabilir.

Memlûk döneminde Türk sanatının izlerini Mısır sanatında görmek mümkündür. Memlûk sanatı Abbasî ve Fatimî sanatlarının devamı olarak görülmekle beraber, Türkistan sanatından büyük ölçüde izler taşır. Mimaride ve süslemecilikte Türk motifleri dikkati çeker.

Türklerin Mısır sanatında ve mimarisinde görülmesinin tarihi daha eskidir. Nilin sularının yükselişini ölçen “mikyas” binası M.861’de Ferganlı bir riyaiziyeci ve mimar olan Ahmed b. Muhammed Ferganî tarafından yapılmıştır. Bu Türkistanlı âlim ve mimar Mısır’da kemer şekiline yenilik getirmiş. Roma ve Bizans’ın yuvarlak kemerlerinin yerine Hindistan ve Türkistan Budist mimarisinin özelliği olan sivri kemer Mısır’da görülmeye başlanmıştır. “Sivri kemerin, Burkan’ın mukaddes ağacı sayılan yabanî incir yaprağının şeklini taklid ettiği rivayet edilir.”²⁸

Mısır’da 9. yüzyılda yapılan Tulunoğlu camii önemli bir mimarî eserdir. Kale görünümülü Ahmed b. Tulun’un Camiin minaresinin modelini kâğıttan yaparak mimarlara verdiği ve minarenin o modele göre yapıldığı iddia edilmektedir. Bu şekil, İskenderiye Feneri’nin üzerine bir kubbe ilâvesi şeklindedir ve “Mısır minaresi”nin esasını oluşturur: Kaidesi dört köşe, orta bölümü çok köşeli, gövdesi toparlak ve tepesinde asıl İskenderiye Feneri’nde bulunmayan şekilde bir kubbe.²⁹

Kültür ve sanat tarihi bakımından Selçuklu ve Zengî geleneği, Eyyubiler aracılığı ile Mısır’a ulaştı ve orada yerleşti. 14. asır tarihçisi Kalkaşandî, Mısır devlet nizamı ile merasimlerinin ve bunlar ile ilgili Türkçe tabirlerin çoğunun Zengî sarayından geldiğini kaydeder.³⁰ Türklerin teşrifatçılığa ve hanedan armacılığına has ongunları Eyyubiler devrinde Mısır’da kullanılmış, Haçlı savaşları sırasında bazı Türk ongunları Firenkere geçmiş ve Avrupa’ya yayılmıştır. Avrupa şovalyeliğinde birçok örf ve âdetin kaynağı Eyyübilerdir. Memlûkler evvela Eyyübî kültürünü, değiştirmeden, benimsemişler ve umumiyetle unvanlarında olduğu gibi, bunların geleneklerini takip etmişlerdir. Memlûk mimarisinin ilk devresi olan 1. Baybars devri (M.1260-1277) yapılarında ve sonrasında Türk mimarî geleneğinin tesirleri hissedilir.

Mısır’ın fethinden sonra inşa edilen yapılarda Osmanlı mimarî üslubu ağır basmaya başlar. Osmanlı döneminde yapılan camiler, tekkeler, sebiller, türbeler ve hanlar içinde en ünlüleri Süleymâniye Câmii, Mahmûdiye

28 Emel Esin, a.g.m., sf. 117

29 E.Esin, sf. 119 İskenderiye Feneri, antik dönemin 7 harikası arasında sayılır. Tarihte inşa edilmiş deniz fenerlerinin en yükseği olarak bilinir. Yapının tepesinde tunçtan bir ayna bulunuyormuş. Ahmed b. Tulun İskenderiye Feneri’ne de tahtadan bir kubbe ilave ettirmiş.

30 a.g.m., 122

Câmiî, Murâd Paşa Câmiî, Kethüdâ Abdurrahmân Sebîlî'dir. Bunlar Mısır'da Osmanlı mahalli yöneticileri tarafından yaptırılmıştır. 19. yüzyılın ortasında Mehmed Ali Paşa'nın yaptırdığı camii ise tam mânasıyla bir selatin camiidir ve muhtemelen 19. asırda yapılan Osmanlı camilerinin en büyüğüdür.

**Osmanlı Mısır'ının son hamlesi: Kavalah hanedanı*

Memlûk devletine Yavuz Sultan Selim son veriyor (Ridaniye zaferi, 22 Ocak 1517), fakat memlûklerin Mısır toplumunda, 19. yüzyılın başında Mehmet Ali Paşa'nın kırımına kadar etkili oldukları görülüyor.

Mehmed Ali Paşa'nın hayatı, tarihi büyük şahsiyetlerin hikâyesi olarak okumaktan yana olanlara destek olacak olağanüstülüktedir. 18. asrın sonunda (1769) Kavala'da doğan Mehmed Ali, küçük yaşında babasını kaybeder. Leon adında bir Fransız tüccarın yanında çalışmakta iken 1787 yılında askerliğe intisab eder. Vergisini ödemeyen köylülere karşı giriştiği çatışmalarda dikkati çeker. 1801'de Mısır'ı işgal eden Fransızlara karşı oluşturulan kuvvete dâhil edilir. Fransız kuvvetlerine karşı kazandığı başarıdan ötürü Mısır Valisi Mehmed Hüsrev Paşa tarafından binbaşılığa yükseltilir. Mısır'ın son Osmanlı valileri Hüsrev, Tâhir, Ali ve Hurşid paşaları bertaraf edip ulemâ, eşraf ve Mısır halkının desteğini alarak kontrolü sağlayan Mehmed Ali, Bâbiâli tarafından vali olarak tanınır (1805).

O sıralar Osmanlı Devleti'ni meşgul eden Arabistan'daki Vahhabî galeisi ile İstanbul'un talebi üzerine ilgilenmeye başlar. 1815'e kadar Vahhabî/Suudî isyanının bastırılmasıyla ilgilenir, bilahire Vahhabîler'in tenkilini oğlu İbrahim Paşa'ya tevdi eder. Vahhabî isyanının bastırılması ve hac yollarının emniyetinin sağlanması, Mehmed Ali Paşa'nın İslâm dünyasındaki şöhretini artırır.

1820 yılında Sudan'ı kontrolüne alan Paşa, Hicaz ve Sudan seferinde ordusunun yetersizliklerini gördüğü için, *Nizâm-ı Cedîd* adlı yeni bir ordu kurmaya karar verir. Avrupaî tarzda düzenlenen bu ordu Mora isyanının bastırılmasında başarılı olur. İngiltere, Fransa ve Rusya, 1827'de savaşın durdurulmasını talep eder. Bâbiâli'nin reddi üzerine 20 Ekim 1827'de Navarin'de Osmanlı-Mısır donanması imha edilir. Mehmed Ali, müttefikleri temsil eden İngiliz Amiral Codrington ile İskenderiye'de bir antlaşma imzalar ve 1828'de Babiâliye danışmadan Mora'daki kuvvetlerini geri çeker...

Mehmed Ali Paşa, Mora seferindeki kayıplarına karşılık Suriye'nin kendisine verilmesini talep eder. Talebi reddedilince oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki bir orduyu Suriye'ye gönderir (1831). İbrahim Paşa ordusu bir yıl içinde Suriye'yi geçip Anadolu'nun ortasına kadar gelir. Konya'da Osmanlı ordusunu mağlub eden İbrahim Paşa Kütahya'ya kadar ilerler.

2. Mahmud, Halep ve Şam'a ilâve olarak Adana'nın da İbrâhim Paşa'ya verilmesini kabul etmek zorunda kalır. Mehmed Ali Paşa, 2. Mahmud'un Ruslarla Hünkâr İskelesi anlaşması yapması karşısında kendisine verilen yerleri garantiye almak için ele geçirdiği bölgelerde yeni vergiler ihdas eder, mecburî askerlik uygulamasına geçer. Bu da huzursuzluğa yol açar. Bâbîâlî ile Mehmed Ali arasındaki mücadeleye Avrupa'nın büyük güçleri de müdahil olur. Beş büyük devletin temsilcileri ortak bir nota ile Bâbîâlî'den teşebbüslerinin neticesini beklemesini talep ederler. 15 Temmuz 1840'ta Bâbîâlî, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileri arasında Londra antlaşması imzalanır. 24 Mayıs 1841 tarihli fermanla Mısır'ın idaresinin irsî olarak Mehmed Ali Paşa soyundan gelen en büyük erkek evlâda geçmesi kabul edilir. Yarı müstakil bir devlet olan Mısır'ın valilerine, 1866'da "Hıdiv" unvanı verilir.³¹

Mehmed Ali Paşa, okuryazarlığı olmayan bir Osmanlı vatandaşı iken zekâsı, kabiliyeti ve cesareti (ve kıyıcılığı) ile Mısır'da bir buçuk asır sürececek bir hanedan kurdu. İslâm dünyasında modernleşme hamlelerini bazı ahvalde Osmanlı'dan önce gerçekleştirdi. Modern ve kuvvetli bir ordu meydana getirdi. Silâh ve mühimmat imali için fabrikalar tesis etti. Mehmed Ali Paşa, donanmaya da önem verdi. 1810'da Mısır donanmasının temelini Bulak'ta attı. Önceleri Fransa ve İtalya'dan gemi alan Paşa, İskendiye'de bir tersane kurdurdu. 1809'da Avrupa'ya öğrenci göndermeye başladı. Ülkede Avrupai usulle öğretim yapan çok sayıda mektep açtı. 1816'da Hendese mektebi, 1827'de Tıbbiye, 1834'te Mühendishâne'yi kurdu. Tıbbiye hariç diğerlerinde tedrisat Türkçe olarak yürütüldü.

Mehmed Ali Paşa, 1821'de yayıncılık tarihimizde önemli yeri olan Bulak Matbaası'nı kurdu. Öncelikli olarak ders kitapları olmak üzere bu matbaada çok sayıda Türkçe eser basıldı. Tarım alanında da bir hayli düzenleme yaptı, üretimde ciddi artışlar oldu. Paşa Türkçeden başka dil bilmiyordu, okuryazarlığı da yoktu. Buna rağmen yenilikçi bir Osmanlı zihniyeti ile hareket etti. Osmanlı Devleti ile zaman zaman çatıştı ama kültürel olarak Osmanlı'yı devam ettiren bir siyaset takip etti.³²

İslâm dünyasında modernleşme ihtiyacının hissedilmeye başlandığı dönemde Mehmed Ali'nin Mısır hâkimiyeti Osmanlı-Türk kültürü ve Türkçe açısından büyük önem taşımaktadır. "Osmanlı ordusunda görevli bir subay (serçeşme) olan Memed Ali'nin 1805'te Mısır valiliğine yükselmesi ve kendi sülalesinin Mısır'ın mukadderatına 1952'ye kadar hâkim olması... Yüz elli yıllık bu tarihî sürecin şimdiye kadar ele alınmayan yönlerinden biri ve belki en önemlisi, bu sülalenin Mısır gibi Arap kültürünün, geleneklerinin kök saldığı bir toplumda, Türk kültürünün değişik tesirlerinin nüfuz etmesinde modern Mısır kültürünün oluşmasındaki temel unsurlar-

31 Hıdiv, farsça bir kelime olup, "büyük vezir, sadrazam, başvekil" demektir.

32 Şinasi Altundağ: *Kavalah Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi*. 2.bs. Ankara 1988, M. Hanefi Kutluoğlu: "Kavalah Mehmed Ali Paşa" *DİA*

dan birisi haline gelmesidir. Merkezî bürokrasi ve ordunun kurulmasıyla genişleyen bu tesir klasik dönem Osmanlı tesirinin ulaşmadığı noktalara nüfuz etmiştir.”³³

18. yüzyılın sonunda, Osmanlı taşrasında, Kavala'da ortalama Osmanlı kültürü ile yetişen Mehmed Ali Paşa ve ailesinin ilk nesli, Mısır'da güçlü bir yönetim oluştururken kararlı şekilde kendilerini geliştirmişler ve yeni nesillerin yüksek Osmanlı kültürü ile yetişmesini sağlamışlardır. Hanedana ilave olarak Osmanlı ülkesinin Türkçe konuşan bölgelerinden getirilen ve Mısır halkından seçilerek yetiştirilen yeni idareci kadro ve modernleşme sonucu oluşan yüksek ve orta sınıflara bu kültür başarılı şekilde aktarılmıştır. “Böylece Mehmed Ali ve sülalesi döneminde Mısır'da Osmanlı Türk kültürü 1517'den bu yana görülmeyen bir yoğunlukta yayılma ve önceki döneme nazaran daha geniş bir kitleye ulaşma imkânını bulmuştur.”³⁴

Osmanlı tesirinin Mehmed Ali Paşa döneminde, önceki üç yüz yıla göre daha müessir ve çok yönlü olduğu açıkça görülmektedir. Bu tesir, hayat tarzı, giyim kuşam, yemek kültürü, müzik ve eğlence gibi değişik sahalara nüfuz etmiştir. Mehmed Ali Paşa, ailesi ve genişleyen yönetim çevresi, Osmanlı kültürünü sürdüren bir aristokrasi ve burjuvazi tabakası oluşumuna yol açmış, orta tabakalar da zamanla bu kültür muhitinden etkilenmiştir. Modernleşme maksatlı uygulamalar, açılan yeni okullar ve özel olarak kurulan matbaada basılan çok sayıda Türkçe kitab, Arapça konuşan yerli halkın Osmanlı-Türk kültürünü benimsemesinde mühim rol oynamış, böylece Osmanlı-Türk kültür versiyonunun yanında “Osmanlı-Mısır” versiyonu ortaya çıkmıştır.³⁵

Müşterek Osmanlı-Mısır kültürel geçmişi başlıca dört temel unsurdan oluşmaktadır: Türkçe öğretimi, İslâm medeniyetinin üç büyük dilinden biri olan farsçanın öğretimi, hüsn-i hat ve Osmanlı mûsikîsinin yaygınlaştırılması.

Türkçenin bilhassa askerî alanda kullanılması bir zaruret olarak görülmüştür. “Askerî hayatın değişik safha ve yönlerini ifade etmek, hazar ve sefer hallerinde gerekli komutları vermek için, mevcut kullanılabilir durumda olan Türkçenin yerine konulacak başka bir dil yoktur.” Türkçe güçlü bir askerî terminolojiye sahiptir. “Ayrıca Nizam-ı Cedid tecrübesiyle yeni terim ve komutlar ile belirli ölçüde avrupalılaştırılan Türkçe, askerî dil olarak Mehmed Ali'nin istediğini yapmaya yetecek zenginliktedir.”³⁶

Hıdiv İsmail Paşa (1863-1879) döneminde Türkçe öğretimi Mısır'da hiçbir dönemde görülmediği şekilde yaygınlaşır, hatta Sudan'a da intikal

33 Ekmeleddin İhsanoğlu: *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*. İstanbul 2006, sf. XVIII

34 E. İhsanoğlu, a.g.e, sf. 23

35 A.g.e, XX

36 A.g.e 88

eder. Mısır'da Saraya mensup kadın şair ve yazarların varlığı ilgi çekicidir. Hıdiv İsmail'in eşlerinden Çeşm-i Âfet Hanım (öl. 1907)³⁷, ünlü Teymur ailesine mensup Ayşe Hanım (1840-1902)³⁸, Sultan Hüseyin Kâmil'in kızı prenses Kadriye Hüseyin (1888-1955)³⁹ ve sarayda yetişen cariyelerden olduğunu tahmin edilen Gülperi⁴⁰ hanımın şiir ve nesir eserleri kadın edebiyatımız açısından bilhassa dikkatle incelenmeyi hak etmektedir.

Osmanlı mûsikisinin de bu kültürel yapılanmada önemli rolü vardır. Hıdiv İsmail Paşa, Ordu Nazırı İsmail Paşa'ya 1863'te, Mısır'ın değişik bölgelerinden dokuz ila on altı yaş arası 315 gencin seçilmesini ve nefesli ve darplı sazlarla icra edilen 'mehteran' müziği öğretilmesini emretmiş. "Bunlarla yetinmeyen Hıdiv İsmail, Türk mûsikîsini maiyeti ve saray etrafında halka halka oluşan yeni aristokrasinin dikkatine sunmuş, İstanbul'daki köklü mûsikî çevresi ile Mısır'da oluşan saray ve şehir -yani orta sınıf- mûsikîsinin mensupları arasında ilişkiler kurulmasını sağlamıştır."⁴¹

İsmail Paşa, kabiliyetli ses ve saz sanatkârlarını yazları İstanbul'a gönderir, burada mûsikî çevreleri ile temasa geçen gençler, nihavent, hicazkâr ve acem gibi Mısır'da fazla bilinmeyen makamları öğrenirler. Bu yüzden, yirminci yüzyıl başında yetişen Münire el Mehdiye⁴², Muhammed Abdülvahab, Ümmügülsüm gibi çok meşhur sanatkârlar üzerinde Osmanlı mûsikîsinin tesiri hissedilir...

1930'lu yıllarda Şark Mûsikîsi Enstitüsü kurulur. Kurucularından biri ve ilk müdürü Safer Ali Bey Mısır'da yaşayan Türk asıllı bir mûsikîşinastır.

37 Çeşm-i Âfet Hanım'ın divânı *Levha-i Dil*, Semra Tunç tarafından yayımlanmıştır. (Konya 2013)

38 Ayşe Teymûri, Mısır'da siyaset, kültür ve edebiyat alanında etkili olan Teymûri sülalesine mensup. Türkiye'deki edebiyat ve ilim çevrelerine M. A. Yekta Saraç'ın İlmî Araştırmalar dergisinde 1995'te yayımlanan "Türk Edebiyatının Mısır'da Unuttuğu Bir Şair: A'îşe İsmet Teymûr" isimli makalesi ile tanıtılmıştır. Teymûri'nin divanını Abuzer Kalyon yayınlamıştır (Ankara, 2013)

39 Millî Mücadele sırasında, 16 Nisan-24 Mayıs 1921 tarihleri arasında Ankara'yı ziyaret etmiş olan Kadriye Hüseyin, intibalarından oluşan kitabı Temmuz 1921'de Roma'da Fransızca olarak yayımlatmış, "Mukaddes Ankara'dan Mektuplar" ismiyle Cemile Sahir Silan tarafından 1922'de Türkçeye çerilen eser, ancak 1987'de Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır.

40 Gülperi Hanım'ın *Güldeste-i Hatıra*'ı, Filiz Kalyon tarafından yayımlanmıştır. (Ankara, 2014)

41 İhsanoğlu, 41

42 Münire el Mehdiye (Müniretü'l-Mehdiye, 1895-1965) hanımın, Türkiye'nin inkılâp tarihinde ismi geçen bir Mısırlı muganniye olması ilgi çekicidir. Arap dünyasının Ümmügülsüm'den önce en meşhur şarkıcısı olan Münire Hanım, 9 Ağustos 1928'de İstanbul'da Sarayburnu'nda konser vermiştir. Konseri dinleyen Mustafa Kemal Paşa şunları söylüyor: "Bu gece burada güzel bir tesadüf eseri olarak şarkın en mümtaz mûsikî heyetini dinledim. Bilhassa sahneyi birinci olarak tezyin eden Müniretü'l-Mehdiye hanım sanatkârlığında muvaffak oldu."

Harf inkılabı ile ilgili bir konuşmanın bir parçası olan bu sözlerin devamında, Paşa, Türk hissiyatı üzerinde artık bu basit mûsikînin tesiri olamayacağını, medenî dünyanın müziğini benememek gerektiğini belirtir. Türk'ü şen olmaktan alıkoyan bu mûsikî yerine konulmak istenen mûsikînin caz veya dans müziği olabileceği tahmin edilebilir. Çünkü klasik batı müziğinin de insanları neşelendirmek gibi bir özelliği yoktur. (bkz. D.M. Doğan: *Batılılaşma İhaneti*. 35. bs. Ankara 2014, sf. 89-90)

Münir Nureddin de bu dönemde Kahire'ye gelerek konser vermiştir. 1960'lı yıllarda Türk mûsikîsine alâka yeniden canlanır. Büyükelçi Semih Günver, 1968'de Ruşen Kam ve Ankara Radyosu Klasik Türk Mûsikîsi heyetini davet eder, heyetin konserleri büyük alâka görür.⁴³

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır sarayı Türk yemeklerine de ilgiyi artırmıştır. "Günümüzde halen kebab, köfte, şiş köfte, şiş tavuk, börek, poğaç, baklava, dolma, yahni, türlü ve turşu gibi kelimeler Türkler için ne ifade ediyorsa Mısırlılar için de aynı mânayı ve benzer lezzetleri ifade etmektedir."⁴⁴ Bu dönemde Osmanlı hat sanatı zevki de yaygınlaşmıştır.

*Mısır ve Türkçe basın-yayın

Mısır Lozan Andlaşması'na kadar, şöyle veya böyle, şeklen de olsa bir Osmanlı ülkesi idi. Tabiatıyla, "Arap devleti" karakteri baskın değildi. Hatta hanedan Türk asıllı olduğu ve Türkçe konuştuğu için, askerî ve sivil bürokrasinin üst kademelerinde bir hayli Türkçe konuşan-yazan kimse bulunduğundan, Kahire, Türkçe için önemli bir merkez olma özelliğini koruyordu.

1933'te Millî Şairimiz Mehmed Âkif'in son şiir kitabı *Gölgeler*'in Kahire'de yayınlanması bu açıdan olağandışı sayılmaz.⁴⁵

İlk Türkçe gazete Kahire'de yayınlanmıştır. *Vakayi-i Mısriye*, yani Mısır valisi/Hıdivi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yayınladığı resmî gazete Türkçe ve Arapça'dır. Bu süreli yayın, İslâm dünyasında bir ilktir. Osmanlı resmî gazetesi *Takvim-i Vakayi*'den üç yıl önce yayınlanmaya başlanmıştır. Bağdat valisi Davut Paşa'nın 1816'da yayınladığı rivayet edilen Türkçe-Arapça *Curnalü'l-Irak*'ın varlığı kesinleşinceye kadar 1828'de yayınlanmaya başlanan Vakayi-i Mısriye'nin illikliği devam edecektir.⁴⁶

Mehmed Ali Paşa önce âdeta "hizmete özel" denilebilecek bir mevkute daha yayınlattır: *Curnalü'l-Hıdivî*, 1826. Yine Türkçe-Arapça bu süreli yayın 100 adet basılıp sadece üst kademe idarecilere dağıtılmış. *Vakayi-i Mısriye*'nin yazıları önce Türkçe olarak hazırlanır, sonra Arapça'ya çevrilmiştir. Hatta, 1847-1851 yıllarında tamamen Türkçe yayınlanmış. Daha sonra tamamen Arapça yayınlanan bir resmî gazete olarak devam etmiş.⁴⁷

Demek oluyor ki, Mısır'ın basın tarihimizin başlangıcında gözden kaçırılan/ihtmal edilen mühim bir yeri var. Sadece basın tarihimizde değil, "basım" yani "tab" -matbaacılık tarihimizde de mümtaz bir yeri var Mısır'ın.

43 İhsanoğlu, 43

44 a.g.e, 44

45 Bkz. D.M.Doğan: "Şairin Mısır'daki Gölgesi" Mehmet Akif Bilgi Şöleni 6 *Mehmed Âkif ve Gölgeler*. Ankara 2014, sf. 34-44

46 Nesimi Yazıcı: "Vakayi-i Mısriye üzerine birkaç söz", *OTAM*, Sayı: 2, 1991, sf. 267

47 A.g.m, sf. 268 vd.

Yayıcılık tarihimizin efsanevî matbaası “Bulak” Mısır’da, Kahire’dedir. En güzel, en kaliteli, eski harfli Türkçe eserler bu matbaada basılmıştır.

Bulak, Kahire’de bir semt.⁴⁸ Matbaa 1819-1820’de inşa edilmiş, 1821’de açılmış. *Vakayi-i Mısriye* de başlangıçta 5 yıl süreli bu matbaada basılmış. Kitabesi Türkçe⁴⁹, ilk kitap Türkçe bir eser, Şânizade Ataulah Efendi’nin tercüme ettiği, Prusya kralı Fredrick’in generallerine talimatı. Matbaa kısa süre sonra genişletiliyor. 1848’de 169 çalışanı olan kocaman bir basımevi haline geliyor. Bastığı kitapların büyük çoğunluğu Türkçe ve Arapça. Az miktarda farsça ve diğer dillerde kitap basılmış.⁵⁰

Mehmed Ali Paşa’nın özellikle Türkçe ders kitapları bastırmak, çocukların okumalarını düşündüğü Türkçe kitapları özel olarak hazırlatıp burada yayınlamak istediği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. “Valinin kendisi ve oğulları için, özellikle büyük oğlu İbrahim Paşa için siyasî tarih ve büyük devlet adamlarının biyografilerinin Türkçeye tercüme edilmesi ve basılması sağlanmıştır.” Mehmed Ali Paşa döneminde Mısır’da basılan askerlikle ilgili kitapların İstanbul’dan fazla olduğu görülüyor. Bazı askerî kitaplar önce Mısır’da basılıyor. Mehmed Ali Paşa döneminde (1822-1848) Mısır’da, büyük çoğunluğu fransızcadan tercüme 73 Türkçe askerlik kitabı basılmış.⁵¹

Mısırda Türkçe harflerin kullanıldığı ilk metin 1798’de Napolyon’un kurduğu matbaada basılmış hurufat kataloğudur. Son kitap 1997’de basılmış. Bu iki asırlık dönemde Mısır’da 671 Türkçe kitap basıldığı tesbit edilmiş. Bunların içinde *Tuhfe-i Vehbi* gibi 9 defa basılanlar da var. İstanbul’da İbrahim Müteferrika’nın matbaası 1729 faaliyete geçmiştir. Bulak Matbaası’nın yaklaşık yüz yıl sonra 1821’de açılışına kadar İstanbul’da Türkçe kitap basılan üç matbaa var. Bunlarda toplam 112 kitap basılmış. Mehmed Ali Paşa’nın ölümüne kadar (1848) Bulak’ta 253 kitap basıldığı dikkate alınırsa, yapılan işin vüsati anlaşılabilir. 1893’e kadar bu sayı 371’e yükselmiş.⁵²

48 **Bulak**, 13. yüzyılda Nil nehrinin yatağının yer değiştirmesi ile ortaya çıkan kumsal üzenerinde eski Meks şehrinin yerine kurulmuş bir yerleşme. Sultan Kalavun zamanında gelişmiş, ticaret ve sanay merkezi haline gelmiştir. Evliya Çelebi 45 mahalleli, 6700 haneli 400’e yakın cami ve mescidli ve 1600 dükkânlı bir şehirden bahseder. Napolyon’un Mısır seferi sırasında yakılıp yıkılan şehir Mehmed Ali Paşa zamanında tekrar imar edilmiştir. (bk. Cengiz Kallek: “Bulak” *DİA*)

49 Bulak Matbaası’nın kitabesi halen İskenderiye Kütüphanesi’nde muhafaza ve teşhir ediliyor. 2013 yılı başındaki ziyaretimizde bizzat gördük.

50 Bulak matbaası, “Darüssınatîl-âmiriyye”, kitabesine göre, 1819-1820’de inşa edilmiş. 14 kasım 1821’de resmen açılmış. Kitabesi türkçe. (Turgut Kut: “Bulak Matbaası” *T.Dıyanet V. İslâm Ansiklopedisi C. 6*)

51 İhsanoğlu, sf. 26, 88, 91

52 İhsanoğlu 177-179. Ekmeleddin İhsanoğlu kitabın sonunda Mısır’da basılan kitapların künyelerini kaydetmektedir. sf. 384-517

İstanbul'da yayınlanan kitaplardan daha güzel bir şekilde basılan 57 edebiyat kitabının 28 tanesi Türkçe divandır. 1836-1846 yılları arasındaki on yıllık dönemde yayınlanan bu Türkçe divanlar, yazma kitap zevk ve alışkanlığının basılı kitaba yansımalarının en iyi örnekleri arasındadır. Mehmed Ali Paşa döneminde Türkçe kitap basılan diğer iki matbaa daha var: *Saray el-İskenderiye* ve *Divan el-cihadiye*. Bulak'ta basılan 28 divandan on bir tanesi sadece bu matbaada basılmıştır.⁵³

Mısır'da bu tür yayınların yanında, 2. Abdülhamid döneminde muhalif Jöntürklerin bir hayli kitap bastığı görülüyor. Daha sonra Yeni Osmanlılar ve nihayet Cumhuriyet'ten sonra muhalifler Mısır'da kitap yayınlamayı sürdürmüşlerdir.

Mısır sadece kitap neşriyatı bakımından değil, *Vakayi-i Mısriye*'den itibaren süreli yayınlar bakımından da önemli bir merkezdi. Burada yayınlanan 252 süreli yayının önemli bir kısmı, tahmin edilebileceği gibi muhaliflerin yayınıdır.

“Mısırdaki 20.yüzyılın son çeyreğinde basılan ve dikkate şayan son eser... Mısırlı türkolog ve polyglot Dr. Hüseyin Mucib el-Mısırî'nin Solgun bir gül adı şiir kitabıdır.”⁵⁴

**1920'lerde Mısır-Türkiye ilişkileri ve Mehmed Âkif'in Mısır'da bulunuşu*
1920'li yılların başından itibaren Mehmed Âkif, Kavalalı Hanedanından Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak Mısır'da bulunuyor, ama Mısır bize yabancı bir ülke değil. O sıralar Mısır semalarında dalgalanan bayrak da Mehmed Âkif'e yabancı gelmiyor olmalıdır. Çünkü o bayrakda da İstiklâl Marşı'nda hitab edilen “şanlı hilâl” var! Tek farkı, yıldızın bir yerine üç tane olması ve zemin rengi. Bizim al bayrağa mukabil, Mısır'ın bayrağı yeşildir. İskenderiye ile İstanbul arasında tarifeli vapur seferleri var. İstanbul'un ünlü lokumcusu Hacı Bekir'in İskenderiye ve Kahire'de şubeleri bulunuyor. Mısır'ın köklü eğitim kurumu olan El-Ezher'de binlerce Türk öğrenci eğitim görmüş ve görmeye devam etmektedir. 1950'lere kadar kadar Mısır'ın Türk asıllı devlet adamlarının ailelerinin pek çoğu yaz aylarını İstanbul'da kışları da Mısır'da geçirmiş.

19. yüzyılın ikinci yarısında, bilhassa Abdülhamid devrinde yaygınlaştırılan öğretim sistemi bizim uzun süre dikkatten kaçırdığımız sonuçlar doğurdu. Eğer bu sistem bir çeyrek asır daha devam ettirilebilse idi, İslâm dünyasının çehresi çok farklı olacaktı. Osmanlı okullarından mezun olan Araplar “genellikle türkçeyi Arapçadan daha ustalıkla kullanıyorlardı. Aileleriyle, çocuk çocuklarıyla Arapça, meslek ve okul arkadaşlarıyla

53 A.g.e, sf. 181-183

54 A.g.e, 247

Türkçe konuşuyorlardı.”⁵⁵

Bütün Arap dünyasında olduğu gibi, Mısır’ın entelektüelleri de Türkçe biliyordu. Mehmet Âkif bir zamanlar “Müslüman kadını” ve “Müslümanlıkta medeniyet” isimli kitaplarını çevirdiği ünlü Mısırlı yazar Ferid Vecdi ile Kahire’de görüşüyor. Mehmed Âkif, kendi ifadesiyle “ben Birgivî Arapçasıyla (medresede öğretilen klasik Arapçayı kastediyor) konuşmaya başlayınca Ferid Vecdi “zahmet etme ben Türkçe biliyorum” diyor ve mükâleme Türkçe olarak devam ediyor.

Türkiye Cumhuriyet’ten sonra Mehmed Âkif’in yaşamasına uygun bir ülke olmaktan çıkmıştı. 1925’te Eşref Edip belki de Mehmed Âkif’in yerine İstiklâl Mahkemesinde yargılanmaktadır! Eşref Bey’den sonra sıranın ona gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Çünkü şairin peşine polis hafiyeleri takılmıştır.

Mehmed Âkif’in Mısır’a gidiş (ve orada kalış) sebebi belli olmakla beraber o sıralar ve hatta uzun süre bu durumun ifade edilmesi mümkün değildi. Eşref Edip, 1940’ta tercüme ve tadil edilerek Devlet tarafından Türkçesi yayınlanmaya başlanan şarkiyatçıların İslâm Ansiklopedisi’ne karşı aynı yıl çıkardığı *Türk-İslâm Ansiklopedisi*’nde, Âkif’in Haccetü’l-veda şiirini yazmak üzere “yâr-ı şefiki Abbas Halim Paşa ile birlikte Mısır’a çekildiği”ni yazmaktadır! Âkif, Kahire’de Halvan (imla onun) köyünde 11 sene inziva hayatı geçirmiş, mehtaplı gecelerde Nil kenarında şiirlerini okumuş, ehramlar önünde Firavun’un yüzüne silleler savurmuş!⁵⁶ Bu ifadeler hakikatı ketmetmek gerektiğinde Eşref Edib’in şairaneliği şair Mehmed Âkif’e bırakmadığını gösteriyor!

*Âkif ve Mısır: Dostları, çevresi, meşguliyeti

Mehmed Âkif’in ilk Mısır ziyareti, I. Dünya Savaşı’ndan önce. Onu1914 başında Mısır ve Hicaz’da görüyoruz (ocak-mart1914). Mısır’la ilgili ilk şiiri bu ziyaretin eseri: **El-Uksur**’da, *Hâtıralar*, 15 kânun-ı sâni 1329, (1914 Ocak, Mısır’da, şiire başladığı tarih olabilir.)

Mehmed Âkif 1923 Ekiminde Abbas Halim Paşa’nın daveti üzerine Mısır’a gidiyor. 1924 baharında dönüyor. 1924 sonunda gidiyor, 1925 baharında tekrar dönüyor. 1925 Eylülünde ise dönmemek üzere gidiyor.

Mehmed Âkif’in Mısır’da dostları, tanıdıkları var. Başta Abbas Halim Paşa. Mısır’a onun daveti üzerine gidiyor. Paşa çok takdir ettiği Âkif’i himaye ediyor. Türkiye’den sıkı dostlukları var. 1934’te vefatından sonra, kızı Emine ve yeğeni Sait Halim Bey Âkif’le ilgileniyor. Âkif’in hastalığı sı-

55 Bernard Lewis: “Çağdaş arapçanın siyaset terminolojisinde Osmanlı mirası” sf. 313 (L.Carol Brown: *İmparatorluk Mirası*, İstanbul, 1996 içinde.)

56 Bkz. M. Emin Gerger-Ramazan Topdemir: *Bilinmeyen Yönleriyle İslâm ve İstiklâl Marşı Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy*, İstanbul 2011, sf. 25

rasında bir süre kaldığı Baltacı Çiftliği Halim Bey'in.

Abdülvahhab Azzam, 1920'li yıllarda Mısır'ın iktidar partisi olan Vefd partisi erkânından Abdurrahman Azzam'ın yeğeni, Kahire üniversitesinde hoca, Âkif'i buluyor ve üniversitede Türkçe dersleri vermesini sağlıyor, (1929 Aralık), Hilvan'da, Âkif'le aynı semtte oturuyor.⁵⁷ Mehmed Âkif zamanın Ezher şeyhi Meragî ile görüşür ve takdir edermiş.

Mısır'daki Türkler- talebeler. Yozgath İhsan Efendi ile 1925'te Mısır'a giderken vapurda tanışıyorlar.⁵⁸ Tahsilini tamamladıktan sonra Sultan Mahmut Medresesi'nde müderris oluyor. İhsan Efendi'yi çok seven ve takdir eden Âkif yurda dönerken Kur'an tercümesini ona emanet ediyor.⁵⁹

Mehmed Âkif, Mısır'da İhvan-ı Müslimin'in kurucusu **Hasanü'l-Benna** ile de tanışmış ve görüşmüş.

Mehmed Âkif'in Mısır'da rahat bir hayat sürdüğü düşünülmemeli. Yalnız ülkesinin dışına düşmemiş, hayatın içinde iken, dışına düşmüştür. İçinde bulunduğu ruhî durumunu eski şeyhülislamlardan Mustafa Sabri Efendi'nin oğlu İbrahim beye şöyle açıklar: Mecali kalmamıştır, kendini toparlayamamaktadır, yapılanlar ona çok ağır gelmiştir. Perişanlığı o derecededir ki, sehiv secdesiz namaz kılamamaktadır!⁶⁰

İhsan Efendi Âkif'in ıstırap içinde olduğunu, memleketin başına gelenlerin ona çok tesir ettiğini belirtiyor. Ayrıca hanımı da rahatsızdır. Sınır krizleri geçirmektedir. Mehmed Âkif, İhsan Efendi'nin müdürü olduğu Sultan Mahmut Tekkesi'ne cuma günleri gelir, camide cuma namazını kılar, akşama kadar kalır, yemek yer, çay içermiş.⁶¹

Abbas Halim Paşa'ya karşı bile dikkatli davranırmış. Hilvan'da onun evinde oturmayı kabul etmiş ama bir kaç kere Kahire'de ev kiralamak istemiş, Emir kendisine darılmış.

Geçim sıkıntısının ölçüsü, yakınlarından çok cüz'i borçlar istemesinden çıkarılabilir. Abdülvahab Azzam'ın Üniversite'de Türkçe muallim-

57 Mahir İz, Abdurrahman Azzam'ın İstanbul'a gelip görüşerek Âkif'e Mısır Üniversitesi'nde Türk dili ve edebiyatı dersleri okutmasını teklif ettiğini yazıyor. "İstiklâl Marşı şairinin barınacak evi olmadığı gibi, ne bir geliri ne de tekaüd maaşı vardı, bu teklife hüsnü Kabul gösterdi" diyor. (*Yılların İzi*, İstanbul 1975, sf. 143) Bu durumda, Âkif'in en azından 1925'te ders vermeye başlaması gerekir. Fakat bizzat Mehmed Âkif, Mısır'dan Mahir İz'e yazdığı 17 aralık 1929 tarihli mektupta iki hafta evvel derslere başladığını bildiriyor. (bkz. M. Ertuğrul Düздаğ: *Mehmet Âkif Ersoy*, Ankara 1998, sf. 138-139) M. Emin Erişirgil "İslâmcı Bir Şair'in Romanı"nda, Abdülvahhab Azzam'ın 1929'da İstanbul'a gelişinde Âkif'in damadı Ömer Rıza Doğrul ile görüştüğünü, onun Hilvan'da, oturduğunu böylece öğrendiğini ve dönüşte teklifi yaptığını yazıyor. (Sf. 396-397) Ömer Rıza Doğrul ise Safahat'ın başında Âkif'in hayatını anlatırken derslere 1926'da başladığını belirtiyor. (*Safahat*, 15. bs. İstanbul, 1982)

58 M. Ertuğrul Düздаğ: *Üstad Ali Ulvi Kurucu, Hatıralar* 1, 4. bs. İzmir 2008, sf. 331

59 Aynı eser, 375

60 Ali Ulvi Kurucu, C. 2, sf. 114

61 Ali Ulvi Kurucu, C. 1, sf. 376, 378

liği teklifini “doktor size bunu arzetmek istiyorum. Sizinki keramet gibi oldu. Param bitti, çareler düşünüyordum” cümleleriyle karşılar. Azzam, “Efendim Kahire’ye gidip geleceksiniz, çoluk çocuğa gramer okutacaksınız”, deyince, Âkif’in cevabı “hammalık yapmaya razıyım” olmuş.⁶²

Mısır’da yazılan şiirler

Mehmed Âkif 1923-1926 (Kur’an tercümesine başladığı tarih) arasında altısı uzun, biri kıt’a yedi şiir yazıyor. Mealle uğraşırken, şiir üretkenliği azalıyor. 1926-1933 arasında 19 şiiri var, altısı uzun, geri kalanları kıt’a. Safahat’a alınmayan 1928-1935 arasında yazılan 8 şiir var.

Firavun ile yüz yüze, Hilvan, 29 Kânun-ı evvel 1339 (uzun bir şiir, 1923)

Şehidler âbidesi için, kıt’a, Hilvan, 27 kânun-ı evvel 1340 (1924)

Vahdet, Hilvan, 12 kânun-ı sâni 1340 (1924, 1925 de olabilir, yayın tarihine bakılarak)

Gece, Hilvan, 5 kânun-ı sani 1341 (1925, ihtilafı)

Hicran, Hilvan 10 kânun-ı sani 1341 (1925)

Secde, Hilvan 15 kânun-ı sani 1341 (1925)

Hüsam Efendi hoca, Hilvan, 4 şubat 1341 (1925)

Bir arıza, Hilvan, 1 ağustos 1345 (1929)

Bir gece, Hilvan 14 rebiüevvel 1347 (1928)

Ne eser ne semer, Hilvan, 21 mart 1346 (1930)

Derviş Ahmed, Hilvan, 1 eylül 1346 (1930)

Said Paşa İmamı, Hilvan, 1 teşrinisani 1347 (1931)

Resmim için, kıt’a, Hilvan, 10 teşrinisani 1347 (1931)

Nefsi nefsi, (kıt’a) Hilvan 12 temmuz 1348 (1932)

Yaş altmış, Hilvan 4 ağustos 1348 (1932)

Nevruz’a, (kıt’a) Hilvan 15 teşrinisani 1348 (1932)

Nerdesin, kıta, Hilvan, 19 teşrin-i sâni 1348 (1932)

Tek hakikat, kıt’a, Hilvan, 17 temmuz 1349 (1933)

Hayat arkadaşıma, yer adı yok ama..

Sanatkâr, Hilvan, 22 ağustos 1349 (1933 Şerif Muhiddin’le ilgili)

Gölgeler kitabı mûsîkî üstadı Şerif Muhiddin’e ithaf edilmiş.

Mehmed Âkif’in Safahat dışında kalan Mısır’da yazdığı şiirler:

62 Ali Ulvi Kurucu, C. 1, sf. 379

Safahat için 1928, mektupta Mahir İz'e

Ferda kadın, torunu için, 1926

Tebrik, 1927 Abbas Halim Paşa için

Resmim için, 1929 Mahir İz'e

Tebrik, 5 temmuz 1928 Abbas Halim Paşa'ya (Mahir İz'e göndermiş).

Şarkın yegâne dahi-i san'atına, 18 eylül 1930, Şerif Muhiddin'e

İkinci mektup, 16 temmuz 1932 (Abbas Halim Paşa'ya)

Viranelerin yasçısı, kıt'a, ağustos 1935 Antakya ziyaretinde

Resmin arkasına not, 1935,

Kendim için, şubat 1936, "Resmim için" de denilir

Arkamda serilmiş yere 1936

Mehmed Akif'in Mısır şiirlerinin farklı bir muhtevaya sahip olduğu söylenebilir. Daha önce hep hayatın içinden konuşan şair, Mısır'da bu imkâna sahip değildir. Bir muhacir, bir münzevi olarak farklı bir iklimdedir. Bu yüzden içe yöneliş, ferdi duyular şairlerinde ağır basar.

**Modern dönemde Türkçe'nin önceliği: İlim ve yönetim*

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, öğretimin yayımlanmasıyla rüşdiye (orta okul) ve idadî (lise) lerde Türkçe öğretimi yapılmış, böylece Arap nüfusun yoğun olduğu bölgelerde de okur yazarlar arasında Türkçe yaygınlaşmıştır. Bundan başka Osmanlı'nın yüksek öğretim kurumlarında öğretim gören Arap seçkinleri günlük hayatında Arapça konuşmakla beraber, işlerini Türkçe ile görmüşlerdir.

19. yüzyıldan itibaren Avrupa ile yakın temasın sonucu, batıda ortaya çıkan ilim, fen ve edebiyat terimlerinin karşılıkları türetilmiştir. Batı ilim ve fen terimleri esas olarak Arapça köklerden üretilen kelimelerle karşılanmış ve böylece çok zengin bir terminoloji oluşturulmuştur. Sosyal ve siyasî alanla ilgili üretilen veya yeni anlamlar verilerek kullanılan Arapça kökenli kelimeler sadece Türkiye'de değil, Arapça ve Farsça konuşulan bölgelerde de yaygınlaşmıştır. Türkçe 19. yüzyılda, bu hüviyetiyle ve batıdan yapılan tercüme dolayısıyla, Arapça ve Farsça gibi iki güçlü dilin önüne geçmiştir.⁶³ Bütün İslâm dünyasında modernliğin kavranışında Türkçenin öncelikli yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı'da modern tıp öğretimi 1827'de *Tıbhane-i Âmire* ile başlıyor. 1839'da Fransızca tedrisata geçiliyor. Anadolu'da tıp dili beylikler devrinde Türkçeleşmişti. 2. Mahmud'un açılıştaki konuşmasında her ne kadar

63 E. İhsanoğlu, R. Şeşen, C. İzgi, C. Akpınar, İ. Fazlıoğlu: *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*. 2 C İstanbul 1997 (Ekmeleddin İhsanoğlu'nun takdim yazısı, sf. I-X)

Fransızca öğretim yapılıyorsa da zamanla Türkçe öğretime geçileceği ifade edilmektedir. Mehmet Cemaleddin Efendi 1855'te mümtaz (seçkin, özel) bir sınıf açarak Osmanlıca tıp dilini geliştirme çalışmalarına girişiyor. Böylelikle 1866'da *Mektebi-i Tıbbiye-i Osmaniye*'de Türkçe tıp tedrisatına başlanıyor, 1870'de Askerî Tıbbiye'de de Türkçe öğretime geçiliyor. İlk modern tıp sözlüğü 1874'te yayınlanmış: *Lügat-ı Tıbbiye*. Batı dillerinden birçok tıp kitabı Türkçeye çevrilmiş. Türkçe öğretimden sonra müslüman tabiplerin sayısında artış olmuş. 1901'de daha geliştirilmiş bir tıp sözlüğü olan *Lügat-ı Tıb* hazırlanmış.⁶⁴

Tıp terimlerinin hazırlanmasında daha önce mühendishanelerde başlayan modern ilimlerin terimlerinin Türkçeleştirilmesinde takip edilen yoldan gidilmiş, böylece modern bilimlerin diğer İslâm ülkelerine yayılması kolaylaşmıştır. Avrupa dillerinde eski bilimden modern bilime geçen terimlerin karşılıkları aslında İslâm dünyasında vardır. "Avrupalılar, yeni kavram ve yeni keşfedilen maddeleri kültürel arka planlarını temel iki klasik dil olan eski Yunanca Latince'den yeni kelimeler türetirken, Osmanlılar bunun mukabilinde Türkçe yanında kendi medeniyetinin klasik dilleri olan Arapça ve Farsçadan yeni kelimeler türetme yolunu seçmişlerdir. Arapça yazılı klasik İslâm tıp literatürünün zenginliğinden istifade eden Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye mensupları, modern tıp terimlerinin türetilmesinde Arapçaya dayalı yeni mukabiller türetmeyi uygun görmüşlerdir."⁶⁵

Osmanlı ülkesinde İstanbul'dan sonra ilk tıp fakültesi Şam'da açılmıştır (1903) ve Şam Tıbbiyesi Türkçe öğretim vermiştir. Şam Tıbbiyesi Türkçe öğretim verirken, kullanılan tıp sözlüğü daha çok Arapça köklerden üretilmiş olan terimlerden oluşuyordu. Şam Tıbbiyesi'nde tedrisatın Türkçe yapılması, bölge halkından destek görmüştür. Bu dönemde Beyrut'ta Amerikalı ve Fransız misyonerlerin tıp okulları var. Şam Mektebi Tıbbiye-i Mülkiyesi Hicaz demiryolu inşaatını teftiş için gönderilen operatör Hayreddin Paşa'nın Şam'da tıp mektebinin yararlarından söz eden raporu üzerine açıldığı anlaşılıyor. Bunun bölgede faaliyet gösteren misyonerlerin tıp tedrisatına karşı bir hamle olduğu düşünülebilir.

Tıbbiye, 1903-1916 Şam'da faaliyet gösteriyor, savaşın gidişatı karşısında Beyrut'a taşınıyor ve 2 yıl da orada faaliyet gösterdikten sonra 1918'de kapanıyor. Din ve mezhep farkı gözetmeden yöre halkından ve ecnebi-lerden talebeleri olmuş. Bütün harcamalar devlet tarafından yapılmış. Ecnebi tıp okullarıyla rekabet edecek vasıfta eğitim vermiş, bölgesinde tıp eğitiminde ekol oluşturmuş. Savaştan sonra, 1918'de eski binasında tekrar faaliyete geçmiş, Arap âleminde tıp tedrisatı tamamiyle İngilizce veya Fransızca yapılırken bir tek Şam Tıp Fakültesi'nde tedrisat Arapça olarak

64 Hüsrev Hatemi-Yeşim Işıl: *Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat*. İstanbul 1989

65 Ekmeleddin İhsanoğlu: *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*. Ankara 1999, sf. 64

yapılmaktadır. “Bağımsız Suriye Devleti'nin tıp fakültesinin temelini teşkil eden Şam Tıbbiyesi'nde tedrisatın Türkçe olması, bu fakültede Arapça tıp tedrisatının başlamasına vesile olmuştur. Günümüz Arap dünyasında Arapça tıp eğitimi, Şam Tıp fakültesi hariç bütün fakültelerde Avrupa dillerinde yapılmaktadır. Arapça tıp eğitimi sadece Şam'da gerçekleşmektedir. Bu da Osmanlı Şam Tıbbiyesi'nin Arapça tıp eğitiminin etkisinin açık bir ifadesidir.”⁶⁶

Osmanlı Devleti'nin yönetim dili Türkçe'nin bölgede bu niteliğiyle de kabul gördüğü anlaşılmaktadır: “1920'lerde Filistin'deki İngiliz manda yönetiminde görev yapan Sir Harry Luke, anılarında 1928'de protesto için gelen bir Filistin Arap heyetinden (bu, iki cemaatin kutsal yerleri konusunda müslümanlarla Yahudiler arasında çıkan 'Ağlama duvarı olayı'nın ilk evresidir) söz eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlâ varlığını sürdürdüğü dönemde Anadolu'da görev yapmış olan Luke, biraz Türkçe biliyordu ama Arapça bilmiyordu. Arapça tercümanını aradan çekmeye karar verdi ve *'bildiğim biraz Türkçe'den ne kaldıysa, onunla başlattığım hararetli tartışmadan sonra, bu dille söylediklerimin daha önce tercümanın arapçaya aktardığı sözlerimden çok daha etkili olduğunu farkettim. Bu ülkede yaşlı araplar arasında Türkçe'nin otorite dili olması geleneğinin hâlâ devam ettiğini gösteren bu durum çok ilginçti.*”⁶⁷

Arapçadaki türkçe

Türkçe'nin İslâmiyet'in kabulünden sonra Arapça'dan çok sayıda kelimeyi bünyesine aldığını biliyoruz. Bugün de sözlüklerimizde Arapça kaynaklı büyük miktarda söz varlığı mevcuttur. Peki, Türkçe'den Arapça'ya geçen kelimeler yok mudur? Bu konu nedense fazla merak edilmemiştir. Arapça'da, ülkelere göre değişmekle beraber, askerlik, beslenme ve giyim kuşamla ilgili bir hayli Türkçe kelime yer almaktadır. Ayrıca, Türkçenin kavram eki *-hk*, *-lik*, *-luk*, *-lük*; meslek eki *-cı*, *-ci*, *-cu*, *-cü*, *çi*, *çu*, *çü* ekleri, *-lı*, *li*, *lu*, *lü* ve olumsuz sıfat eki, *-sız*, *-siz*, *-suz* *-süz* eklerinin gramatik bir şube yaratacak kadar sık kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Osmanlılar tarafından üretilmiş Arapça kelimeler de bu mânalarıyla Arapçaya girmiştir: Avrak/evrak, daire, davriya/devriye, farik/ferik, maaş, muşir, nefer, nutka/nokta, resmî, tahsil vs.⁶⁸

66 A.g.e, sf. 26, 36, 64

67 L.Carl Brown: *İmparatorluk Mirası-Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*. (Çev. Gül Çağalı Güven) İstanbul 2000, sf. 20
Teyid edici yakın bir örnek: “Telefonda Filistinli Nidal'in dedesi hakkında bana anlattıkları bunu doğrulamıyor muydu? Çanakkale cephesinde bulunmuş bir gazi olan dedesinin kendisine 5 yaşındayken özellikle Arapça'dan önce Türkçe (yani bizim deyişimizle Osmanlıca) öğrettiğini, ölene kadar dedesiyle Osmanlıca yani İslâm yazısıyla ama Türkçe mektuplaşmalarını anlattığında gözlerimin dolmaması mümkün müydü?” (*Derin Tarih* Çanakkale özel sayısı, Mart 2015, Mustafa Armağan'ın sunuşu).

68 Güner Karaağaç: *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara, 2008 sf. XXI

“Arapça’da Osmanlılardan kalan birçok kelime hâlâ kullanılmaktadır. Örneğin Suriyeliler dogri (doğru) kelimesini kullanırlar. Mısır evlerinde erkeklerin oturduğu oda hâlâ selâmlık adını taşır. Mısırlılar, evlerinin bölümlerine de hâlâ oda demektedirler... Türkçeden geçen gümrük ve kubri (köprü) kelimeleri de yaşayan Arapçanın parçasıdır... Türkçe -ci eki ile üretilmiş kelimeler, örneğin eczacı, kahveci, sofracı (garson anlamına Türkçede hiç kullanılmamıştır) ve arabacı (arabacı) muhtemelen Türk mirasından (eğer özgül olarak Osmanlı mirasından değilse) bir parça sayılabilir; İbn Batuta araba kelimesini lik kez Altın Ordu topraklarını gezerken duymuştur.”⁶⁹

Osmanlı döneminde Arapça köklerden türetilen medeniye-medeniyet, vatan, asasa’dan müessese, ictimai, salahiyet, idam, tayyare vb. pek çok kelime kullanılmaya devam edilmektedir.⁷⁰

Türkçe kullanılıştta Arapçasından farklı mânalara sahip olan bazı Arapça kelimeler, Türkçedeki mânaları ile Mısır idarî dilinde olduğu gibi, halk dilinde de kullanılmaktadır: Belediye, müdür, imza, teşrif, ifade... vs. Bu kelimeler Mısır’la birlikte birçok Arap ülkesinde de Türkçede kazandıkları mânaları ile kullanılıyor. “Türkçedeki mâna ve kullanımları ile Arapça yazışmalarda kullanılan çok sayıda kelime vardır: Kalem (büro), muharrerat (yazışmalar), şukka, sergi, maaş, inha, iltimas, istirham, yekûn, el-yekûn, el-umumî, örnek, buyruldu, nizamname, mazbata, imza, teşrif, redif, nef, resmî, hususî, azruhal, mukavele, hey’e (heyet), rûz, mâh, mâhiye, serbuş (serpuş), ruhsatname, mirî, mezkûr, mumailey, müşarüniley gibi...” Bunun yanında görev unvanları: Nazır, müdür, memur, başkâtip, başmühendis, yaver, hükümdar (kumandan) vs. onbaşı ile başlayan, ferik ve müşire kadar yükselen rütbelere Mısır’da da aynı şekil ve mânaları ile kullanılmıştır. Devletin yüksek kademeli ricaline Arapça yazılan metinlerde hitap şekilleri Türkçe cümlelerle aynen kalmış... Osmanlı menşeli sivil rütbelere Mısır’da 1952 darbesinden sonra kaldırılmış, Türkçe askerî rütbelere yerine Arapçaları ihdas edilmiş, bey ve paşa gibi sivil rütbelere resmen son verilmesine rağmen bu kelimelerin halk dilinde saygı ve taltif ifadeleri olarak kullanılmasına devam edilmiştir.⁷¹

**Sonuç: Yakınşark’dan Ortadoğu’ya ve nihayet büyük Ortadoğu’ya...*

İslâmın doğuş ve ilk yayılış alanları kendine mahsus bir tarih yaşamış, Emevî, Abbasî dönemlerinden sonra bölge Selçuklu ve Osmanlı yönetimleri tarafından bütünleştirilmiş, modern döneme ise Osmanlı hâkimiyeti altında girmiştir. Osmanlı idraki İslâm kültürünün taşıyıcısı olan bütün

69 Geofferey Lewis, “Dildeki Osmanlı mirası” (L.Carl Brown: *İmparatorluk Mirası*, İstanbul, 1996 içinde.) sf. 318

70 G. Lewis, sf. 322

71 E. İhsanoğlu, *Mısır’da Türkler ve Kültürel Mirasları*, sf. 82-83

unsurları bünyesinde toplamış, Arapça, Farsça ve Türkçe'nin bu müşterek kültürün taşıyıcısı diller olarak hayatiyetini devam ettirmiştir. 19. yüzyıldan itibaren Türkçe yönetim dili olarak ve modern ilimlerin dili olarak bölgede etkili hale gelmiştir. Bunun ciddi bir müştereklik meydana getirdiği görülebilmektedir. Bu müşterekliğin 20. yüzyılda dünya sistemi içinde güçlü bir Osmanlı-İslâm bloku olarak belirmesi durumu ile karşı karşıya kalılabilecektir. 1. Dünya Savaşı ve sonrasında İngiliz politikaları ile bu ihtimal tamamen ortadan kaldırılmıştır. "Âlem-i İslâm-İslâm dünyası" kavramı "İttihad-ı İslâm"a, yani bir bütünlüğe atıflarından ötürü etkisizleştirilmiş, coğrafi gibi görünen siyasî kavramlar yaygınlaştırılmıştır.

Emperyalist Avrupa'nın "Şark meselesi" bağlamında icad ettiği, görünüşte coğrafi, esasta siyasî kavramlar 19. yüzyılın sonundan itibaren yaygınlaştırılmıştır. *Near east* "Yakınşark", esas olarak Osmanlı Devleti'ni, onun sahip olduğu coğrafyayı ifade eden bir kavram olarak bizim "Lozan Konferansı" olarak bildiğimiz "barış konferansı"nın adında yer almıştır.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere öncülüğündeki batılı emperyalistler *Yakın Şark İşleri Konferansı* ile Osmanlı mirasını paylaşmışlar, sınırları belirlemişler ve bölgede sürekli istikrarsızlık unsuru olacak İsrail'in yolunu açmışlardır. "*Savaşa son veren barış*" olarak tanımlanan "Lozan", esasında bölge otoritesini yok ederek, yerine yeni bir bölge gücünün konulmasına da izin vermeyerek, büyük istikrarsızlıklara ve karışıklıklara yol açmış ve bu da bitmez tükenmez çatışmalara, savaşlara sebebiyet vermiştir.

2. Dünya Savaşı sürerken yaygınlaştırılan *Middle east* "Ortadoğu" kavramı kısmen Osmanlı sınırları dışındaki İslâm coğrafyasını da içine alacak şekilde tanımlanmıştır.

1. Dünya savaşından sonra üç müstakil İslâm ülkesi vardı: *Türkiye, İran ve Afganistan*. Bunun dışında kalan İslâm ülkelerinin önemli bir bölümü sömürge olarak batılıların kontrolündeydi, geri kalanını da mandater olarak yönetiyorlardı. Bir taraftan manda yönetimleri sona erdirdi, diğer taraftan çok sayıda "bağımsız" ülke ihdas edildi. İngilizlerin "Yakınadoğu"sunda Türkiye dışında Irak, Suriye, Ürdün, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan, Yemen, Umman ve Körfez emirlikleri siyaset açısından ciddi çeşitlilik meydana getirmeye müsaitti. Bununla yetinilmemiş, İsrail'in devletleşmesi desteklenerek siyaset denklemini daha karmaşık hâle getirilmiştir.

Bütün bu ülkelerde sömürge/manda yönetimleri görünüşte sona ermiş fakat İngiltere, Avrupa nüfuzu devam etmiştir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin bölgedeki nüfuzu ve varlığı artmış ve "Ortadoğu" adeta ABD'nin yaygınlaştırdığı bir âlet kavram hâline gelmiştir.

1. Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılına yaklaşıldığında, 20. yüzyılın stratejisini belirleyen kapitalist/komünist bloklaşmasının çöküşünden sonra değişen dünya dengeleri karşısında yeni bir dünya stratejisi oluşturma pe-

şinde olan ABD, “Büyük Ortadoğu” kavramını ortaya atmıştır. Bu kavramla İslâm coğrafyasının tamamının kastedildiğini, açıkça “İslâm dünyası” dememek için böyle bir kavramlaştırmanın tercih edildiğini tahmin edebiliriz.

“*Büyük Ortadoğu projesi*” denildiğinde, *İslâm dünyasının geleceğini şekillendirme yönündeki emperyalist iradeyi anlayabiliriz*. Her geçen yıl biraz daha görünürleşen bu irade, İslâmın merkez toprakları yanında, hemcivar ülkelerde de kanlı çatışmalarla tanımlanabilmektedir. Afganistan, Pakistan’dan Fas’a kadar büyük bir Asya ve Afrika coğrafyası ABD’nin stratejik önceliklerine göre dizayn edilmektedir. Bu sınırların değişmesi, yeni mezhebî ve etnik çatışmalar ihdası ve en önemlisi “radikal-terörist-dinci” örgütler öne sürülerek bir dünya düzeni dayatması olarak okunmalıdır.

Radikal dinci-terörist örgütleri öne sürerek İslâm coğrafyası üzerinde kontrol hakkı iddiasının temellendirilmesi bağlamında büyük İslâm blokununun oluşumunu imkânsız hâle getirmek, Şii dünyayı ise İran etrafında bölgede etkili bir güce dönüştürmek orta vadeli bir hedef olarak görünürleşmektedir. İslâm dünyası Şii-Sünni güç blokları şeklinde tanımlanır hâle gelirken, merkez coğrafyanın Arap-Türk-Kürt-Acem unsurları arasındaki müştereklikleri yok etme yönünde ciddi faaliyetler dikkati çekmektedir. Irak’ın işgaliyle sünniler cezalandırılırken, sünnilikle kuvvetli Arap bağı koparılarak diğer sünnî kavim Kürtler öne çıkarılmakta, böylece siyasî bölünme için güçlü bir unsur oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Türkiye *Yakınşark İşleri Konferansı* ile kurulmuştu. Onun Yakınşark’daki Osmanlı rolünü oynamaktan men edildiğini biliyoruz. Zaten yeni Türkiye’nin buna mecali de yoktu, fakat uzun vadede Türkiye’nin bu role sahip çıkabileceği de tahmin edilmez değildi. Nitekim geç de olsa Türkiye bu anlamda “ben de varım” dedi. Bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirdi, ekonomik ve siyasî hamleleri psikolojik etki de meydana getirdi. Bu sırada patlak veren Arap baharının Türkiye modeline benzer bir demokratik İslâm dünyası ortaya çıkarma ihtimali, ABD ve batıya hoş gelmedi. Bölgenin yeniden yapılandırılmasında geniş kitlelerin oynayabileceği rolün Türkiye’nin güçlenmesine yol açacağı kuşkusuz görünür görünmez müdahalelerle ortaya konuldu.

İslâm dünyasını kendini yönetemez, coğrafi bütünlüğü siyasî-kültürel-ekonomik bütünlüğe ulaştıramaz bir çerçevede tutmak, “Büyük Ortadoğu” siyasetinin esasymış gibi görünüyor. Türklerin bölge yönetiminden dışlanması 20. yüzyılın batı siyasetinin temelini teşkil etmekteydi ve bunun haklı sebepleri vardı. İslâm âlemi, 20. yüzyıla kadar Türklerin yönetimde belirgin rol sahibi olduğu bir coğrafya idi. Hindistan’dan Cezayir’e kadar geniş bir coğrafyada Türk hanedanlı devletler etkili idi. Bu tesir Hindistan’dan başlayarak İngilizler ve Cezayir’den başlayarak Fransızlar tarafından 19. yüzyılda kırıldı ve 20. yüzyılda tamamen yok edildi. Türkiye’nin bölgede

güçlenmesi bir dönüş ihtimali ihtiva etmesi açısından da rahatsızlık verici bulunuyor olmalıdır.

Dünyanın nüfusunun yaklaşık yüzde yirmibeşini müslümanlar teşkil etmektedir. Müslüman nüfusun yüzde 15'i Şiidir. İran inkılâbına kadar yeryüzünde bir Şii İslâm devleti sözkonusu değildi. İran devrimi ABD tarafından, Amerikan karşıtı tavrına rağmen rağmen, İslâm dünyasında doktriner bir Şii devlet ortaya çıkarılması bakımından olumlu karşılanmış olmalıdır. Bu Şii otoritenin başlangıçta bütün İslâmı gözetir görünen bir siyasî konumda bulunurken, reel politik zeminine oturarak zamanla dünya Şii siyasetini oluşturduğu artık açıkça belli olmuştur. Sonuç olarak, Büyük Ortadoğu Projesinin asla barışçı bir muhteva taşımadığı, İslâm coğrafyasında ABD-Batı tahakkümünü süreklileştirmeyi esas aldığı şüphe götürmez hâle gelmiştir.

The Turkish Language of Middle East

D. Mehmet Doğan

Abstract

The term 'Middle East' that is originated in 20th century, is a politically coined term even though it seems like a geographical concept. The term is used in reference to a region or a center. The East has far, middle far and near. Today "West Asia" would be the objective description of the area. And what about 'Near East'? Actually it can be understood that these two terms are political because of the confusion that they have led.

In this article after the conceptual discussion, the importance of Turks and Turkish language in this haunted geography has been discussed. Turkey is the homeland in the west for Turks. A very strong Turkish literature came into existence in this geography since Seljuk. And it is an official language from the beginning of Ottoman Empire. It is not possible to restrict the Turkish language of Middle East into just Turkey. There have been a remarkable community who speaks Turkish for centuries in the northern parts of Syria and Iraq. And a strong literature has been developed as well. Just to mention the name of the great poet of 16th century, Fuzuli, will be enough.

Egypt is a significant country for Turkish language. The Egyptian Mamluks which was the most powerful state before Ottoman Empire, was occasionally called as 'Devlet-it Türkiye' (The Turkish State). It is said that Turkish is the language that was used in palace and government facilities. In these fields many important books were written in Turkish.

In modern times, 19th century, the first Turkish newspaper published in Egypt. 'Vakayi-i Mısriye' (Egyptian Affairs) is the first Turkish-Arabic official gazette in the media history and it was before the 'Takvim-i Vekayi' (Calendar of Facts). Egypt apart from the others for printing and media industry in terms of Turkish books. 'Bulak Printing' which was established in the first quarter of 19th century has become famous because of the Turkish books printed there.

In the modern era of Egypt the language of Kavalalı Dynasty was Turkish. And the language of the palace and bureaucracy was Turkish until the Nasr revolution.

In the last period of Ottoman Empire as the teaching became widespread Turkish was studied in secondary and high school so it widely used in the areas that Arabs live. Furthermore the Arab elites who study in higher education institutions in Ottoman Empire spoke Arabic in the daily life but use Turkish officially. Ottoman Empire established the second medical faculty in Damascus in 1903 after the first one in Istanbul and the language of education was Turkish.

After the contact with west since 19.th century, science and literature terms translated to Turkish. For the scientific terms that came from west, the words that are derived from Arabic roots were used and it provided a wealthy terminology. The new words about social and political fields that are derived from Arabic roots or the Arabic rooted words which have new meanings became famous not only in Turkey but in the areas which Arabic and Persian were spoken. And the Turkish with this identity and because of the translation from the west languages became more popular than two powerful languages Arabic and Persian. We can say that in the whole Islamic world Turkish have a big role in understanding the modernism.

The area had its own history during the birth and acceptance of Islam but after Umayyad and Abbasid Dynasties, Seljuk and Ottoman Empire unified the area. It entered the modern era under Ottoman's rule. Beginning from 19th century the Turkish language had influence on the area as the language of government and modern science. It contributed the unity of the area. This unity gave an opportunity to become an Ottoman-Islam bloc in 20th century of

world system. The World War I and the English politics after the war destroyed this opportunity. 'Islamic World' concept deactivated because of its references to an integrity, 'Islamic Union' and the political terms that seem like geographical concept popularized.

The political terms that seem like geographical, coined within the context of 'Eastern Question' popularized from the end of 19th century. The term 'Near East' which was used to refer to the Ottoman Empire and the region that it ruled, appeared in the title of 'Peace conference' that we know as 'Treaty of Lausanne'.

After the World War I, under the leadership of England, western imperialists shared Ottoman legacy, determined the borders and pave the way for Israel which contributes continuous instability in the region. 'Lausanne' that is defined as 'peace that ended war' basically knocked down the authority of the region without replacing a new power. It led up to instability, conflicts and it gave rise to unending conflicts and wars.

During the World War II, the definition of Middle East which was used commonly expanded to include the Islamic geography to the Ottoman Empire. After the World War II domination and existence of USA increased and the term "Middle East" made as a tool term that is used very commonly by USA.

A century after World War I, USA which determined the 20th century's strategy and in the pursuit of a new strategy formulation in the face of changing world order, coined the term 'Greater Middle East'. It is clearly seen that the term is used in reference to the whole Islamic geography and is preferred not to say "Islamic World" clearly.

Key Words: Middle East, Near East, Turkish, Islamic World, Egypt, Mamluks, Ottomans

Ortadoğu'nun Türkçesi

D. Mehmet Doğan

Özet

20. yüzyılda ortaya çıkan "Ortadoğu" kavramı ismen coğrafi gibi görünse de bölge açısından siyaseten icad edilmiş kavramlardan biridir. "Ortadoğu" denildiğinde bir yere, merkeze nisbetle bu kavram kullanılıyor demektir. Doğunun uzağı var, orta uzağı var ve yakını var. Bugün Ortadoğu denilen bölgenin objektif tanımlaması "Batı Asya" olabilir. Ya Yakındoğu? Zaten iki coğrafi kavramın esasen siyasi kavramlar olduğu yol açtıkları karışıklıktan çıkarılabilir.

Bu makalede, kavram tartışmasından sonra, bu hayalet coğrafyada Türklerin ve Türkçenin yeri üzerinde durulmaktadır. Türkiye Türkçe'nin batıdaki vatanıdır. Selçuklular döneminden başlayarak çok güçlü bir Türkçe edebiyat bu coğrafyada vücut bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin başlangıcından itibaren de devlet dilidir. Ortadoğu'nun Türkçesi sadece Türkiye ile sınırlı tutmak mümkün değildir. Suriye'nin, Irak'ın kuzey bölgelerinde hatırı sayılır bir Türkçe konuşan topluluk yüzyıllardır var olagelmıştır ve güçlü bir edebiyat da ortaya çıkmıştır. Sadece 16. yüzyılın büyük şairi Fuzuli ismini zikretmek yeterlidir.

Mısır, Türkçe açısından mutlaka dikkatten uzak tutulmaması gereken bir ülkedir. Osmanlı öncesi dünyanın en güçlü devlet olan Mısır Memlukları zaman zaman devlet-it Türkiye olarak anılmıştır. Mısır Memluklarının saray ve yönetim dilinin Türkçe olduğu söylenebilir. Bu sahada önemli Türkçe eserler yazılmıştır.

Modern zamanlarda, 19. yüzyılda ilk Türkçe gazete Mısır'da yayınlanmıştır. Vakayi-i Mısıriye Türkçe-Arapça bir resmi gazete olarak basın tarihindeki yerine almıştır ve bizdeki Takvim-i Vekayi'den öncedir. Türkçe kitaplar açısından matbaacılık, basın sanayinde Mısır'ın ayrı bir yeri vardır. Burada 19. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan Bulak Matbaası, bastığı Türkçe eserlerle büyük şöhret kazanmıştır.

Mısır'ın modern dönemdeki yöneticileri olan Kavalalı Hanedanı'nın dili Türkçe idi. Saray dili ve bürokrasinin dili de Nasır ihtilaline kadar türkçe olmuştur.

Osmanlı devletinin son döneminde, öğretimin yaygınlaştırılmasıyla rüştiye (orta okul) ve idadi (lise) lerde Türkçe öğretimi yapılmış, böylece Arap nüfusun yoğun olduğu bölgelerde de türkçe yaygınlaşmıştır. Bundan başka Osmanlı'nın yüksek öğretim kurumlarında öğretim gören Arap seçkinleri günlük hayatında arapça konuşmakla beraber, işlerini türkçe ile görmüşlerdir. Osmanlı Devleti İstanbul'dan sonra ilk tıp fakültesini Şam'da açmıştır (1903) ve Şam Tıbbiye'si Türkçe öğretim vermiştir.

19. yüzyıldan itibaren batıyla temasın sonucu, batıda ortaya çıkan ilim, fen ve edebiyat terimleri yapılmıştır. Batı ilim ve fen terimleri esas olarak Arapça köklerden üretilen kelimelerle karşılanmış, çok zengin bir terminoloji oluşturulmuştur. Sosyal ve siyasî alanla ilgili üretilen veya yeni anlamlar verilerek kullanılan arapça kökenli kelimeler sadece Türkiye'de değil, arapça ve farsça konuşulan bölgelerde de yaygınlaşmıştır. Türkçe 19. yüzyılda bu hüviyetiyle ve batıdan yapılan tercüme dolayısıyla Arapça ve Farsça gibi iki güçlü dilin önüne geçmiştir. Bütün İslâm dünyasında modernliğin kavranışında Türkçenin öncelikli yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Bölge İslâmın doğuş ve ilk yayılış alanları kendine mahsus bir tarih yaşamıştır. Emevî, Abbasi dönemlerinden sonra bölge Selçuklu ve Osmanlı yönetimleri tarafından bütünleştirilmiş, modern döneme ise Osmanlı hâkimiyeti altında girmiştir. 19. yüzyıldan itibaren Türkçe yönetim dili olarak ve modern ilimlerin dili olarak bölgede etkili hale gelmiştir. Bunun ciddi bir müştereklik meydana getirdiği görülebilmektedir. Bu müşterekliğin 20. yüzyılda dünya sistemi içinde güçlü bir Osmanlı-İslâm bloku olarak belirmesi durumu ile karşı karşıya kalılabilecekti. 1. Dünya Savaşı ve sonrasında İngiliz politikaları ile bu ihtimal tamamen ortadan kaldırılmıştır. "Älem-i İslâm-İslâm dünyası" kavramı "İttihad-ı İslâm"a, yani bir bütünlüğe atıflarından ötürü etkisizleştirilmiş, coğrafi gibi görünen siyasî kavramlar yaygınlaştırılmıştır.

Avrupa'nın "Şark meselesi" bağlamında icad ettiği, görünüşte coğrafi, esasta siyasî kavramlar 19. yüzyılın sonundan itibaren yaygınlaştırılmıştır. *Near east* "Yakınşark", esas olarak Osmanlı Devleti'ni, onun sahip olduğu coğrafyayı ifade eden bir kavram olarak bizim "Lozan Konferansı" olarak bildiğimiz "barış konferansı"nın adında yer almıştır.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere öncülüğündeki batılı emperyalistler *Yakın Şark İşleri Konferansı* ile Osmanlı mirasını paylaşmışlar, sınırları belirlemişler ve bölgede sürekli istikrarsızlık unsuru olacak İsrail'in yolunu açmışlardır. "Savaşa son veren barış" olarak tanımlanan "Lozan", esasında bölge otoritesini yok ederek, yerine yeni bir bölge gücünün konulmasına da izin vermeyerek, büyük istikrarsızlıklara ve karışıklıklara yol açmış ve bu da bitmez tükenmez çatışmalara, savaşlara sebebiyet vermiştir.

2. Dünya Savaşı sürerken yaygınlaştırılan *Middle east* "Ortadoğu" kavramı kısmen Osmanlı sınırları dışındaki İslâm coğrafyasını da içine alacak şekilde tanımlanmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin bölgedeki nüfuzu ve varlığı artmış ve "Ortadoğu" adeta ABD'nin yaygınlaştırdığı bir âlet kavram hâline gelmiştir.

1. Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılına yaklaşıldığında, 20. yüzyılın stratejisini belirleyen kapitalist/komünist bloklaşmasının çöküşünden sonra değişen dünya dengeleri karşısında

yeni bir dünya stratejisi oluşturma peşinde olan ABD, “Büyük Ortadoğu” kavramını ortaya atmıştır. Bu kavramla İslâm coğrafyasının tamamının kastedildiğini, açıkça “İslâm dünyası” dememek için böyle bir kavramlaştırmanın tercih edildiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Yakındoğu, Türkçe, İslâm Dünyası, Mısır, Memlûkler, Osmanlılar.

Kitabiyat

- Şinasi Altındağ: *Kavalah Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi*. 2.bs. Ankara 1988
- Ahmet Angın: *Dünya Politika Ansiklopedisi*. İstanbul 1967
- L.Carl Brown: *İmrâpatorluk Mirası-Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*. (Çev. Gül Ç. Güven) İstanbul 2000
- Ali Fuat Cebesoy: *Siyasî Hatıralar*. II. kısım. İstanbul 1960
- D. Mehmet Doğan: *Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Giriş*, 3. bs. Ankara, 2014 *Batılılaşma İhaneti*. 35. bs. Ankara 2014
- M. Ertuğrul Düzdağ: *Mehmet Âkif Ersoy*, Ankara 1998
- Üstad Ali Ulvi Kurucu, Hatıralar 3 C. 4. bs. İzmir 2008*
- M. Emin Erişirgil: *İslâmcı Bir Şair'in Romanı*. İstanbul 1956
- M. Emin Gerger-Ramazan Topdemir: *Bilinmeyen Yönleriyle İslâm ve İstiklâl Marşı Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy*, İstanbul 2011
- İbn Haldun: *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*. (çev. Vecdi Akyüz). İstanbul 2004
- Hüsrev Hatemi-Yeşim Işıl: *Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat*. İstanbul 1989
- Ekmeleddin İhsanoğlu: *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*. İstanbul 2006
- Ekmeleddin İhsanoğlu: *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*. Ankara 1999
- E. İhsanoğlu, R. Şeşen, C. İzgi, C. Akpınar, İ. Fazlıoğlu: *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*. 2 C İstanbul 1997
- Mahir İz: *Yılların İzi*. İstanbul 1975
- Abuzer Kalyon: *Ayşe Teymurî Divanı/Divan Şiirinin Nil'deki Sesi*. Ankara 2013
- Güner Karaağaç: *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara, 2008
- Cemil Meriç: *Kırk Ambar*. İstanbul 1980
- İsmail Yiğit: *Memlûkler*. İstanbul 2008
- A.Azmi Bilgin-Necmeddin Hacıeminoğlu: “Kıpçaklar” *DİA*, C.25
- Jale Demirci: “Cumhuriyetin 80. yılında Türkiye’de Memlûk-Kıpçak türkçesi çalışmaları” *DTCF Türkoloji Dergisi*, C.16 S.2

- D.M.Doğan: “Şairin Mısır’daki Gölgesi” Mehmet Akif Bilgi Şöleni 6 *Mehmed Âkif ve Gölgeler*. Ankara 2014
- Emel Esin: “Mısır Türk sanat merkezleri” *Türk Ansiklopedisi*, C.24
- Gökhan, İlyas: “İbn Haldun’un Memlûk Sultanları İle İlişkisi”, *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Ekim 2014
- Cengiz Kallek: “Bulak” *DİA*, C.6
- Süleyman Kızıltoprak: “Memlûk” *DİA*, C.29
- Turgut Kut: “Bulak Matbaası” *DİA*, C. 6
- M. Hanefi Kutluoğlu: “Kavalalı Mehmed Ali Paşa” *DİA*, C.25
- Bernard Lewis: “Çağdaş arapçanın siyaset terminolojisinde Osmanlı mirası” sf. 313 (L.Carl Brown: *İmparatorluk Mirası*, İstanbul, 1996 içinde)
- Geofferey Lewis, “Dildeki Osmanlı mirası” (L.Carl Brown: *İmparatorluk Mirası*, İstanbul, 1996 içinde)
- Serdar Sakin-Can Deveci, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme” *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı/ 2011
- Kürşat Solak, “Çerkez Memlûkler Çerkez mi?”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, S. 51, Ankara, 2012
- İsmail Yiğit: “Memlûkler” *DİA*, C.29
- Anabritannica*, Encyclopaedia Britannica’nın 22 ciltlik Türkçe versiyonu (1986-1990) C.17, C.22.
- İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.10 (1954)
- Meydan Larousse, C.11
- Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. İstanbul 1945, 2. bs. 1955, 3. bs. 1959, 7.bs. 1983, 9. bs. 1989, 11. bs. 2011

Suriyeli Yazar Zekeriya Tâmir'in Öykülerinde Polis Devleti

Halim Öznurhan
Prof.Dr.

“Birinci gün açlık yaratıldı.

İkinci gün müzik yaratıldı.

Üçüncü gün kitaplar ve kediler yaratıldı.

Dördüncü gün sigara yaratıldı.

Beşinci gün kahvehaneler yaratıldı.

Altıncı gün öfke yaratıldı.

Yedinci gün serçeler ve ağaçlarda sığındıkları yuvalar yaratıldı.

Sekizinci gün sorgu hâkimleri yaratıldı. Onlar da hemen şehirlere indiler. Yanlarında polisler, hapishaneler ve demir prangalar vardı.”¹

Zekeriya Tâmir ve Öykücülüğü

Arap dünyasının en çok okunan ve eserleri başka dillere çevrilen yazarlarından olan Zekeriya Tâmir, 2 Ocak 1931'de Şam'ın yoksul semtlerinden birinde doğdu. Kendisi, ailesi ve düşünceleri hakkındaki bilgi vermekten hep kaçınmış olan yazar, içinde bulunduğu zor şartlar sebebiyle 13 yaşındayken okuldan ayrılmak zorunda kalmış ve bir kilit imalathanesinde çalışmaya başlamıştır. Buna rağmen okumayı bırakmamış, pek çok alanda erişebildiği kitapları, bu arada da dünya edebiyatının önemli temsilcilerini okumuştur. Öyküleri yayınlanmaya başladıktan sonra genelde kültür ve edebiyat alanlarında çalışmış ve yazılarında ülkelerini terk edenleri eleştirmesine karşın 1990 yılında ülkesinden ayrıлып Londra'ya yerleşmiş, öykü ve makale yazmayı burada da sürdürmüştür.

Zekeriya Tâmir'in kitaplaştırılmış olan makaleleri ve çocuk öyküleri dışında on adet öykü kitabı yayımlanmıştır: *Sahîlu'l-Cevâdi'l-Ebyad* (Beyaz Atın Kişnemesi, 1960); *Rabî' fir-Remâd* (Kül İçinde Bahar, 1963); *er-Ra'd* (Gökğürültüsü, 1970); *Dimeşk'ul-harâik* (Yangınların Şam'ı, 1973);

1 Zekeriya Tâmir, *er-Ra'd*, Mektebetu Nûri, Şam, 1978, s. 21.

en-Numûr fi'l-Yevmi'l-Âşir (Onuncu Günde Kaplanlar, 1977); *Nidâu Nûh* (Nuh'un Seslenişi, 1994); *Senedhaku* (Güleceğiz, 1998); *el-Hisrim* (Koruk, 2000); *Teksîru Rukeb* (Dizleri Kırarak, 2002); *el-Kunfuz* (Kirpi, 2005). Tâmir'in eserleri Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, İtalyanca, İspanyolca, Bulgarca gibi pek çok dile çevrilmiştir.²

Arap öykücülüğünün şairi olarak kabul eden Tâmir, 1956 yılından beri öykü yazmayı sürdürmektedir. Diğer Suriyeli yazarlardan farklı bir üsluba sahip olması nedeniyle ilk öyküsü yayınlandığında dikkat çekmişti. Öte yandan eğitim görmemiş, hiçbir kültür ortamında da bulunmamış, yabancı dil bilmeyen bir imalathane işçisi oluşu da pek çok kimseyi şaşırtmıştı. Yaratıcı bir yeteneğe, keskin duygulara ve müthiş hayal gücüne sahipti. Günlük yaşamdaki çelişiklere dikkat çekiyordu. Arap öykücülüğüne benzersiz bir tarz getirmiş, yeni ufuklar açmış ve çok geçmeden 60'lı yıllardan itibaren Mısır, Irak gibi ülkelerde tarzını izleyen yazarlar çıkmaya başlamıştır.

Şiirsel bir dil kullanan yazar, yeni bir öykü dili oluşturmuş ve kelimele-re daha önce kullanılmayan anlamlar yüklemiştir. Kullandığı dil okuyucuda gerginlik yaratır, onu gerçek dünyadan alıp bir kâbusun içine götürür. Öykülerinde trajik duygular ve masalsi boyut iç içedir. Öyküleri pek çok çağrışım içeren gizemli, yoğun ifadelerle doludur. Özellikle savaş sonrası yazdığı öykülerinde, Suriye halkının savaş sonrası yenilgi psikolojisi ve yöneticilerin bu yenilgileri kahramanlık ve zafer olarak göstermeleri alaycı bir dille ele alınır.

Öykülerine zaman ve mekân açısından bakıldığında, bunlarda genellikle zaman ve mekân belirtilmediği gibi, geçmişle bugünün, bu dünya ile öteki dünyanın, hayal dünyası ile gerçek dünyanın, aklî olanla akıldışının birbirine geçmiş olduğu görülür. Öykülerinde, ölümler bu dünyaya gelir, diriler ölümlerle sohbet eder. Çocuklar hayvanlarla, kılıç, soba, nehir, deniz, rüzgâr, dergi gibi cansız varlıklarla konuşur. İnsanın tabiattan kopmuşluğuna karşı çıkarcasına, daima onu hatırlatan temalar işlenir. Tarihî şahsiyetler bugüne getirilir ve bugünün değerleriyle karşılaştırılır.

Öykülerindeki karakterler daima sorunludur. Bu karakterlerin başlarına gelmeyen kalmaz. Genellikle gergin, kederli, öfkeli, isyancı, kıskırtıcı, kırıcı, aynı zamanda kırılmış kimselerdir. İçinde buldukları ortam baskıcı ve bunaltıcıdır. Bu ortam öykü sürecinde kâbusa dönüşür.

Yazar hicivli bir dille toplumsal piramidin alt kesimindeki yarayı ele alır. Yoksulların dertlerini, sıkıntılarını; işçilerin, düşük gelirliilerin, kenar mahallelerin sıkıntılarını, bu kesimi kuşatan maddî ve manevî baskıları ele alır. Bunların acı dolu yaşamlarını, hüznü yüzlerini resmeder. Anlattığı Arap, özellikle de Şamlı insan karakteriyle, sadece bunları değil, tüm insanları anlatmakta, dünyada yaşanan yanlışlıkları ve insanın insanlıktan

2 Yazarın hayatı ve diğer eserleri için bkz. Ahmet Bostancı, *Çağdaş Arap Edebiyatçısı Zekeriya Tâmir –Edebî Kişiliği ve Hikâyeciliği-*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 21-39.

çıkışlığını vurgulamakta, hâkim gücün insanları ehlileştirdiği, güçlünün zayıfı, zenginin yoksulu ezdiği bir dünyayı acı bir dille eleştirmektedir. Özellikle “Onuncu Günde Kaplanlar” adlı öyküde, insanın kuşatılmışlığı ve kendine yabancılaşması kaplan sembolüyle anlatılır.

Öykülerinde bu acımasız dünyaya karşı bir öfke görülür. Sunduğu karanlık, iç karartıcı dünya içinde ruh dinginliği arar, maddî ve mânevî yoksulluğun yok olduğu, mantıklı ve adil bir dünya düşler. Böyle bir dünyanın oluşmasına engel olan faktörlere karşı savaş verir. Baskı altındaki insan sömürüden kurtulmalı ve gökyüzündeki serçeler gibi özgür olmalıdır. İnsan hayatta sevmeli, aç kalmamalı, hakkını almalı, onurlu yaşamalı ve özgür olmalıdır.

Zekeriya Tâmir çocuk öyküleri de yazmıştır. Bunlar arasındaki bazı öykülerde, çocukların geniş hayal dünyasını öykülerine aktardığı ve oldukça basit bir dil kullandığı doğru olsa da, öykülerindeki geniş çağrışımlar bunların sadece çocuklar için olmadığı izlenimi vermektedir. Çocuk öyküleri genellikle didaktiktir ve çocuklar iyiliğe, görevini yapmaya teşvik edilirler. Tâmir'in öykülerindeyse çocuk karakterler tembel ve haylaz bir görüntü çizmektedirler.

Tâmir, soyut olarak çocuktan bahsettiği zaman bununla yoksulluğun, yoksunluğun, kâbusların kuşattığı bir dünyayı simgelemektedir. Bu çocuğun umutları yok olmuş, dünyanın sorunları, savaşları altında ezilmiştir. Yoksulluğu ve yoksunluğu oluşturan zorba güçler ise durmak bilmemekte ve merhameti tanımamaktadırlar. Onlar sömürülerini sürdürmekte, çocuğun düşlerini yok etmekte, aşağılık amaçları için en iğrenç yöntemleri kullanmaktadırlar.

Yazar öykülerinde, hatta çocuklar için yazdığı öykülerinde bile şiddetin bulunduğu eleştirilerine, hayatımızın her anında şiddetin bulunduğunu, vahşi, kan dökücü, bizlere hapishaneler sunan ve bombaların kalıntılarıyla birlikte yaşamaya mahkûm eden bir dünyada yaşadığımızı söylemektedir. Bombalar insanlığı yok ederken, çiçeklerden bahsetmenin zor olduğunu belirterek karşılık verir. Ayrıca çocukların yaşadıkları dünya ile büyüklerin yaşadığı dünyanın aynı olduğunu, bu dünyanın huzursuzluğunun çocukları da etkilediğini söyler.

Zekeriya Tâmir'in Öykülerinde Polis Devleti

Tâmir'in öykülerinde önemli bir yer tutan polis, acımasız gücü simgeler. Bu bazen içinde yaşadığı siyasal düzen olurken, bazen de tüm dünyaya hâkim kötü güç olur. Bu güç insana saldırmakta, onu aşağılamakta, hayat-taki rolünü sağlıklı bir şekilde yerine getirmesine engel olmaktadır. Yazar öykülerinde şiirsel bir dil kullanmasına karşın otoriteyi, özellikle de devlet otoritesini konuşturduğunda oldukça sıradan, bayağı ifadeler kullanmayı yeğlemektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere devlet otoritesiyle yüzleştirilen yakın ve uzak tarihten şahsiyetlerin bazen adları verilir, bazen de günümüzdeki otorite hükümdar, vezir vb. adlarla tarihin bir kesiminde geçirmişçesine anlatılır. Kendi yaşadığı dönemdeki otorite, isim verilerek zikredilmez.

Öykülerde polis devletinin her yere hâkim olduğu, hayatın her alanını kuşattığı görülür. Polis her yerdedir. Karakollar daima olayın geçtiği yerin yakınındadır. Vatandaşlar arasında ölümden korkmayanlar bulunsa da, polisten korkmayan yoktur.³ Öykülerinde polis memurları, savcılar, yargıçlar bireyin sesini kısma hatta yok etmeye çalışmakta, vatandaşa fiziksel ve psikolojik işkence yapmaktadırlar.

“Yüzünde açık bir öfke belirdi ve öfkeyle bağırdı:

“Neler duyuyorum! Sen ölümden korkmuyor musun?”

Soğukkanlı ve meydan okur bir şekilde cevap verdim:

“Evet, ölümden korkmuyorum.”

Sinsice gülümsedi ve sordu:

“Ya polisten, onlardan da korkmuyor musun?”

Cevap vermedim...”

Daha sonra öykü kahramanı ağlaması için psikolojik baskı yapılır, aka-bindeyse eşek gibi anırması istenir. Bunlar gerçekleştikten sonra da işlemediği suç itiraf ettirilir.⁴

Öykü kahramanları, sanık olarak karakola getirildiklerinde ya da mahkemeye çıkartıldıklarında suçları kesinleşmiştir. Karar, sorgulamadan ya da yargılamadan önce verilmiştir. Başkalarının tanıklığı yeterlidir, sanığın kendisini savunması, suçsuzluğunu ispatlamaya çalışması beyhudedir. Hatta birileri aleyhine tanıklık etmese bile, polis suçluları gözlerinden tanıdığını söyleyerek kararı kesinleştirebilmektedir. Karakollardaki şiddet o kadar sindiricidir ki, sanıklara kadın oldukları söylenir, bıyıkları kesilir, hatta tecavüz edilir. Sanıkların suçsuz olduğuna kimse tanıklık etmeye cesaret edemez, korku sebebiyle anne-babaları, kardeşleri bile aleyhlerinde tanıklık etmektedirler.⁵ Anlaşıldığı kadarıyla bu sorgulama ve yargılamalar zahiri kurtarmak içindir. Vatandaşın polis devleti karşısındaki çaresizliği bazen bir atın ya da oyuncağın yargılanması metaforuyla anlatılır.

Öykülerdeki polisler, savcılar ve yargıçlar daima asık suratlıdır. Muhataplarının yüreklerine korku salmaktadırlar. Görünüşleri acımasız, sert ve korkunçtur. Vatandaş karşılarında çaresizdir, sesini çıkaramaz. Polisler karşılındakinin sesine kısık da olsa tahammül göstermezler. Çevrelerine saldıkları korku, tabiattaki varlıkların bile sessizliğe bürünmelerini sağlar.

3 İmtinân Osman es-Samâdî, *Zekeriyyâ Tâmir ve'l-Kissatu'l-Kasira*, Matbaatu Vezâratu's-Sekâfe, Amman, ts., s. 119.

4 Tâmir, *er-Ra'd*, s. 112,113.

5 Zekeriya Tâmir, *Rabî' fi'r-Ramâd*, Riyâd el-Rayyes li'l-Kutub ve'n-Neşr, Beyrut, 1994, s. 31-34.

“Polis düdüğünü çaldı; sabah güneşi hemen doğdu ve yaşlı bir darağacının tahtasına benzeyen sarı renkli ışığıyla şehrin caddelerini aydınlattı.

O zaman, insanlar üzgün ve suratları asık halde uykularından uyandılar.”⁶

Nehir adlı öyküde şu tasvirler bulunur:

“Ömer Sadî, dirsekleriyle nehrin çitlerine yaslandı. Güneş ışığı altında akıp giden sulara bakıp mest olarak hayale daldı. Nehir, bir an ona sanki büyüleyici, gizemli, baştan çıkarıcı bir kadınmiş gibi geldi”⁷

Ama polislerin hiçbir suç işlememiş öykü kahramanını tutuklamak için gelmelerinden sonra etraftaki insanları da, nehri de başka bir halde tasvir eder:

“O sırada oradan gelip geçenler yüzleri sarı mumdan maskelere dönüşmüş halde adımlarını sıklaştırdılar.”⁸

“Ömer Sadî sırtını nehrin çitlerine dayadı ve derin suların söylediği şarkılara karışan, uzaktan gelen kara bir çığlık duydu.”⁹

“Nehrin şarkısı, kısık sesli bir imdat çağrısına dönüştü.”¹⁰

Kahraman, karakola götürülürken tasvir şöyledir:

“O an, nehir uzaktı ve sarı renkli güneşin altında hüznümlü bir şekilde sularını akıtıyordu.”¹¹

Başka bir öyküde ise polis, nehri tehdit etmekte ve politikaya karışmayacağına dair yazılı belge istemektedir:

“Polis dirseklerini nehrin kenarındaki çitin üzerine yasladı ve sert, katı bir sesle bağırdı:

“Nehir!”

“Kim sesleniyor?”

“Ben sesleniyorum.”

“Sen kimsin?”

“Ben polisim!”

Nehrin suları titredİ. Polis konuşmasını sürdürdü:

“Eğer kovulmamak ve ömrünün geri kalanını sürgünde geçirmemek istiyorsan, yazılı olarak politikaya karışmayacağına söz vereceksin.”

“Ama bu ülke, benim ülkem.”

6 Zekeriya Tâmir, *en-Numûr fi'l-Yevmi'l-Âşir*, Dâru'l-Âdâb, Beyrut, 1981, s. 5.

7 Tâmir, *Rabî*, s. 71.

8 Tâmir, *Rabî*, s. 71.

9 Tâmir, *Rabî*, s. 72.

10 Tâmir, *aym yer*.

11 Tâmir, *aym yer*.

Polis kuru bir ifadeyle:

“Hapse girmek mi istiyorsun?”

Nehir, yöneticilere itaat edeceğini ve bağlı kalacağını bildirerek polis-in isteğini yerine getirdi.”¹²

Bir öyküde Endülüs fatihi Tarık b. Ziyad, sopa zoruyla karakola getirilir ve Endülüs’ün fethinden önce gemileri yakmasının devlet malına zarar verdiği ve bu işi gerçekleştirirken amirlerinden izin almadığı suçlamasıyla idam edilir.¹³

Polis devleti, sürekli tekrarladığı propagandayla vatandaşın zihnini kontrol etmeye, gerçekleri saptırmaktadır. Devlet, yenildiği savaşları bile zafer olarak göstermektedir. Zekeriya Tâmir şu ifadelerle bu propagandayı eleştirir:

“Arap dili, savaşta yenilgiyi zafere dönüştürmeye katkısından dolayı en yüksek nişanı kazanmayı hak etti. Arap dili, yenilgiyi geri çekilme, geri çekilmeyi direniş, direnişi kahramanlık, kahramanlığı da zafer diye adlandırdı.

Böylece düşmanları yenmiş olduk. Onların, Arap dilinin öldürücü potansiyelini bilmeyen beşinci kollarını da yeneceğiz.”¹⁴

Tâmir, bir başka yerde bu propagandayı alaycı üslubuyla şöyle eleştirmektedir:

“Düşmanla savaşımızda dilimiz önemli bir rol oynadı. Düşmanları cesaretle karşıladı, uçaklarını düşürdü, tanklarını yerin dibine geçirdi ve askerlerini öldürdü.

Nasıl oldu da, dilimiz kahramanca savaşmasına rağmen yenildik?”¹⁵

Öykülerinde açlığın açtığı maddi ve manevi sonuçlar abartılı ve iğneleyici bir şekilde aktarılmaktadır. Aç bırakma, otorite tarafından itaatkâr halk oluşturmada bir yöntem olarak görülmektedir. “Onuncu Günde Kaplanlar” adlı sembolik öyküsünde hayvan terbiyecisi öğrencilerine şöyle demektedir:

“Gerçekten de işimi, hayvan terbiyesi işini öğrenmek istiyorsanız, hasmınızın midesinin ilk hedefiniz olduğunu hiçbir zaman unutmayacaksınız. Bunun hem çok zor, hem de çok kolay bir iş olduğunu göreceksiniz. Şimdi yırtıcı, kibirli, özgürlüğüyle, gücüyle ve cesaretiyle övünen şu kaplana bakın. Ama değişecek. Küçük bir çocuk gibi sakin, yumuşak huylu, itaatkâr olacak. Yiyeceği elinde bulunduranla bulundurmayan arasında neler olduğuna bakın ve öğrenin.”¹⁶

¹² Tâmir, *en-Numûr*, s. 13.

¹³ Tâmir, *Ra’d*, s. 19-21.

¹⁴ Tâmir, *en-Numûr*, s. 9.

¹⁵ Tâmir, *en-Numûr*, s. 9.

¹⁶ Tâmir, *en-Numûr*, s. 54.

Otoritenin olayları çarpıtmasına başka bir örnek olarak, bir başka öyküsünde aç ve işsiz olduğu için ölmek isteyen birinin, otorite sözcüleri tarafından çok yurtsever birisi olduğu, ileri doğru giden, gelişen toplumun kalkınmasına katkıda bulunamadığı için kendini cezalandırmak isteyip ölmeyi arzuladığı şeklinde aktarılması alaycı bir üslupla eleştirmektedir.¹⁷ Yazar bir başka yerde, otoritenin baskısından bunalmış, sofrasındaki ekmek ve üzerindeki giysisi, ifade özgürlüğü elinden alınmaya çalışan vatandaşlara ironik bir şekilde dilekçe yazdırmaktadır:

“İlgili kişiye:

Bizler, dar, karanlık bir boğazda yaşayan bitkin yaratıklar olarak sunları talep ediyoruz:

1. Bedenimize ışık ve hava başışlanması için, elbise parasından tasarruf edilerek çıplak dolaşmamıza izin verilmesini;

2. Hayatımızı ıstıraba çeviren, yurttaşlığımıza bir yararı olmayan midelerimizin ameliyatla alınması amacıyla ücretsiz devlet hastanelerinin kurulmasını;

3. Yurttaşları hain yaptığı kanıtlanmış olan, gören göz, işiten kulak, konuşan dil, düşünen akıl ve düşünmeyen akıl içeren başlarımızın kesilmesini talep ediyoruz.”¹⁸

Açlık ve yoksulluk çeken öykü kahramanları için kullandığı isimler de özenle seçilmiş gözükmemektedir. Örneğin, görkemli saltanatı dillere destan olan Hz. Süleyman'ın adını taşıyan kahramanlar öykülerinde açlık ve yokluk içerisindedirler:

“Vatandaş Süleyman el-Kâsım acıktı. Ülke yönetimini öven ve yoksulluğu yok etmek için gösterdiği çalışmalarını sayıp döken makalelerle dolu gazeteleri yedi.

Doyduğunda, kullarına rızkı başışlayan Allah'a şükretti ve gazetenin yazdıklarına derinden inandı.”¹⁹

Bir başka öyküsünde ayakkabı sahibi olabilmek için suç işleyen öykü kahramanın adı Abdullah b. Süleyman'dır.²⁰

Vatandaşların bu kadar açlık ve yokluk içerisinde bulunmasına rağmen, yöneticiler ve yönetime destek veren bürokrasi varlık içerisindedirler. Öykülerde bunların servetleri iğneleyici biçimde ele alınmaktadır. Yoksul semtler geceleri karanlık, elektriksiz, susuz, çamur ve çöp içerisindeyken, bürokrasi köşklere yaşamaktadır. Yoksul insanların, bürokratların yaşadığı semtten geçmesi bile kolay değildir. Tâmir, vatandaşları cılız, aç tasvir ederken bürokratları ve polisi daima şişman olarak tasvir etmektedir.

17 Tâmir, *en-Numûr*, s. 10.

18 Tâmir, *en-Numûr*, s. 20,21.

19 Tâmir, *en-Numûr*, s. 10.

20 Tâmir, *er-Ra'd*, s. 41.

Zekeriya Tâmir'in öykülerinde polis evlere fütursuzca dalmakta, arama kararı çıkartmaya gerek duymadan istediği şekilde arama yapmaktadır. Vatandaşlar da yönetimi sevmek ve övmek zorundadır. Aramaya karşı çıkanlar, politikaya bulaşanlar ve mevcut yönetimi sevmeyenler emperyalizmin uşağı olarak nitelenmektedir. Tâmir, evine arama yapmak için polis gelen bir şahsı şöyle konuşturur:

“İstedığın gibi ara polis bey! Eşim, yıkıcı politik yayınları basan bir matbaa değildir. Gülüşü de emperyalist bir komplo değildir. Onun devlet yönetimini açıkça eleştirdiğini ortaya koyamazsın. Ben, ona âşık olmadan önce, ülkede şu an hüküm süren yönetim hakkındaki görüşünü özellikle sordum; o da hemen yönetimi çok sevdiğini söyledi. O zaman da ben, kalbimin bu bilinçli vatandaşa âşık olmasına izin verdim.

Onu ilk kez öptüğümde, halkın mücadelesini destekleyen bir yürüyüşte alkış tutuyor, slogan atıyormuşuz gibi beraberce titredik.

Polis bey, ülkeye bizden daha fazla bağlı kimse bulamazsın.”²¹

Bir başka öyküde şair Ömer Hayyâm mezarından kaldırılıp çağdaş otorite tarafından idamla yargılanır. Suçlamalar arasında ülke yönetimini öven şiirinin bulunmaması, şarap üretmeyen ülkede şaraptan bahsederek şarap ithaline teşvik ederek ülke ekonomisine zarar vermesi ve şiirlerinin hüzne sebep olması da vardır. Nihayetinde Hayyâm mahkeme tarafından şiir yazmaktan men edilir.

“Polisler, Ömer Hayyâm'ın mezarlığa taşınması işini üstlendiler. Onu tekrar çukuruna koydular; sahip olduğu kâğıt ve kalemleri yok ettikten sonra üzerine toprak attılar. Yalnız hüznün tutuklanamamıştı ve yıkıcı faaliyetini hâlâ sürdürüyordu.”²²

Öykülerinde beşikteki çocuklar bile savcılar tarafından sorguya alınmakta ve tehdit edilmektedir:

“Savcı beşikteki çocuğa şöyle dedi:

“Sakin yalan söyleme. Arkadaşların hakkında bildiğin her şeyi söyle!”

Çocuk cevap vermedi. Savcı sıkıldı ve çocuğa kızgın bir dille:

“Konuşmayı reddetmeye mi kalkışıyorsun?” dedi.

Çocuk ağladı. Savcıya bıkkınlık geldi. Adamlarının çağırılmasını emretti. Onlarda hemen kılıçlar ve yıldızları ölü bir geceyle geldiler.”²³

Tâmir'in öykülerinde vatandaşların eleştiride bulunmaları, haklarını aramaları suçtur. Bunlar cezalandırılmayı gerektirir. Yazar bir öyküsünde maaşına zam istediği için karakola götürülen işçiye ironik bir tutanak imzalatmaktadır:

21 Tâmir, *en-Numûr*, s. 11-12.

22 Tâmir, *er-Ra'd*, s. 28.

23 Tâmir, *en-Numûr*, s. 16-17.

“Ben, diğer yoksul yurttaşlardan farklı olmayan birisiyim. Elbisem onların elbisesi, midem onların midesi gibidir. Ben de onlar gibi korkuyorum.

Devlet bana, sahip olduğu bir fabrikada çalışma şerefini bağışladığında, ben bu bağışın değerini bilemedim. Birkaç ay sonra, düşmanlara karşı verilen savaşın gerektirdiği parayı görmezden gelerek ve kemer sıkmayı emreden resmî buyruklara aykırı olarak maaşımın artırılmasını istedim. İsteğim yerine getirildiği takdirde ülkeme ne kadar zarar vereceğime hiç dikkat etmedim. Eğer maaşımda artış olsaydı, devletin parası azalır; devletin parası azalırsa viskiye, kadın elbiselerine, arabalara, köşklere ödenen paralar azalır. Viski azalır, kadınlar darılır, araba ve köşkler görkemli olmazsa, ülke yöneticilerinin daha az mutlu olacakları tarihsel olarak ve objektif şekilde kanıtlanmıştır. Yöneticilerin mutluluğu azalınca da moralleri bozulur, açıklamaları, söylevleri, konuşmaları durgun, sıkıcı, düşmana korku salmayan bir hal alır. Bundan dolayı, maaşımın artırılmasını istediğim zaman, düşmana hizmet etmiş ve ülkemize açtığı psikolojik savaşında başarı kazanmasına katkıda bulunmuş oldum.

Bu durumda en büyük cezaya çarptırılmalıyım.

NOT: Bu ani bilinçlenmemin, polis karakoluna götürülmemle bir ilgisi yoktur; çünkü orada bana üretimi artırmayı hedefleyen önerilerinden başka bir şey sorulmadı.”²⁴

Tâmir'in öykülerinde otoritenin, haklarını gasp ettiği kimselerin ileride haklarını almak için harekete geçme ihtimali olan çocuklarını bile yargıladığı ve yargıyı hukuku uygulamaktan çok vatandaşa karşı bir silah olarak kullanıldığı görülmektedir:

“Çocuk ağladı. Savcı, üzerine beyaz kâğıtlar yığılmış bir masanın arkasında oturan ve elindeki kalemi bıçak kavriyor gibi bir hareketle tutan adama şöyle dedi:

“Onun Arap olduğuna pişman olduğu için ağladığını kaydet.”

Sonra çocuğa:

“Haydi, konuş. Yalan söylemeye ve inkâr etmeye çalışma. Kesinlikle sen büyüdüğün zaman eline silah alıp, daha önceden sana ait olan bahçemizi elimizden almak için bizi öldüreceksin.”²⁵

Emperyalist komplo, iç ve dış düşmanların faaliyetleri, devlet baskısının bahanesi olarak gösterilmektedir. Bir söylev aşağıdaki şekildedir:

“Saygıdeğer yurttaşlarım, ülkenin hür ve mutlu olması için, yüzlerce yıldır ekmezsiz yaşadınız, özgürlüksüz yaşadınız, onursuz yaşadınız, gülmeyi unuttunuz, gülden, aydan, aşk şarkılarından nefret ettiniz. Allah, aziz vatanımızı bugün, düşmanla birlikte entrika düzenleyen hainlerin tehlikesinden korusun!”²⁶

24 Tâmir, *en-Numûr*, s. 12.

25 Tâmir, *en-Numûr*, s. 63.

26 Tâmir, *er-Ra'ûd*, s. 23.

Devlet baskısı, o dereceye varmıştır ki, artık vatandaş ölümün Yaraticının elinde değil, polisin elinde olduğunu düşünmeye başlamıştır:

“*Sayın Karakol Amirine;*

Emirleriniz uyarınca, ölmeme izin verilmesini talep ediyorum.”²⁷

Otorite hapisaneleri ağızına kadar doldurmuş ve son çare olarak yeni mahkûmlara yer açmak için eski mahkûmların idamı zorunlu olmuştur.²⁸ Kimi öykü kahramanları ise, hapse düşmeyi önemsememekte, ülkeyi büyük bir hapisaneye benzeterek hapisten çıkışını kutlayanlara “küçük hapisaneden büyük hapisaneye geçişe sadece ahmaklar sevinir” diye karşılık vermektedir.²⁹

Sonuç olarak, Suriyeli yazar Zekeriya Tâmir öykülerinde ülkeyi vatandaşlar için kâbusa çeviren, bireyleri her taraftan kuşatan, göstermelik yasaları bile keyfi şekilde uygulayan bir polis devletinden bahseder. Öykülerinin en önemli teması olan baskıcı devlet otoritesi, ülke kaynaklarının bürokrasi tarafından talan edilmesine göz yumarken, vatandaşları açlık, yoksulluk ve işkenceyle terbiye etmeye çalışmakta ve bu uygulamalarını da iç ve dış mihrakların komplosu söylemiyle örtbas etmeye çalışmaktadır. Tâmir, yazdığı çocuk öykülerinde bile iğneleyici bir dille bu acımasız ve ikiyüzlü otoriteyi eleştirmektedir.

Zekeriya Tâmir ONUNCU GÜNDE KAPLANLAR

Türkçesi: Halim Öznurhan

Ormanlar kafese hapsedilmiş kaplandan uzaklaştı. Ama kaplan, oraları unutamadı. Gözlerini, kafesinin etrafına toplanmış kendisine meraklı gözlerle ve korkmadan bakan insanlara dikti. Onlardan biri emredici bir tonda sakin bir sesle konuşuyordu:

“Gerçekten de işimi, hayvan terbiyesi işini öğrenmek istiyorsanız, hasmınızın midesinin ilk hedefiniz olduğunu hiçbir zaman unutmayacaksınız. Bunun hem çok zor, hem de çok kolay bir iş olduğunu göreceksiniz. Şimdi yırtıcı, kibirli, özgürlüğüyle, gücüyle ve cesaretiyle övünen şu kaplana bakın. Ama değişecek. Küçük bir çocuk gibi sakin, yumuşak huylu, itaatkâr olacak. Yiyeceği elinde bulunduranla bulundurmayan arasında neler olduğuna bakın ve öğrenin.”

Adamlar, hayvan terbiyesi işinde gayretli öğrenciler olacaklarını söylemeye başladılar. Hayvan terbiyecisi sevinçle gülümsedi. Alaycı bir dille kaplana

²⁷ Tâmir, *er-Ra'd*, s. 24.

²⁸ Tâmir, *en-Numûr*, s. 124.

²⁹ Tâmir, *el-Hisrim*, Riyâd el-Rayyes li'l-Kutub ve'n-Neşr, Beyrut, 2000, s. 161.

seslenerek sordu:

“Değerli konuğumuz nasıllar?”

Kaplan:

“Yemeğimi getir. Yemek zamanım geldi.”

Hayvan terbiyecisi yapmacık bir şaşkınlıkla:

“Sen benim esirim olduğun halde bana emir mi veriyorsun? Sen ne komik bir kaplansın! Burada emirleri yalnızca benim verebileceğimi anlaman gerek” dedi.

Kaplan:

“Hiç kimse kaplanlara emir veremez!”

Hayvan terbiyecisi:

“Ama sen şu an kaplan değilsin. Sen ormanda kaplansın. Kafese düştün ve şu an sadece emirlere uyan, istediğimi yapan bir kölesin.”

Kaplan pervasızca:

“Kimseye köle olmayacağım.”

Hayvan terbiyecisi:

“Bana itaat etmeye mecbursun; çünkü yiyeceğe ben sahibim.”

Kaplan:

“Senin yiyeceğini istemiyorum” dedi.

Hayvan terbiyecisi:

“O zaman dilediğin gibi aç kal. İstemediğin bir işi yapmaya seni zorlamayacağım.”

Öğrencilerine seslenerek ekledi:

“Nasıl değiştiğini göreceksiniz. Dik baş, aç mideyi doyurmaz.”

Kaplan aç kaldı. Hiçbir kayıt olmadan rüzgâr gibi koşup avını yakaladığı günleri üzüntüyle anımsadı.

Ertesi gün, hayvan terbiyecisi ve öğrencileri kaplanın kafesinin etrafında toplandılar. Hayvan terbiyecisi:

“Aç değil misin? Kesinlikle sana işkence çektiren ve acı veren bir açlığın var. Aç olduğunu söyle, istediğin kadar et elde edeceksin.”

Kaplan sessiz kaldı. Hayvan terbiyecisi ona:

“Söylediğimi yap, ahmak olma. Aç olduğunu itiraf et, hemen karnın doyacak.”

Kaplan:

“Açım!”

Hayvan terbiyecisi güldü ve öğrencilerine:

“İşte, asla kurtulamayacağı kapana tuzağa düştü” dedi.

Emir verdi ve kaplana bolca et verildi.

Üçüncü gün, hayvan terbiyecisi kaplana:

“Bugün de yemek elde etmek istersen, senden isteyeceklerimi yap.”

Kaplan:

“Sana itaat etmeyeceğim!”

Hayvan terbiyecisi:

“Acele etme, isteğim basit. Sen şu an kafesinde dolaşıyorsun. Sana dur dediğimde duracaksın.”

Kaplan kendi kendine:

“Gerçekten de önemsiz bir istek bu... İnat edip aç kalmama değmez.”

Hayvan terbiyecisi sert, emreder bir tonda bağırdı:

“Dur!”

Kaplan hemen olduğu yerde kaldı. Hayvan terbiyecisi neşeli bir sesle:

“Aferin.”

Kaplan sevindi. İştahla yiyeceğini yedi. O sırada hayvan terbiyecisi öğrencilerine şöyle diyordu:

“Birkaç gün sonra kâğıttan kaplan olacak!”

Dördüncü gün, kaplan hayvan terbiyecisine:

“Açım, bana durmamı emretmeni istiyorum.”

Hayvan terbiyecisi öğrencilerine:

“İşte, emirlerimden hoşlanmaya başladı.”

Sonra sözünü kaplana yönelterek sürdürdü:

“Bugün kedi miyavlamasını taklit etmedikçe yemek yiyemeyeceksin.”

Kaplan öfkesini tuttu. Kendi kendine:

“Kedi miyavlamasını taklit ettiğimde teselli bulacağım.”

Kedi miyavlaması taklidi yaptı. Hayvan terbiyecisi suratını ekşitti ve kabul etmeyerek:

“Taklidin başarısız. Kükremeyi, miyavlama mı sayıyorsun?”

Kaplan ikinci kez kedi miyavlaması taklidi yaptı; ama hayvan terbiyecisinin suratı hala asıktı. Küçümseyerek:

“Sus, sus... Hala taklidin başarısız... Bugün kedi miyavlaması alıştırmayı yapman için seni bırakıyorum ve yarın sınav yapacağım. Eğer başarılı olursan, yemek yersin. Başarılı olamazsan yiyemezsin.”

Hayvan terbiyecisi, kaplanın kafesinden ağır adımlarla uzaklaştı. Öğrencileri onun peşinden yürüyorlar, gülüşüyor ve fısıldaşıyorlardı. Kaplan yalvararak ormanlara seslendi. Ama ormanlar uzaktaydı.

Beşinci gün, hayvan terbiyecisi kaplana:

“Haydi, kedi miyavlamasını başarıyla taklit edersen, büyük bir parça taze et alacaksın.”

Kaplan kedi miyavlamasını taklit etti. Hayvan terbiyecisi alkışladı ve mutlu olarak:

“Güzel. Mart kedisi gibi miyavlıyorsun.”

Ona büyük bir parça et attı.

Altıncı gün, hayvan terbiyecisi kaplana yaklaşır yaklaşmaz, kaplan kedi miyavlaması taklidi yapmaya başladı. Ama hayvan terbiyecisi sessiz, suratı asık durdu. Kaplan:

“İşte kedi miyavlaması taklidi yaptım.”

Hayvan terbiyecisi:

“Eşek gibi anır!”

Kaplan hoşnutsuzlukla:

“Ben tüm orman hayvanlarının çekindiği kaplanım. Eşek gibi anıracak mıyım?! Ölüyorum de dediğini yapmam!”

Hayvan terbiyecisi hiç konuşmadan kaplanın kafesinden uzaklaştı.

Yedinci gün, Hayvan terbiyecisi, kaplanın kafesine doğru sakın, güler yüzle ilerledi. Kaplana:

-“Yemek yemek istemez misin?”

Kaplan:

“Yemek istiyorum.”

Hayvan terbiyecisi:

“Yediğin etin bedeli var. Eşek gibi anır, eti al.”

Kaplan ormanları anımsamaya çalıştı; ama başaramadı. Gözlerini kapayarak anırmaya başladı. Hayvan terbiyecisi:

“Anırman başarılı değil. Ama sana acıdığımndan bir parça et vereceğim.”

Sekizinci gün, hayvan terbiyecisi kaplana:

“Bir nutuk çekeceğim. Bitirdiğimde beğeniyle alkışlayacaksın.”

Kaplan:

“Alkışlarım.”

Hayvan terbiyecisi nutuk çekmeye başladı. Şöyle diyordu:

“Saygıdeğer vatandaşlarım. Daha önce birçok vesileyle çok önemli sorunlar hakkındaki tutumumuzu açıklamıştık. Bu açık ve kesin tutumumuz, düşman kuvvetleri entrikalarını sürdürdükçe değişmeyecek. İnançla galip geleceğiz...”

Kaplan:

“Söylediğini anlamadım.”

Hayvan terbiyecisi:

“Tüm söylediklerimi beğenmen ve beğeniyle alkışlaman gerek.”

Kaplan:

“Özür dilerim. Ben cahil, okuma yazma bilmeyen biriyim. Konuşman harika. Gerekliği gibi alkışlayacağım.”

Kaplan alkışladı. Hayvan terbiyecisi:

“Ben ikiyüzlülüğü ve ikiyüzlüleri sevmem. Ceza olarak bugün yiyecekten mahrum kalacaksın.”

Dokuzuncu gün, hayvan terbiyecisi bir demet otlarla geldi. Onu kaplanın önüne bıraktı ve “ye!” dedi. Kaplan:

“Ben etten başka bir şey yemem” dedi.

Hayvan terbiyecisi:

“Bugünden itibaren ot dışında bir şey yemeyeceksin” dedi.

Kaplan çok acıncıca, otu yemeye çalıştı. Tadını sarstı ve tiksintiyle ondan uzaklaştı. Ama çok geçmeden tekrar ota yöneldi ve yavaş yavaş lezzetli bulmaya başladı.

Onuncu gün, hayvan terbiyecisi, öğrencileri, kaplan ve kafes kayboldu. Kaplan vatandaşa, kafes ise devlete dönüştü.

Suriyeli Yazar Zekeriya Tâmir'in Öykülerinde Polis Devleti

Halim Öznurhan

Abstract

One of the most widely read and translated story writers of Arab world Zekeriya Tamir, did not stop studying in spite of the harsh conditions. Zekeriya Tamir's ten storybooks were published beside his articles and children stories. His works have been translated into many languages such as Turkish, English, French, German, Russian, Italian, Bulgarian.

Zakaria Tamir who is accepted as the poet of Arabic storytelling, developed a unique style and some writers in Egypt and Iraq followed after his style.

The police that features in many of Tamir's stories, symbolises the brutal power. In the stories the police state rules over everything and it is all-pervasive.

Keywords: Zekeriya Tamir, story, Arabic storytelling, state police

Suriyeli Yazar Zekeriya Tâmir'in Öykülerinde Polis Devleti

Halim Öznurhan

Özet

Arap dünyasının en çok okunan başka dillere çevrilen yazarlarından olan Zekeriya Tâmir, bulunduğu zor şartlara rağmen okumayı bırakmamış. Zekeriya Tâmir'in makaleleri ve çocuk öyküleri dışında on adet öykü kitabı yayımlanmıştır. Eserleri Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, İtalyanca, İspanyolca, Bulgarca gibi pek çok dile çevrilmiştir.

Arap öykücülüğünün şairi olarak kabul eden Tâmir, Arap öykücülüğüne benzersiz bir tarz getirmiş ve Mısır, Irak gibi ülkelerde tarzını izleyen yazarlar çıkmıştır.

Tâmir'in öykülerinde önemli bir yer tutan polis, acımasız gücü simgeler. Öykülerde polis devletinin her yere hâkim olduğu, hayatın her alanını kuşattığı görülür. Polis her yerdedir.

Anahtar Kelimeler: Zekeriya Tâmir, öykü, Arap öykücülüğü, polis devleti

Hatıralar Işığında Ortadoğu'yu Anlatmak

Murat Soyak

Giriş

Hatıra kitapları bir dönemin tanıklığı olarak kıymetlidir. Birinci elden kaynak olması bakımından okunmalıdır. Devrin siyasi, kültürel ve sosyal şartları hatırat türündeki eserlere yansır. Bir ömrün serencamı cümle cümle işlenir. Yalnız okumalarda dikkat edilmesi gereken hususlar da vardır. Hatıratı kaleme alan şahsiyet neticede olup bitenleri kendi bakış açısına göre anlatmaktadır. Merkezde yine kendisi vardır. Bu sebeple bazen hatıratlar objektif olma özelliğini yitirebilmektedir. Öznelliğin hâkim olduğu anlatımlarda tarihi gerçekliği daima göz önünde bulundurmak gerekir.

Yakın dönem tarihine dair hatırat kitapları yayımlayan Suat Mertoğlu'nun bu husustaki tespitleri şöyledir: "Hatıratlar, genel hatları ile bilinen tarihi olayların, üzerinde fazlaca durulmayan ancak önemli bazı ayrıntılarını gözler önüne seren, bu nedenle geçmişin ve dolayısıyla bugünün anlaşılmasında vazgeçilmez yeri olan kaynaklardan biridir. Yaşanan olayların perde arkası ve tarihi şahsiyetlerin davranışlarını belirleyen psikolojik faktörler, çoğunlukla hatırat ve mektup gibi insani boyuta vurgu yapan metinlerden öğrenilmektedir. Hatıratlar çoğunlukla bir nefis-i müdafaa hüviyetine bürünür. Önemli olayların içinde bulunan kimselerin, geçmişlerini aklama güdüsüyle kaleme alınır. Ne var ki sübjektif karakterlerin ağır basması, bu tür kaynakların hem avantajı hem dezavantajıdır. Hatıratların insani boyutu sayesinde olaylara nüfuz imkânından yararlanırken, ihtiyatı elden bırakmaksızın aynı döneme ait karşılaştırmalı okumalarla hatıratların yanılğı ve çarpıtılmalarından uzak durmaya çalışmalıdır." (*Beyrut Şehremininin Anıları, Takdim*)

Yıkımlar ve acılar içinde 'Ortadoğu'... Emperyalist ülkelerin böl-parçalayut politikası bu coğrafyayı adeta kan gölüne çevirdi.

Bu çalışmada Hasan el- Benna, Seyyid Kutup, Selim Ali Selam, Falih Rıfki Atay, Emir Şekip Arslan isimli şahsiyetlerin kaleme aldığı hatıralar siyasi, kültürel ve sosyal şartlar odağında incelenip değerlendirilecektir.

Hasan el- Benna

HATIRALARIM

Hasan el-Benna, 1906 yılında doğdu. 1923'te Kahire'de Darü'l-Ulum adlı öğretmen okuluna kaydoldu. 1927'de öğretmen olarak İsmailiye'de bir ilkokula atandı. İngilizlerin ülkedeki ekonomik ve askeri varlığı açısından büyük önem taşıyan bu kentte, Müslümanları derinden sarsan olaylara tanık oldu. Mart 1928'de bir İngiliz kampında çalışan altı kişiyle birlikte İslamın ilkelerine geri dönüşü amaçlayan Müslüman Kardeşler'i kurdu.

II. Dünya Savaşı başladığında çok sayıda öğrenci, devlet memuru ve işçi Müslüman Kardeşler'e üyeydi ve Teşkilat Mısır toplumunun hemen bütün kesimlerini temsil eden bir önemli siyasi güç olmuştur.

Hasan el-Benna, 1949 yılında bir suikast sonucu Kahire'de şehit oldu.

Hasan el-Benna, emperyalizme karşı milli bir hareket oluşturulmasını ve Müslüman milletlerin İslam ilkelerine dayanan birliğini savundu. Ona göre Müslüman milletlerin geri kalmasının sebebi din yolundan uzaklaşmış olmasıydı. Kurtuluş, İslam kaynaklarına geri dönerek sağlanabilirdi.

Hasan el-Benna'nın başlattığı hareket İslam dünyasında etkili olmuştur.

"Takvimler Hasan el-Benna'nın doğduğu 1906 yılını gösterdiğinde Mısır, tıpkı 5000 yıl öncesinin Firavunlar döneminde olduğu gibi tarihinin en ceberut yönetimlerinden birine ev sahipliği yapıyordu. İngiliz sömürge yönetimi, binlerce askeri ile bölgeyi işgali altında bulundururken, gerek işbirlikçi yönetimler ve gerekse çıkar hesaplarına dayalı muhalefet anlayışı, Mısır halkının yaşamını içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Bir yanda siyasal işgal sürerken, diğer yanda kültürel ve dini yozlaşma tüm hızıyla devam ediyor, adeta bir toplum kabuk değiştiriyordu."¹

Mısır toplumunun 'özgürlük ve demokrasi' aldatmacasıyla hızla çözüldüğü bir dönem yaşanmaktadır. Yozlaşmanın, çürümenin yaşandığı bir dönem. "Özellikle 1918'den itibaren Mısır'da Batılı anlamda bireysel özgürlüğün yayılması adı altında, toplumda ciddi bir ahlakî çözümlüşün tohumları atılıyordu. Yine bilimsel düşünme adı altında tüm imanî ve insani değerleri inkâr ve her türlü dünyevileşme akımını meşru görme hastalığı yayılıyordu."²

Asırlardır İslam ile yoğrulan Mısır toplumunda kültür ve medeniyet krizinin işaretleri görülmeye başlanmıştır. Batılı ülkelerin müdahalesi ve tesiriyle kültür çatışması ve değerlere yabancılaşma hali gözlenmektedir. Benzer bir durum, aynı devirde Türkiye'de yaşanmıştır. Ahmet Hamdi

1 Çağa İz Bırakan Önderler: Hasan el-Benna, Dr. Ahmet Emin Dağ, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.13.

2 Çağa İz Bırakan Önderler: Hasan el-Benna, Dr. Ahmet Emin Dağ, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.37.

Tanpınar'ın “*Modern Türk Edebiyatı bir medeniyet kriziyle başlar.*” sözü bu anlamda dikkate değer.

Hasan el- Benna “*Hatıralarım*” kitabında o günleri şöyle anlatmaktadır:

“Mısır devrimi 1919 yılında olmuştu. O sıralarda Mahmûdiyye’de on üç yaşlarında bir öğrenciydim. Üniversitenin yaptığı mitingler, başından sonuna kadar halkın katıldığı büyük gösteriler hâlâ gözlerimin önündedir.”³

“Birinci Dünya Savaşı’nın ardından ve Kahire’de geçirdiğin bu yıllarda “Aklın Özgürleştirilmesi” adı altında düşüncelerde ve ruhlarda çözülüş akımı hız kazandı. Kişisel özgürlük adı altındaki bu çözülüş, ahlâkî hayatta ve davranışlarda kendisini gösterdi. Bu, güçlü, önüne gelen her şeyi silip süpüren bir inkâr ve her şeyi mübah görme akımıydı. Önünde hiçbir şey dayanmıyordu bu akımın. Olaylar ve içinde bulunulan şartlar da buna yardımcı oluyordu.”⁴

O dönemde Türkiye’de halifeliğin kaldırılmış olması İslam dünyasında hayal kırıklığına sebep olmuştur. Büyük bir şaşkınlık içinde savrulmalar yaşanmaktadır.

“Türkiye’de Kemalist devrim gerçekleşmiş, Mustafa Kemal Paşa da halifeliğin kaldırıldığını ilan ederek birkaç yıl öncesine kadar tüm dünya tarafından “Müminlerin Emîri”nin bulunduğu yer olarak bilinen bir ülkede, din devletten uzaklaştırılmış ve hayatın her alanında bu doğrultuda adımlar atılmıştır.”⁵

Hasan el-Benna, çocukluk çağından itibaren toplumu uyandırma vazifesini gönüllü üstlenmiştir. Bir sorumluluk bilinciyle hareket etmektedir: “Yaz tatilinde veya Cuma sabahlarında yaptığımız işler arasında, kasabanın mahallelerini paylaşıp tan yerinin ağarmasından az bir zaman önce, halkı sabah namazına uyandırmak da vardı. Bu işi yapan üç kişiydik, bazen daha da çok olabiliyorduk.”⁶

Hasan El Benna, öğretmen okulunu 1927 senesinde bitirir ve İsmâiliyye şehrine tayini çıkar. Burası onun için ideal ve hedeflerini gerçekleştirme noktasında yurt olmuştur. Bu yönüyle İsmâiliyye şehri İhvan hareketinin başlangıç yeridir.

Hasan el- Benna, İsmâiliyye günleri hakkında şu tespitleri yapar:

“Her birimiz Allahın başarılı kıldığı bir şekilde çalışmaya koyulduk. İsmâiliyye’nin güzel, sakin ortamında ve o beldenin iyi ve mübarek evlatlarından İhvanu’l – Müslimin teşkilat ve şubelerinin ilk çekirdeği

3 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.50.

4 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.89-90.

5 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.90.

6 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.55.

oluşmuş oldu.”⁷

İsmâiliyye “Avrupalılık etkisinin egemen olduğu bu şehir, batısı İngiliz askeri birlikleriyle kuşatılmış; doğusunda ise Suveyş Kanalı Ortaklığı İdaresi bulunan bir şehirdi.”⁸

Bu şehirde kahvehanelerde her kesimden insanlara tebliğ çalışmalarına başladı. Bu çalışmalar kısa sürede toplumda karşılık buldu. Dinleyiciler hızla çoğaldı.

“Allah’ım, bu halkın kalbi ne kadar da temizmiş. Bu halk temiz, ihlâslı bir davetçi bulunduğu zaman hayra ne kadar da büyük bir hızla koşuyormuş.”⁹

Kardeşlik bağlarının kuvvetlendirildiği bir sohbet ortamı müspet neticeler doğurmuştu. Kısa sürede yatağını bulan, bereketlenen arı duru bir akış.

“Allah’ın yardımı ile zaviyedeki derslerimiz ihtilâf atmosferinden uzak bir şekilde devam etti. Artık ruhlardaki kardeşlik hukukunu ilk olarak yerleştirebilmek için müminler arasındaki kardeşlik bağlarını söz konusu ettiğim hususlardan seçiyor ve o konular etrafında ders yapıyordum.”¹⁰

“İsmâiliyye’nin garip bir durumu vardı. Batısında bütün güç, kuvvet ve tahakkümü ile İngiliz askeri birlikleri bulunuyor ve bu durum, her Mısırlının ruhunu üzüntü ve kedere boğuyordu. Bu onu, bu menfur sömürgeleştirmeyi ele alıp Mısır’ın başına getirdiği büyük musibetleri ve ona kaybettirdiği maddi-manevi fırsatları düşünmeye, bu sömürünün Mısır’ın kalkınmasına ve yükselmesini nasıl engellediğini, Arapların birliğini ve Müslümanların söz birliğini altmış yıl boyunca ne derece körelttiğini tefekkür etmeye mutlaka iterdi.”¹¹

“Bir tarafta sömürgecilerin mahallesinde baştan ayağı yaygın olan görkemli evlerde, ortaklıkta görev yapan yabancılar kalıyor; bunun karşısında işçi Arapların kaldığı evler, çürüklüğü ve küçüklüğü ile yer alıyordu. Arapların kaldığı mahallelerdeki güzel bütün cadde ve sokaklar yalnızca bu ekonomik sömürgecilerin dili ile yazılmış levhalar taşıyordu.”¹²

Yaşanan bu durum, ruhlara azap veriyordu. Uyanışın, dirilişin kıvılcımları böylelikle oluşuyordu. “Davanın davetçisinin oluşmasında büyük etkileri bulunan pek çok düşünceyi ilham etmişti İsmâiliyye.”¹³

Bu şehirde yapılan tebliğ hizmetlerinden beklenen güzel sonuçlar alınmıştır. Ve başka bir vazife için ayrılış vakti gelmiştir.

7 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.109.

8 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.112.

9 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.114.

10 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.120.

11 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.130.

12 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.131.

13 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.131.

“Benim İsmâiliyye'deki görevimin bittiğini hissettim. Orada dava, temellerini bulmuş; gerekli kurumlar dimdik ayakta duruyor, saygıdeğer halkı tümüyle kardeşlerin arasına katılmış.”¹⁴

Kahire'ye 1932 yılında nakli gerçekleşmiştir.

Dr. Ahmet Emin Dağ, bu hareketin başarılı olmasındaki etkenleri şöyle açıklamaktadır: “İnsanları Benna'ya ve fikirlerine çeken en temel unsur onun samimiyeti ve fikirlerini sunmadaki sadeliği idi. Benna'nın iki temel hareket noktası vardı: Bireysel ve toplumsal ıslah, Sömürgeciliğe ve işgallere karşı sözlü ve fiili cihad.”¹⁵

“*Hatıralarım*” kitabında devrin şartları, Müslümanların yaşadığı zorluklar ve mücadele azmi anlatılmaktadır. Şartlar ne kadar zor olursa olsun batıl kuşatmaları yarmak mümkündür. Gayret, sabır ve dua ile kapılar açılacaktır.

“*Hatıralarım*” kitabında “Kalkınma Yolu Üzerine” başlığı altında şu düşüncelere yer verilmiştir:

“Kalkınmanın temel dayanağının ‘eğitim’ olması gerekir. Buna göre önce ümmetin eğitilmesi, haklarının ne olduğunu tümüyle anlaması ve bu haklarını elde etmesi için gerekli yolları iyice öğrenmesi, bu haklara olan inanç esasını üzerine eğitilmesi ve bu imanın ruhunda güçlü bir şekilde yer etmesi, diğer bir ifadeyle kalkınma yolunun teorik, pratik ve psikolojik olarak kendisine öğretilmesi gerekmektedir.”¹⁶

Teyakkuzda bir şuur ile çalışmaya devam etmek gerekir. Keyfilik, serkeşlik kök salarsa eğer toplum felakete sürüklenir. “Ciddiliğe ve gerçeklere gereken önemi verecek olursa, vehimleri küçümseyerek, mücadele ve savaş için gerekli sabır ve direncini hazır ederse; Allahın izniyle o ümmet muhakkak kazanır. Şayet temennilere bağlanmaya, arzu ve heveslerin denizlerin gömülmeye, tembelliğe ve donukluğa devam edecek olursa, o zaman da elinde kalmış gücünü kuvvetini veya gayret ve servetini de bana bağlayarak kaybedecektir.”¹⁷

Kurtuluşun gerçekleşmesi için elzem olan hususlar şunlardır: “Gerekli insan unsuruna sahip olmaksızın hiçbir ümmetin kalkınabilmesine imkân yoktur. Ümmet, cihad ruhu ile dolup taşabilir; fedakârlık, nefsi ve şehvi arzularının taşkınlığını önleyebilirse başarıya ulaşabilmesi mümkün olur. Şu anlamdaki: Ümmet, nefsi isteklerin bağlarından kurtulabilir; yaşama şeklindeki konfordan vazgeçebilirse, kendisini bağlayan her türlü bağdan kurtulması mümkün olur. O halde bakış açısı ümmetin insan unsurunu düzeltmek olmalıdır. İslami olmayan gelenekler ve yaşama şekilleri bizi sarıp kuşatmış bulunuyor. Öyle ki ıslahatçının ihtiyaç duyduğu en büyük

14 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.237.

15 Çağa İz Birakan Önderler: Hasan el-Benna, Dr. Ahmet Emin Dağ, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.135.

16 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.257

17 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.258-259

şey irade kuvveti, uyanıklık ve her şeyi silip süpüren bu akıntının arasında İslami yaşama şeklini araştırmak olmalıdır. ¹⁸

“*Hatıralarım*” kitabında Hasan El Benna yaptıkları hizmeti anlatırken şu hususları özellikle vurgulamaktadır:

“Helak edici, yıkıcı on husus: Emperyalizm, siyasi-şahsi ve mezhebi ihtilaflar, faiz, yabancı ortaklıklar, batı taklitçiliği, beşeri kanunlar, inkârcılık ve fikri anarşi, şehvi arzular ve her şeyi mübah görmek, ahlaki çözülüş, ruhi faziletlerin ihmal edilmesi, önderliğin zayıflığı ve ilmi programlardan yoksunluk.

Kurtarıcı, yapıcı on husus: Birlik, özgürlük, zekâtın düzenlenmesi, milli girişimlerin teşvik edilmesi, kendimize saygılı olmak, İslami kanunları uygulamak, iman akidelerinin sağlamlştırılması, İslami cezaların uygulamaya konulması, ahlaki faziletlerin güçlendirilmesi, Muhammedî (s) sirete uymak.” □

Manevi yönden büyük bir hareketin oluşması Mısır toplumunda özgüveni yeniden sağlamıştır. O dönemde Mısır’da İngiliz sömürüsü ve yerli işbirlikçilerine karşı etkin, dinamik bir İslami hareketin varlığı gelecek adına insanları umutlu kılmıştır. Uyanış ve diriliş bir gün elbet sağlanacaktır. Kısa bir zamanda büyük bir tesir kuvvetine ulaşan Müslüman Kardeşler hareketi İslami bilinç ile emperyalizme karşı durmayı ilke edinir. 1930 sonrasında İhvan hareketinin güçlenmesi sömürge kuvvetlerini ve ulusalcı işbirlikçileri rahatsız eder. 1942 senesinde hükümet Müslüman Kardeşler Cemiyeti’nin feshine ve şubelerinin kapatılmasına karar verir.

Yapıcı olmayı esas alan bir hareket... Hasan el- Benna bu hususta der ki: “Bu olumlu özelliklerden bir tanesi de yapıcılık, kuruculuktur. Davamız yapar, fakat yıkmaz. Her zaman için olumlu olanı gerçekleştirmeye çalışır. Bu nedenle her şeyden önce kendimize bakmalı, kendimize dikkat etmeliyiz.” ¹⁹

“*Hatıralarım*” kitabı bereketli bir ömrün özlü anlatımıdır. Bu kitap, hakikate adanmış insanın mücadele hayatı ve örnek şahsiyetine dair önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Kitabın birinci bölümünde Hasan el-Benna’nın hayatı, Mısır’daki sosyal ve kültürel hayat, mücadelenin aşamaları; kitabın ikinci bölümünde ise tebliğ çalışmasının esasları, karşılaşılan zorluklar, çözüm önerileri, faaliyetler, programın ilkeleri anlatılmaktadır.

18 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.260

19 Hatıralarım, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.395

Seyyid Kutub

KÖYDEN BİR ÇOCUK

Bu eser, mütefekkir Seyyid Kutub'un çocukluk ve ilk gençlik günlerine dair bilgiler, kayıtlar içermesi; ayrıca yirminci yüzyılın başlangıç yıllarında Mısır'daki sosyal, kültürel şartlara işaret etmesi bakımından kıymetlidir.

Seyyid Kutub, bu kitabı için kaleme aldığı 1/7/1945 tarihli “*Takdim*” yazısında şu bilgileri verir: “Bu kitap çeyrek asır önce çocukluğumu geçirdiğim köy hayatından sahnelerden ibaret. Hiçbir şeyi abartmadım. Bütün yaptığım zihnimdeki hatıraları kâğıda dökmek oldu. O sahnelerden bir kısmı silindi gitti. Onların yerini yenileri aldı. Burada onlardan bahsetmekle milli hayattan ve yakın tarihten sahneler, bir edebi tür içinde kayıt altına alınmış oluyor. O sahnelerin çoğu hâlâ yaşanmaktadır fakat rahatlığın verdiği şımarıklıkla şehirliler, onları ne gerçekte, ne de hayal âleminde tasavvur dahi edemezler. Taşra hayatından iyi olsun, kötü olsun sahnelerin tasviri aynı zamanda yeni nesli bilgilendirmek içindir. Belki onlar bu eski hayattan hangi sahnelerin milli hafızada saklanacağına, hangilerinin unutulacağına karar verirler.”

Okuyunca görülen tanıdık bir çevre ve ortak kültür anlayışı... Tekke tasavvuf geleneği; şeyh, hafızlık, hatme okumaları, komşuluk münasebetleri, hurafeler, yanlış inanışlar, adetler, töreler, gurbet, sevgi... Seyyid Kutub, Anadolu köylerini anlatıyor sanki. Sıcak, samimi bir üslupla devrin sosyal ve kültürel ortamına dair işaretler yer alıyor.

“*Okul ile Medrese Arasında*” çocuk, bir med-cezir hali yaşamaktadır. Okul ortamını daha çok sevmektedir lakin orada da bazı olumsuz gelişmeler vardır. “Subay korkusuyla okuldan kaçmasının üzerinden bir ay geçmişti. Evde oturuyor, okuldaki öğrencilere katılmıyordu. Annesi bu duruma çok üzülüyordu. Çünkü oğlu için büyük ümitler besliyordu. Ümitlerinin başlangıç noktası bu ilkokuldu. Yavrusunun bu okulla başlayan eğitim hayatına ileride Kahire'deki dayısının yanına giderek devam etmesini ve annesinin büyük hayallerini gerçekleştirmesini umuyordu.”²⁰

Babası okuldan alıp medreseye gönderir çocuğu. Bu durumu hiç kabullenmez çocuk ve ilk fırsatta tekrar okula döner. Bu durum o dönemdeki eğitim sistemindeki kargaşayı göstermesi açısından ilginçtir. Çocuk, medrese ve okul arasında ikili eğitim durumunu yaşıyor. Tercih yapmak öyle kolay bir hadise değildir.

Toplumda batıl inanışlar ve hurafeler almış yürümüş. Akıl adeta terk edilmiş. Bu bağlamda hatıralar içinde tuhaf, garip bir olay anlatılır: “Şeyh

20 Köyden Bir Çocuk, Seyyid Kutub, İnkılâb Yayınları, Tercüme: Ümit Dericioğlu, İstanbul, 2014, s.22

nadiren yıkanırđı. Bedeninin feyzini taşıyan o su mukaddesti. Ailesi şeyhin banyo suyunu saklar sonra ziyaretçilere dağıtırđı. Bazıları onu içer, bazıları o mübarek su ile gözlerini yıkar, bazıları da kara günler için suyu şişede saklardı.”²¹

Bu meseleyle ilgili şahit olunan bir olay da şudur: “Yangın şeyhin evinde çıkmıştı. Şeyhin evinde mi? Bu mümkün mü? Nasıl olur da şeyhin evi yanar? Hem de şeyh içindeyken? Evet evet olabilir! Elbette bunda bir hikmet vardır. Şeyh mutlaka evdekilerden birine kızmış olmalı.”²²

Kitabın “*Kültür Faaliyeti*” başlıklı bölümünde okuma sevgisi, kitaplar, okuma çabası üzerinde özellikle durulmuştur. “Köyde büyük bir olay sayılan, senede üç dört gün vardı ki okumayı sevenler için özel bir önem taşırdı ve geçtikten sonra sene-i devriyesi gelene kadar yâd edilirdi. O günler Salih Amca’nın omzunda taşıdığı bir çuval kitapla köye uğradığı günlerdi. Kitapları boşaltıp köyün çarşısında çuvalın üzerine oturur, önüne yirmi otuz sıra kadar kitapları parasına veya konusuna göre dizerdi. Muhterem okur! Yere dizili kütüphane sakın dudaklarında bir tebessüme sebep olmasın. Kitapların muhtevasını bilirsen onların kıymetinden şüphe etmezsin. Hepsi çeşitli mevzulara dairdi. Mesela “Şuur” kitapları. Bunları eski Arap şairlerinin eserlerinden ayırt etmek için şiir değil şuur deniyordu. Bunlarda birçok Ebu Zeyd hikâyeleri, Zir Salim ve küçük köpek masalları, Zenati Halife ve Diyab İbni Ganim kıssaları vardı. Methiye ve siyer kitapları: Seyyid İbrahim Desukî, Seyyid Bedevî ve Fatıma binti Berri, Seyyid Abdulkadir Geylani. Abbasilerle Bermekiler arasında geçen olaylar... Kahramanlık hikâyeleri: İyiliksever Prenses, Battal Gazi, Merhametli Kraliçe. Dini kitaplar: Delail-i Hayrat, Berat Kandili Duası, Kadir Gecesi Duası. Polisiye kitaplar: Sherlock Holmes, Sinclair, Onurlu Hırsız. Kültür kitapları: Terbiye ve Güzel Ahlâka Teşvik, Fevaidu Fikriyye, merhum Hamza Fethullah’ın Nahiv Kitabı’nın ilk cildi, Bedai ez – Zuhur fi Vakai ed- Duhur.”²³

Bu kitap isimleri dönemin okunan eserleri hakkında fikir vermektedir. Köye çerçici vasıtasıyla ulaşan kitaplar muhatabını da bir şekilde bulmaktadır. “Çocuk da Salih amcanın özel müşterilerindendi. Salih amca onu iyi tanır ve en iyi kitaplardan ona ayırırdı. O kitapların çoğu da tehlikeliydi. Çocuk kitap ne kadar pahalı olursa olsun paraya acımazdı.”²⁴

21 Köyden Bir Çocuk, Seyyid Kutub, İnkılâb Yayınları, Tercüme: Ümit Dericioğlu, İstanbul, 2014, s.58

22 Köyden Bir Çocuk, Seyyid Kutub, İnkılâb Yayınları, Tercüme: Ümit Dericioğlu, İstanbul, 2014, s.60

23 Köyden Bir Çocuk, Seyyid Kutub, İnkılâb Yayınları, Tercüme: Ümit Dericioğlu, İstanbul, 2014, s.84-85

24 Köyden Bir Çocuk, Seyyid Kutub, İnkılâb Yayınları, Tercüme: Ümit Dericioğlu, İstanbul, 2014, s.85

Kitaplarla güzelleşen ve zenginleşen bir hayat... Issızlığın ortasında ses olan, yoldaş olan kitapları vardı. “Çocuk için Salih amcanın köye geldiği o iki üç gün en güzel günlerdi. Harçlıklarını biriktirip o günlere hazırlanırdı.”²⁵

Köydeki kültürel hareketliliğin sağlanmasında seyyar kitapçı Salih amcanın önemli bir yeri vardır. Çocuk okuduğu kitaplar sayesinde kendini gösterir olmuştu. “Köydeki kültürlü insanlar arasında çocuk, kitapları ve okumasıyla tanınır oldu. Onların gözünde derecesi yükseldi. Herkes onu geleceğinin parlak olduğunu söylüyordu. Neden mi? Küçük yaşına rağmen dev bir kütüphanenin sahibiydi de ondan.”²⁶

Kitaplar sayesinde bereketli, verimli kültürel bir hareketlilik sağlanmıştır. “Çocuğa gelince, o kitaplardan nasibine düşenle yetindi ve Salih amcanın sadık müşterisi oldu. Kitaplığı kıymetli kitaplara sahip olduğundan giderek kültürel bir hareketliliğin kaynağı oldu. Sene boyunca herkes okumak için çocuktan ödünç kitap alıyordu.”²⁷

Yıl 1918... 1.Cihan Harbi bitmiştir. Hareketli günler yaşanmaktadır. Evde yapılan toplantılarda şu isimler sıkça anılırdı: Abbas, Şeyh Abdulaziz Caviş, Ferit, Enver Paşa, Talat Paşa, Rauf ve düşmana kök söktüren gemisi “Hamidiye”. Bu isimlerle ilgili çeşitli olaylar anlatılırdı. İslam milletinin yaşanan hadiseler karşısında teyakkuzda olduğunu gösteren bir değerlendirme: “Bütün köy, İslam devletini yıkmaya çalışan kâfir devletlere karşı savaştan Hilafet merkezi Türkiye'nin tarafını tutuyordu. Öyle görünüyordu ki belli bir anlayış oluşmadaydı.”²⁸

Seyyid Kutup'un “*Köyden Bir Çocuk*” isimli hatıralar kitabında anlattığı yerler, insanlar, toplumsal yapı bir şark tablosunu gözümüzde yeniden canlandırıyor. Bu tabloda yer alan unsurlar Anadolu'yu hatırlatmaktadır. Aynı medeniyetin, aynı kaderin çocuklarıyız. Sınırların yapay olduğunu görüyoruz. Üzüldüğümüz günler, sevdiğimiz günler ve çevre şartları, yaşanan zorluklar benzer. Hatıralar okunduğunda bu durumu derinliğine hissediyoruz. Sınır taşlarını aşan bir kardeşliğimiz var.

25 Köyden Bir Çocuk, Seyyid Kutub, İnkılâb Yayınları, Tercüme: Ümit Dericioğlu, İstanbul, 2014, s.85

26 Köyden Bir Çocuk, Seyyid Kutub, İnkılâb Yayınları, Tercüme: Ümit Dericioğlu, İstanbul, 2014, s.87

27 Köyden Bir Çocuk, Seyyid Kutub, İnkılâb Yayınları, Tercüme: Ümit Dericioğlu, İstanbul, 2014, s.98

28 Köyden Bir Çocuk, Seyyid Kutub, İnkılâb Yayınları, Tercüme: Ümit Dericioğlu, İstanbul, 2014, s.98

Selim Ali Selam

BEYRUT ŞEHREMİNİNİN ANILARI (1908-1918)

Osmanlı Mebusân Meclisinde Beyrut mebusu olarak görev yapan Selim Ali Selam, ıslahat taraftarıdır. Osmanlı- Arap münasebetlerinin devamından yanadır. Sancak-ı Şerif'in gölgesi altında birlik ve dirlik içinde yaşamayı arzu etmektedir.

Suat Mertoğlu'nun bu hatırat hakkındaki tespitleri: “Selim Ali Selam'ın 1908-1918 yılları arasını kapsayan hatıraları, Osmanlı Devletinin Suriye'de ve bilhassa Beyrut'taki son günleri, İttihat ve Terakki'nin Arap vilayetlerindeki uygulamaları, Beyrut'taki ıslahat ve adem-i merkezîyet tartışmaları, Paris Arap Kongresi, ayrılıkçı eğilimler ve Avrupalı güçler, Cemal Paşa'nın Arap milliyetçilerine karşı tutumu, Aleyh Sıkıyönetim Mahkemesinin kararları, 1916 Arap isyanı ve Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda Arap mebusların faaliyetleri gibi Türk-Arap münasebetleri ve Arap milliyetçiliği problemleri ile doğrudan ilgili konularda, olayların merkezinde bulunmuş bir Arap şahsiyetinin bakışını ve izlenimlerini yansıtmaya açısından büyük bir önem taşımaktadır.”²⁹

O dönemde Lübnan'da etkili olan siyasi olayları şu şekilde ifade eder: “İngilizlerin 1882'de Mısır'ı işgali, 1897 tarihli Siyonist kongresinin Osmanlı'ya bağlı Filistin'i Yahudilerin ülkesi sayma kararı, ayrıca 1860'tan itibaren dönem dönem tezahür eden Lübnan sorunu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Avrupa devletlerinin müdahalesi ile bunların getirdiği dini-mezhebi ve siyasi sorunlar gibi faktörler, Lübnan toplumunu sarsan faktörlerdir.” □

Selim Ali Selam, dönemin siyasi ve sosyal şartları karşısında acil tedbirlerin alınması yönünde girişimleri olmuştur. ıslahatların hızlı bir şekilde yapılmasını ister.

Falih Rıfki Atay

ZEYTİNDAĞI

“Zeytindağı” kitabında Suriye-Filistin bölgesinde yaşananlara dair tespitler ve anılar yer almaktadır. Falih Rıfki Atay, o yıllarda Suriye'de ordu komutanı olan Cemal Paşa'nın emrinde kalem memuru olarak görev yapmıştır. Osmanlı Devletinin sürekli kayıplar verdiği çöküş dönemine tanıklık eder.

Bölgede olup biten hadiselerin bir başka açıdan nasıl ele alınıp

29 Beyrut Şehremininin Anıları(1908-1918), Selim Ali Selam, Klasik Yayınları, Tercüme:Halit Özkan, İstanbul, 2005, s.7

değerlendirildiğini görmek için bu kitaptan bazı iktibaslara yer vereceğiz.

“Karargâhın içinde “Kudüs düştü” sözü ölüm haberi gibi yayıldı. Daha şimdiden Beyrut’a, Şam’a, Haleb’e gözyaşlarımızı hazırlamak lazımdı. Artık yalnız Anadolu’yu ve İstanbul’u düşünüyorduk. İmparatorluğa, onun bütün rüyalarına ve hayallerine, Allahaismarladık!”³⁰

“Filistin için tehcir, Suriye için teftiş ve Hicaz için ordu kullandık.”³¹

“Suriye’de derlerdi ki eğer Cemal Paşa birisiyle görüştüğü zaman burnunu kaşırsa sürgün düşünüyor, sakalını karıştırırsa affedip etmemeyi düşünüyor, demektir. Yalnız bıyık burmasından korkunuz o zaman bu görüşmenin ölümüne kadar yolu vardır.” □

“En sağlam sütunlar üstünde durduğu sanılan devir, bir karton kale gibi yıkılmıştı”³²

“İstanbul, Kahire’den, Kudüs’den, Şam’dan, Halep ve Bağdat’dan hayalini geri çekmiş, kendi öz canının kaygısında idi.”³³

“Zeytindağı’nın tepesindeyim. Lût denizine ve Gerek dağlarına bakıyordum. Daha ötede, Kızıl Denizin bütün sol kıyısı, Hicaz ve Yemen var. Başımı çevirdiğim zaman Kamame’nin kubbesi gözümüne çarpıyor. Burası Filistin’dir. Daha aşağıda Lübnan var; Suriye var; bir yandan Suveyş kanalına, öbür yandan Basra körfezine kadar çöller, şehirler ve hepsinin üstünde bizim bayrağımız! Ben bu büyük imparatorluğun çocuğuyum.”³⁴

“İttihat ve Terakki Başkanlarının milletlerarası meseleler ve davalar hakkındaki fikirleri, önceki kuşaktan daha esaslı olmamıştır. “Alman yenilmez yahut İngiliz yenilmez.” Hepsinde bu kuru hükümler.”³⁵

“Almanlar Büyük Harpde Türkiye’ye kendi teğmenlerinin ismini koymuşlardı: Enverland!”³⁶

“Harbe nasıl, niçin ve ne hesapla girmiştik? Bunu bir adam biliyor: Enver !”³⁷

“Mısır’ı fethetmek için Cemal Paşa, Kudüs’te, Şam’da, Lübnan’da, Beyrut’ta ve Halep’te oturduğu zaman, bir işgal ordusunun kumandanı gibi bir şeydi”³⁸

30 Zeytindağı, Falih Rıfki Atay, MEB Yayınları, Ankara, 2001, s.112.

31 Zeytindağı, Falih Rıfki Atay, MEB Yayınları, Ankara, 2001, s.43

32 Zeytindağı, Falih Rıfki Atay, MEB Yayınları, Ankara, 2001, s.8

33 Zeytindağı, Falih Rıfki Atay, MEB Yayınları, Ankara, 2001, s.33

34 Zeytindağı, Falih Rıfki Atay, MEB Yayınları, Ankara, 2001, s.36

35 Zeytindağı, Falih Rıfki Atay, MEB Yayınları, Ankara, 2001, s.103

36 Zeytindağı, Falih Rıfki Atay, MEB Yayınları, Ankara, 2001, s.103

37 Zeytindağı, Falih Rıfki Atay, MEB Yayınları, Ankara, 2001, s.22

38 Zeytindağı, Falih Rıfki Atay, MEB Yayınları, Ankara, 2001, s.39

Emir Şekib Arslan

İTTİHATÇI BİR ARAP AYDINININ ANILARI

Osmanlı'nın son döneminde olup bitenleri bir başka açıdan okumak, değerlendirmek gerekir. Dönemin olaylarına şahitlik etmiş olan Emir Şekib Arslan çok yönlü bir şahsiyet: Edip, siyaset adamı, mütefekkir... Hayatı, çalışmaları ve eserleri hakkında:

“Emir Şekib Arslan, 1869'da Lübnan'ın Şuveyfe köyünde doğdu. Şekip Arslan 1874'te Beyrut'ta Medresetü'l-Hikme adındaki Maruni okuluna girdi. Bu okulda edebiyata yöneldi. Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Fransızca'yı da öğrendi. 1881'de mezun oldu. 1886'da ilk şiir kitabı yayımlandı. Daha sonra Türkçe'yi de öğrenmesi için Medrese-i Sultaniye'ye gönderildi. Burada bir yıl okudu. Üniversiteye gidemediğinden kendi kendisini yetiştirmek durumunda kaldı.

Medrese-i Sultaniye'de hocası olan Abduh'un etkisinde kaldı. Dersler dışında sohbetlerine de devam etti.

“Enerjisini politikaya harcamış olmasaydı, Şevki'nin yerine Arap dünyasında emîrû's-şuarâ (şairlerin şahı) olabilirdi.” denilmektedir.

Jön Türklerin teşkilat-ı esasiye kanununu kabul ettirme çabalarını destekledi. Jön Türk hareketinin 1908'deki başarısı üzerine, Şekip Arslan, Arslan Ailesi'nin Şuftaki hakimiyetinin sembolü olan bu makama tekrar sahip oldu. Ancak onun arzusu kaymakamlık değil, İstanbul'da Cebel-i Lübnan'ı temsil etmek idi.

1911 Ekim'inde, Libya'yı işgal eden İtalyan güçleriyle savaşmaya gitti. Mısır'a geçti. Hidiv Abbasi Hilmi ile dostluk kurdu. 1912 Nisan'ında Trablusgarp'a gitti. Enver Paşa'nın dostluğunu kazandı. 1911-12 yılları arasında El-Müeyyed'de yayımladığı makalelerde Osmanlı mefkûresine olan bağlılığı ile Batı emperyalizmine duyduğu düşmanlığı ortaya koydu.

Osmanlı kuvvetlerinin Trablusgarp'tan çekileceğini öğrendiğinde İstanbul'a giderek, hükümeti Kuzey Afrika'da savaşmaya ikna etmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Arslan, Kızılay'la Mısır Yardımseverler Derneği'nin imkânlarını Balkan muhacirleri için seferber etti.

Parçalanmış bir imparatorluğun Avrupa'ya yem olacağını; Arap ülkelerinin merkezlerinde Araplarla Türkler arasındaki bölünmenin çok garip ve de gereksiz olduğunu; imparatorluk mefkûresine sıkı sıkıya sarılmak gerektiğini; yabancı güçlerin, Türklerle Araplar arasında anlaşmazlık bulunduğu kanaatini yayarak bu yolla kendi çıkarlarına kapı araladıklarını; Osmanlı topraklarını ele geçirip kolonileştirmek istediklerini savundu. Yine bu kaygıyla Osmanlılık fikri etrafında birleşmek gerektiğini ifade etti.

Nisan 1914'te Havran'dan mebus seçildi. 1914-16 yılları arasında Cemal

Paşa'nın çevresinde yer aldı. Yüzlerce Arap soylusunun ve binlerce kişinin Kudüs ve Anadolu'ya sürülmesi, 1915-16'da Arap liderlerinin idam edilmesi ve açlığa karşı verilen savaşın kaybedilmesi yüzünden, ilerleyen yıllarda pek çok suçlamayla karşı karşıya kaldı.

1916 yazında Beyrut'ta evlenen Şekip Arslan, o yılın sonlarında Suriye'den ayrıldı. Sonraki bir yılın büyük bir kısmını, İstanbul'da uluslararası kuruluşların Lübnan'a yardım etmelerini sağlamak için hükümet ve meclis nezdinde mücadele ile geçirdi. 1917'nin son çeyreğiyle 1918 ortalarında Enver Paşa'nın ricasıyla ve özel görevlerle Almanya'ya gitti.

1920 yılından başlayarak, Arap meseleleriyle ilgili görüşlerini içeren tebliğler yayımladı.

Emir Şekip Arslan, 9 Aralık 1946'da Beyrut'ta, geride onlarca değerli eser ve yüzlerce makale bırakarak hayata gözlerini yumdu.”

Şekib Arslan, Osmanlı birliği idealine gönül vermiştir. Ulusalçı fikir hareketlerine karşı çıkmıştır.

“Lübnan'ın kendine özgü yapısı nedeniyle Fransa, İngiltere, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya'dan oluşan altı devletin Osmanlı devleti ile yaptıkları anlaşma uyarınca Lübnan üzerinde gözetim hakkı vardı. Bu devletlerin ve özellikle Fransa ile İngiltere'nin Beyrut konsoloslukları, Lübnan'ın Osmanlı meşrutiyet yönetimine katılmasına ve İstanbul'a kendisini temsil edecek vekiller göndermesine şiddetle karşı çıkıyorlardı. Çünkü bu durum, Cebel bölgesinin Osmanlı devletiyle bağlarının güçlenmesi anlamına geliyordu.”³⁹

Emir Şekib Arslan, Osmanlı'ya bağlılığını o dönemde sürdürür. “Osmanlı'ya bağlılık siyaseti takip ettiğim için benden hiç hoşlanmayan İngiliz konsolosu Mr. Kaymer Batış idi. Kendisi, İngiltere'nin nüfuzuna karşı olduğumu biliyordu.”⁴⁰

Bu hususta der ki: “O gün Osmanlı Devleti aleyhine girişilecek her türlü hareketin Osmanlı Devletini zayıflatıp temellerini sarsacağını, bunun da yabancılara fayda sağlayacağını ama hem Araplara hem de Türklere zarar vereceğini düşünüyordum.”⁴¹

Osmanlı devletinin son dönemde yaşadığı yıkımların, yenilgilerin bir sebebi de devrin yöneticileridir. Emir Şekib Arslan'ın bu konudaki değerlendirmesi: “İttihat ve Terakki'nin adamları iyi niyetli olmalarına

39 İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme:Halit Özkan, 3.baskı,İstanbul, 2009, s.12

40 İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme:Halit Özkan, 3.baskı,İstanbul, 2009, s.16

41 İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme:Halit Özkan, 3.baskı,İstanbul, 2009, s.45

rağmen çok tecrübesizlerdi. Liderlerinin çoğu olayları tecrübe etmemiş, hadiselerin içinde yoğrulmamış gençlerdi.”⁴²

O dönemde yaşanan isyanlar ve ayrılıkçı hareketler karşısında din bağının tek çare olduğunu belirtir. Bu konudaki tespiti şöyledir: “Müslümanlara gelince; Türk, Arap, Kürt, Arnavut ve Çerkezleri bir araya getiren tek bağ din bağıydı. Bu bağ olmasa devlet asırlarca önce dağılırdı. Ancak bir yandan içerideki kötü yönetim, diğer yandan dış devletlerin oyunları, Arap ve Arnavutların din bağına rağmen Osmanlı Devletinden ayrılmak gibi yeni bir düşünceye kapılmaya sevk etti. Bu düşünce, Araplardan önce Arnavutlar arasında çıkmıştı.”⁴³

Bütün olumsuz gelişmelere rağmen birlik ve dirlik adına mücadelesinin devam ettiğini bildirir: “Gittiğim her şehirde Türklerle Arapların birbirlerinden ayrılmalarının uygun olmadığını ve devlete sınıksız yapışmaları gerektiğini söylüyordum. Kendi menfaatleri için istismar etmek ve bu bölgeleri işgal edip sömürgeleştirmek amacıyla Araplarla Türkler arasına ayrılık tohumları ekmek isteyen yabancılara karşı halkı uyarıyordum.”⁴⁴

İttihat Terakki Partisinin yanlış zihniyetini tenkid eder: “İttihatçılar batılılaşma eğilimli olduklarını gösterip dini meselelerde lakayt davranıyorlar, zaman zaman dine aykırı görüşler beyan ediyorlardı.”⁴⁵

“Devletin itibarının zedelenmesi sadece Türklere değil bütün Müslümanlara zarar veriyordu. Çünkü milliyetçi olduğumuzu göstermek için ne kadar uğraşsak da Avrupalıların gözünde tek bir millettik. Bu milletlerden birinin gözden düşmesi, Avrupalılar tarafından bütün ümmetin hakir görülmesi için yeterliydi.”⁴⁶

Bir sorumluluk bilinciyle gerekli uyarıları yaptığını ancak olumlu sonuçlar almadığını belirtir. Yaşanan bu hali şöyle ifade eder: “Şikâyetçi oldukları Türk yönetimini arayacaklarını söylüyordum. Arap bölgelerinin Fransa ve İngiltere arasında paylaşılacağından kuşku duymuyordum ama o gün kimseye bunu inandırmak mümkün değildi. Bunu ancak Dünya Savaşından sonra fark ettiler. Nasihatlerimi anladıklarında devir çoktan

42 İttihatçı Bir Arap Aydınımın Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme: Halit Özkan, 3.baskı, İstanbul, 2009, s.34

43 İttihatçı Bir Arap Aydınımın Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme: Halit Özkan, 3.baskı, İstanbul, 2009, s.35

44 İttihatçı Bir Arap Aydınımın Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme: Halit Özkan, 3.baskı, İstanbul, 2009, s.63

45 İttihatçı Bir Arap Aydınımın Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme: Halit Özkan, 3.baskı, İstanbul, 2009, s.37

46 İttihatçı Bir Arap Aydınımın Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme: Halit Özkan, 3.baskı, İstanbul, 2009, s.65

değişmişti.”⁴⁷

Cemal Paşa'nın Suriye'deki yanlış uygulamalarını tenkid eder: “Cemal Paşa'nın Suriye'de takip ettiği siyaset, Osmanlı Devleti ve İslam âleminin başına gelmiş en büyük felaketlerden biridir. Olayların birinci dereceden sorumlusu Cemal Paşa'dır ancak Talat ve Enver de ona istediğini yapma fırsatı verdikleri için sorumludurlar.”⁴⁸

“Cemal Paşa, Suriye halkını zor kullanarak Türkleştirebileceğini zannediyordu.”⁴⁹

“Cemal Paşa hataları yüzünden Osmanlı yönetimi muhaliflerinin ekmeğine yağ sürüp ellerine silah vermiş; Araplarla Türklerin arasının açılması için çalışanlara ve doğuda yabancı yönetimi isteyenlere yardım etmiştir.”⁵⁰

İttihat ve Terakki Partisi yöneticilerinin Çanakkale Zaferi sonrasında bazı keyfi uygulamalara başladığını ve durumun Osmanlı Milleti üzerinde menfi neticeler doğurduğunu ifade eder.

“Türkiye, Çanakkale savaşında bu büyük orduları yendikten sonra, memlekette idareyi ele alanlar her istediklerini yapabileceğini zannettiler.
“ □

“Çanakkale zaferi, İttihatçı yöneticiler arasında bir sarhoşluğa yol açmıştı. Bu sarhoşluk yüzünden hiç alışılmadık bazı kararlar aldılar. Kadınların peçe mecburiyetinin kaldırılması bunlardan biriydi. Suriye'nin Türkleştirilmesi ve Arap milliyetçiliğinin kökünün kazınması da bunlardan biriydi. Bunun için buldukları ilk yöntem, tanınmış birçok ailenin kadınlı erkekli sürgüne gönderilmesi oldu. Böylece köklü aileleri güçten düşüreceklerini ve Suriye'yi Türkleştirme hedefini gerçekleştireceklerini zannediyorlardı.”⁵¹

47 İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme:Halit Özkan, 3.baskı,İstanbul, 2009, s.64

48 İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme:Halit Özkan, 3.baskı,İstanbul, 2009, s.101

49 İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme:Halit Özkan, 3.baskı,İstanbul, 2009, s.137

50 İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme:Halit Özkan, 3.baskı,İstanbul, 2009, s.194

51 İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme:Halit Özkan, 3.baskı,İstanbul, 2009, s.119

Sonuç

Hatıralar ışığında son yüzyılda Ortadoğu bölgesinde yaşananlara dair tespitler, değerlendirmeler sunmaya çalıştım. Elbette yaşanan yıkımları ve acıları tam anlamıyla duyurmamak zordur. Bu bölgede yaşanan hadiseleri çeşitli açılardan okumak gerekir. Bir mücadelenin içinde olan ve yaşadıkları çağa tanıklık eden şahsiyetlerin hatıraları yolumuzu aydınlatmaktadır. Aradan geçen yıllara rağmen sorunlar devam ediyor. Kavmiyetçilik, bencillik, zalim yönetimler, darbeler, yoksulluk, cehalet ve geri kalmışlık bugün ortak sorunlar olarak çözüm beklemektedir. Yakın dönemde Filistin’de, Irak’ta, Suriye’de, Mısır’da, Libya’da, Cezayir’de yaşanan olaylar düşünüldüğünde birliğin, kardeşliğin önemi bir kez daha anlaşılacaktır. Sınır taşlarının ayıramadığı ortak bir kaderimiz var. Bu hale duyarsız kalanlar, gözlerini kapatmakla sadece kendi dünyalarını karartmış oluyorlar. Hayat düşse kalka bir şekilde devam ediyor ama ağır mirasın bedeli bugün de ödeniyor. Tarih ibret almak için önemli bir alandır.

İslam milletinin yaşadığı ortak sorunlara çözüm bulunmazsa maddî-manevî kayıplar artarak devam edecektir. İslam medeniyetinin dirilişi bilinçli, gayretli çalışmalar ile sağlanabilir.

Kaynakça

- Hatıralarım*, Hasan el-Benna, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Çağa İz Bırakan Önderler: Hasan el-Benna*, Dr. Ahmet Emin Dağ, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Köyden Bir Çocuk*, Seyyid Kutub, İnkılâb Yayınları, Tercüme: Ümit Dericioğlu, İstanbul, 2014.
- Yahudi ile Savaşımız*, Seyyid Kutub, Beka Yayınları, Tercüme: Abdulhamid Dağdeviren, İstanbul, 2014.
- İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, Emir Şekib Arslan, Klasik Yayınları, Tercüme: Halit Özkan, 3. baskı, İstanbul, 2009.
- Beyrut Şehremininin Anıları (1908-1918)*, Selim Ali Selam, Klasik Yayınları, Tercüme: Halit Özkan, İstanbul, 2005.
- Şehit Suriye*, Emir Şekib Arslan, Yarın Yayınları, Tercüme: Muhammed Recai Gündüz, İstanbul, 2014.
- Hicaz Yolculuğu-Hac Hatıraları (1910-1940)*, Emir Şekib Arslan, İnkılâb Yayınları, Tercüme: Adem Yerinde, İstanbul, 2012.
- Zeytindağı*, Falih Rıfki Atay, MEB Yayınları, Ankara, 2001.
- Batı'ya Karşı İslâm, Şekip Arslan'ın Mücadelesi*, William L. Cleveland, Tercüme: Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1991.

Hatıralar Işığında Ortadoğu'yu Anlatmak

Murat Soyak

Abstract

The memoir books are first person narrative books that tell the political, cultural and social conditions of an era. The writer tell the events from his point of view and he is at the center. Therefore the memoirs are not mostly objectives. However they are essential to understand the past and present. The hidden side of the matters and psychological factors which determine the historical personages are mostly presented in memoirs and letters.

Middle East has dragged into bloodbath because of the politics of imperialist countries. Nationalism, selfism, oppression, poverty, ignorance and underdevelopment are the burning problems of Middle East. Solidarity and brotherhood have become more crucial. And reading memoirs is necessary to understand ongoing events.

In this work the memoirs of Hasan el-Benna, Seyyid Kutup, Selim Ali Selam, Falih Rıfki Atay and Emir Şekip Arslan has been reviewed and discussed to understand Middle East.

Key Words: memoir book, Hasan el- Benna, Seyyid Kutup Selim Ali Selam, Falif Rıfki Atay, Emir Şekip Arslan

Hatıralar Işığında Ortadoğu'yu Anlatmak

Murat Soyak

Özet

Hatıra kitapları bir devrin siyasi, kültürel ve sosyal şartlarını birinci elden anlatan kitaplardır. Hatıralarını yazan, devrin olaylarını kendi bakış açısına göre anlatır; merkezde kendisi vardır. Bu yüzden hatıralar her zaman tarafsız olmaz. Yine de geçmişin ve bugünün anlaşılmasında vazgeçilmez kaynak eserlerdir. Yaşanan Olayların perde arkası ve tarihi şahsiyetlerin davranışlarını belirleyen psikolojik faktörler, çoğunlukla hatırat ve mektup gibi insanî boyutu olan metinlerden öğrenilir.

Bugün Ortadoğu emperyalist ülkelerin politikaları yüzünden kan gölüne döndü. Kavmiyetçilik, bencillik, zulüm, yoksulluk, cehalet ve geri kalmışlık Ortadoğu ülkelerinin çözüm bekleyen sorunları haline geldi. Bu ortamda birlik ve kardeşlik daha da önem kazandı. Yaşanan hadiseleri tam olarak anlamak için farklı kaynakları ve yaşadıkları döneme tanıklık eden şahsiyetlerin hatıralarını okumak gerekir.

Bu çalışmada Ortadoğu'yu anlayabilmek için Hasan el-Benna, Seyyid Kutup, Selim Ali selam, Falih Rıfki Atay ve Emir Şekip Arslan'ın hatıraları incelenip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hatıra kitabı, Hasan el- Benna, Seyyid Kutup Selim Ali Selam, Falif Rıfki Atay, Emir Şekip Arslan

İslam Şehrini Kurmak: Hz. Peygamber'in Şehir Tasavvuru

Köksal Alver

Prof. Dr.

Giriş

İslâm'ın bir şehir dini olduğu genel bir kanaattir. İslâm esaslarının uygulanabilirliği büyük oranda şehir iletişimini ve kentsel mekânların kurulmasını gerektirmektedir. Açık bir şekilde İslâm'ın birey, cemaat ve toplum görüşü şehrin kuruluşunu desteklemektedir. İslâmî ideallerin gerçeklik bulabileceği yerin şehir olduğu görülmektedir. İslâm, yerleşik hayatı gerekli kılan ilkeler vaz ettiği için, doğal ve zorunlu bir şekilde şehir kurmayı gerekli kılmıştır. İslâm'ın mesajının şehirde gerçekleşmiş olması ve hep şehir toplumunun öncelemesi, kayda değer bir şekilde şehirlerin kuruluşunda, yenilenmesine ve gelişmesinde etkili olmuştur. Bu yüzden İslâm ile birlikte bir büyük kentsel gelişim kendini göstermiş, İslâm 'dev şehirler ağına'¹ kaynaklık etmiş ve böylece büyük bir kentsel medeniyet tezahür etmiştir.

Şehir gerçeğinin İslâm öncesi var olduğu hatırdta tutulursa, İslâm'ın şehir vurgusu daha bir anlam kazanmaktadır. Neden İslâm dini, şehri önceleyen bir hayat, siyaset ve medeniyet kurgulamaktadır? İslâm, Müslümanların belli ilkeler, idealler ve ahlâk çerçevesinde şehirde yaşamasını neden istemektedir? Daha önceki şehirlerin nasıl bir hayat sunduğu ortadadır. Şehrin nasıl bir inşa olduğu, aynı zamanda nasıl bir bozulmaya yol açtığı bilinmektedir. Şehrin farklı bir hayat tarzı sunduğu, kendince bir iletişim gerçekleştirdiği, kendince bir kültürü var ettiği, bu yönüyle kırdan, kasabadan, köyden, çölden, mezradan farklılaştığı bilinmektedir. Bütün bunların içinde İslâm'ın şehir vurgusu dikkatle takip edilmesi gereken bir husus olmaktadır.

İslâm'ın hayat bulmasında, yaşanmasında, modellenmesinde birinci aktör olan Hz. Peygamber'in şehir yaşantısı, şehir ilgisi, şehir vurgusu önem arz etmektedir. Hz. Peygamber, bir şehir ideali ortaya koymuş mudur? İslâm şehrinin nüveleri O'nun hayat pratiğinde tespit edilebilir

1 Michon, Jean-Louis, 1992, "Dini Kurumlar", İslam Şehri içinde, Ed. R. B. Serjeant, Ağaç yay., İstanbul, s. 14.

mi? O'nda bir şehir kurma fikri var mıdır ve bu nasıl pratiğe aktarılmıştır? İslâm şehri araştırmaları bugüne değil önemli bir literatürün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu anlamda değişik bakışlara, yaklaşımlara ve tezlere sahip geniş bir birikimin oluştuğu görülmektedir. Bu yazı söz konusu gelen tartışmaları, tezleri ve araştırmaları mevzubahis etmemektedir. Elimizde mevcut literatürü yeniden okumaya da tâbi tutmamaktadır. Sadece Hz. Peygamber'in genelde şehir özelde ise İslâm şehri ile ilgisini, şehrin kuruluşundaki belirleyici etkisi ve rolünü belli başlıklar etrafında tartışmaktadır. Yazı bir iddiayı dillendirmekten öte, Hz. Peygamber'in şehir ile ilgili tasarruflarının İslâm şehrinin portresinin nasıl olması gerektiğine ilişkin ilham kaynağı olduğuna işaret etmektedir. İslâm şehri tartışmasının Hz. Peygamber kaynaklı okunabileceğine ilişkin bir fikir beyan etmektedir. Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu pratikte, İslâm şehrinin hem mekânsal ve hem de toplumsal/kültürel portresinin belirginleştiğine değinmektedir. Yazıda, mekânsal ve toplumsal örgütlenişte İslâm şehrinin nasıl bir vizyon sergilediği O'nun örnekliliğinde, O'nun biyografisi temel alınarak tartışılmaktadır.

Mekke

Bilindiği üzere Hz. Peygamber, kendi dönemi ve ilişkileri bakımından önemli bir şehir olan Mekke'de doğup büyümüştür. Medine'ye hicret edene kadar hep bu şehirde kalmış, zaman zaman başka yerlere seyahatler yapmıştır. Mekke şehrinin toplumsal ve kentsel havasını teneffüs etmiş, şehrin ortaya koyduğu pratikleri gözlemlemiştir. Kentsel iletişim ağının içinde yer almıştır. Kentte meydana gelen olaylarla ilgilenmiş, yapılan etkinlikleri gözlemlemiştir. Ticaret, savaş, çatışma, barış, panayır, anlaşmazlıklar, anlaşmalar gibi değişik toplumsal ve siyasal olaylara vakıf olmuştur. Bir şehrin nasıl bir mekân olduğuna ilişkin gelişkin bir algı ile zihni meşgul olmuştur.

Mekke, klasik dönem itibariyle önemli bir dünya şehridir. Hamidullah'ın² özenle anlattığı gibi Mekke, 'dünyanın göbeği'dir ve eski dönemlerden itibaren merkezi konumunu hep korumuştur. Tarihsel, toplumsal, coğrafi açılardan Mekke'nin merkeziliği aşikardır; iktisadî, siyasî, kültürel ve dinî merkezdir.³ Umm'ul-Kura'dır, yani şehirlerin anasıdır, bir metropolistir. Kur'an' açıkça Mekke'nin Umm'ul-Kura olduğunu (Şura, 7), ve ayrıca emin bir belde olduğunu (Tin, 4) bildirmektedir. Tarıma elverişli olmayan dağlar ve çöllerle çevrili bir vadidedir ve ağırlıklı geçim kaynağı ticarettir. Ancak etrafındaki bölgelerin ilgisindedir; pek çok panayır ve fuar kurulmakta, büyük kervanlara ev sahipliği yapmaktadır. Bunun ötesinde dinî bir

2 Hamidullah, Muhammad, 1990, İslam Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İrfan yay., İstanbul, s. 18-26.

3 El-Faruki, İsmail Raci&El-Faruki, Luis Lamia, 1997, İslam Kültür Atlası, Çev. M. Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, İnkılab yay., İstanbul, s. 80.

merkezdir. Hz. Adem'in kurduğu, Hz. İbrahim'in yeniden onarıp yaptığı mabed, dünyanın gözbebeğini meydana getirmektedir. Kâbe, Mekke'nin merkeziliğinin delilidir. Kendinde insanlığı toplamakta, kendine insanlığı davet etmektedir hep. Mekke, hem ilk evin hem de ilk mabedin şehridir⁴, kendisi de bir ilktir bu yüzden. Mekke, gerek dinî bir merkez oluşu gerekse şehir yerleşimi özellikleri göstermesi bakımından gelişkin toplumsal, siyasal ve ticarî ilişkilere sahiptir. Bir köy değil aksine büyük bir şehirdir; evler, mahalleler, imar faaliyetleri, ticarî ilişkiler, kabileler ve tabakalar arası hukukî zemin Mekke'nin şehir portresini net bir şekilde çizmektedir.⁵

Hz. Peygamber, Mekke'nin toplumsal hayatında gerek evliliğinden önce gerek Hz. Hatice ile evliliğinden sonra belirgin bir portredir. İçinde yer aldığı Kureyş kabilesi önemli bir kabiledir, ailesi de Mekke şehri için önde gelen bir ailedir. Ancak bu bağların ötesinde kendi kişisel imgesi hayli belirgindir Mekke şehir hayatında. O, daha peygamber olmadan insanlar tarafından 'El-Emin' olarak adlandırılmıştır. Toplumda belli bir güveni sağlayan kişi, elbette toplumsal ilişkilere belli bir mesafeden katılan kişi demektir. Güvenilirlik toplumsal bir kanaattir; kendi başına, toplumdan uzak, toplumsal sorunlarla ilgisi olmayan kişinin böyle bir sıfatla anılması mümkün müdür? Hz. Peygamber'in 'Emin' sıfatı onun kentsel ilişki ağında ne kadar itibarlı bir konumu olduğuna delalettir.

Kısaca *Hakem Olayı* olarak bilinen ve Kâbe'nin tamir edilmesiyle ilgili bir vakıada Hz. Peygamber'in ne kadar merkezi bir konuma sahip olduğu bilinmektedir. Bizzat Hz. Peygamber Kâbe'nin yeniden onarılmasına iştirak etmiştir. Ancak Hacer'ül-Esved taşının yerine konulmasında yaşanan ihtilaf, büyük bir gerginliğe sebep olmuştur. Kabileler için büyük bir şeref konusu olan taşın yerine yerleştirilmesi, Hz. Peygamber'in hakemliğinde çözüme kavuşturulmuştur. Bütün Mekke onun hakemliğine rıza göstermiştir. "Kureyşlilerin Safa kapısından ilk giren kişinin Muhammed olduğunu görür görmez hakemliğine razı olmaları, taşın alınıp bir örtü içine konuluşu, oradan alınıp duvardaki yerine yerleştirilişiyle ilgili uygulamasına ses çıkarmamaları, Hz. Muhammed'in Mekkelilerin gönüllerindeki yüksek ve saygın yerine, yüksek karakterini ve temiz niyetini takdir ettiklerine delalet eder".⁶

Hz. Peygamber'in Mekke şehir hayatındaki yerini ve belirgin portresini gösteren önemli olgulardan biri de *Hılfu'l-Fudul (Erdemliler İttifakı)* cemiyetine dahil olmasıdır. Mekke için önemli bir kanaat merkezi ve baskı grubu oluşturacak güçteki bu ittifak, dönemin toplumsal ve ticarî

4 Bulaç, Ali, 1996, "İlk Ev ve İlk Şehir", İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1 içinde, Ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü, İlke yay., İstanbul.

5 En-Nedvi, Ebu'l-Hasen, 1992, Rahmet Peygamberi, Çev. Abdülkerim Özaydın, İz yay., İstanbul, s. 60-61.

6 Heykel, Muhammed Hüseyin, 2000, Hz. Muhammed'in Hayatı, Çev. Vahdettin İnce, Yöneliş yay., İstanbul, s. 193.

ilişkileri açısından açıklayıcı bir konuma sahiptir. Hz. Muhammed (s.), Peygamber olduktan sonra da övgüyle söz ettiği bu ittifak aslında Mekke şehir hayatında önemli roller üstlenmiş⁷, adalet tek ilkesi olmuşu ve zulüm karşısında adaleti sağlamak için ilkesel tavırlar ortaya koymuştur.⁸ Hz. Peygamber, görüldüğü gibi Erdemliler İttifakı'nda yer almakta şehrin toplumsal, siyasal ve iktisadî ilişkilerine belli değerler etrafında, belli ilkeleri gözeterek katılmıştır. Bir kentin kurgusunda önemli bir ayrıntı olarak yer alacak bu hususlara ilişkin Hz. Peygamber'in kanaatlere sahip olduğu görülmektedir. Medine'ye hicretinden sonra gerçekleştirdiği Medine Vesikası gibi çok önemli olay, Erdemliler İttifakı deneyimini hatırlatmaktadır.

Hz. Peygamber'in yaptığı seyahatler de şehir fikri açısından kayda değerdir. Bir karşılaşma ve iletişim ortamı olan seyahat, kişinin gözlem gücünü arttırdığı gibi farklı pratiklerle karşılaşmasına imkân tanır. Hz. Peygamber'in bazı nedenlerle yaptığı seyahatlerde farklı insanlık tecrübeleri ve düşünceleri ile karşılaşmış olması önemlidir. Hamidullah⁹, Hz. Peygamber'in Uman'a yaptığı seyahatlerde Çinlilerle karşılaşmış olabileceğini, onların sanat ve sınai durumlarına dair bir kanaate sahip olabileceğini ifade etmektedir. 'İlim Çin'de de olsa gidip onu arayınız' sözünün bu tanışma ortamıyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca O'nun Suriye (Şam), Yemen gibi ülkelere ticari seyahatlerde bulunduğu hatta gemi ile deniz aşırı seyahat yaptığı da söylenmektedir. Seyahatler hem var olan kentlerin hem de kimi harabelerden geçildiği için eski kent hayatının ve kalıntılarının gözlenmesinde Hz. Peygamber'e önemli kaynak olmuştur.

Medine

Hz. Peygamber, İslâm ve dünya tarihi için etkili bir süreci başlatan hicretini miladi 622 yılında gerçekleştirmiş ve Medine'ye yerleşmiştir. İslâm şehrinin karakterinin ve portresinin belirlenmesi açısından dönüm noktası olan hicret, Medine modelinin başlangıcını işaret etmektedir. Medine, Mekke'den itibaren bütün hayatını şehirde geçiren Hz. Peygamber'in açık bir şekilde bir şehir kurma ilkesini ve iradesini temsil etmektedir. İslâm şehri, Medine modelini izleyerek, onu geliştirerek, zenginleştirerek, yeniden yorumlayarak oluşmuştur. Medine, bir İslâm şehri gerçeğinin delilidir. Çünkü Hz. Peygamber'in Medine sonrası hayatı, bütünüyle yeni bir şehir kurmayı ve orada yaşamayı, bir şehir ortamında insan ilişkilerine yön vermeyi ve hatta şehri incelemeyi amaçlamıştır.

Bilindiği gibi Medine, İslâm'dan önce var olan bir şehirdir. Daha çok

7 Watt, W. Montgomery, 2001, Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed, Çev. Ünal Çağlar, Yöneliş yay., İstanbul, s. 20.

8 Ramazan, Tarık, 2008, Peygamberin İzinde, Çev. S. Cihan Güleç, Doğan Kitap, İstanbul, s. 33.

9 Hamidullah, Muhammad, 1990, İslam Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İrfan yay., İstanbul, s. 12.

tarımsal faaliyetleri ihtiva eden, farklı kabilelerin yaşadığı, Yahudilerin de yer aldığı bir kenttir. Farklı kabile, inanç ve kültür gruplarının yer aldığı Medine karmaşık bir toplumsal ortama sahiptir. Nüfusunun on bin civarında olduğu söylenmektedir. Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra şehrin genel ilişkilerine hâkim olmaya başlamış ve merkez bir figür olmuştur. Diğer kabilelerin, inanç mensuplarının da dikkat ettikleri, kendini dikkate almak zorunda kaldıkları bir portredir. Hz. Peygamber, tıpkı Mekke'de olduğu gibi Medine'de de hemen toplumun içinde, şehir ilişkilerinin merkezindedir. Hayatın kenarında ve uzağında değil, şehir ilişkilerinin kendince akıp gitmesini seyreden değil, tam aksine hayatın merkezinde, hayata müdahil ve şehir ilişkilerini çekip çeviren, düzenleyen, bu ilişkilere yön veren bir aktif aktördür. Belki Hz. Muhammed'i diğer peygamberlerden ayıran temel hususlar bu özelliklerinde aranabilir. Bir şehir ideali kurma anlamında Hz. Peygamber'in hayatının ne kadar hikmetler taşıdığı ortadadır.

Hicretle birlikte Yesrib Medine'ye dönüşmüştür, adı gibi hakikati ve yaşam tarzları da değişmiştir. Medine açık bir şekilde Hz. Peygamber'in tasarrufuyla yeni bir şekle bürünmüştür. Gerek mekânsal gerek toplumsal ve kültürel portresi değişmiş, İslâmî bir tona sahip olmuştur. Hz. Peygamber'in Medine üzerindeki siyaseti ve tavrı, bu şehrin Peygamber Şehri olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Medine artık Peygamber şehridir.¹⁰¹¹; İslâm şehrinin modelidir. Hz. Peygamber'in böylesine kutlu ve derinlikli eylemi, İslâm şehri gerçeğini var etmiş ve onun değişik coğrafyalarda, kültürlerde, iklimlerde belli hakikatler ve İslâmî idealler çerçevesinde yeniden inşa edilmesinin, yaygınlaşmasının, zamanla yenilenmesinin yolunu açmıştır. "İlk şehirlerin kurucularına ilham veren ve yüzyıllar boyunca Müslüman kanun adamları ve idarecilerine örnek olan Medine, İslâmî şehir modeliydi ve her zaman da büyük bir ölçüde öyle kaldı".¹² Medine bütün bir İslâm şehrinin ana kaynağıdır.

Mescid

Hz. Peygamber'in Medine şehrini inşa sürecine girerken, daha doğrusu Yesrib'i Medine haline getirirken önemli stratejik adımlar attığı görülmektedir. Medine modelinin diğer İslâm şehirleri bakımından geçerliliğini gösteren, İslâm şehrinin genel ilkelerini belirleyen bu stratejiler, daha sonraları bütün şehir kuran kişiler tarafından benimsenip tekrar edilecektir. Mescid yahut cami İslâm şehrinin en önemli ayırıcı vasıflarından biri haline gelecektir. İslâm şehrinin bir câmi ve mescid

10 Küçükköy, İrfan, 2007, Peygamber Şehri Medine-i Münevvere, TDV yay., Ankara.

11 Lekesiz, Ömer, 2009, "Mekke ve Medine: Allah'ın ve Peygamber'in Şehirleri", Hece, S. 150-152.

12 Michon, Jean-Louis, 1992, "Dini Kurumlar", İslam Şehri içinde, Ed. R. B. Serjeant, Ağaç yay., İstanbul, s. 16.

etrafında, onu merkeze alarak belli ilişkiler kurması, toplumsal hayatı inşa etmesi ilginç bir husus ve ayrıntıdır.

Mescid, dini bir vecibe olan namazın kurumsal hale getirdiği bir mekândır. İslâm'ın en önemli şartlarından birini teşkil eden namaz, gerek güne ve zamana yayılmasıyla gerekse belli bir mekânı var etmesiyle ne kadar merkezi bir rol oynadığını belli eder. "İslâm'ın kent hayatını gerektiren en önemli prensibi, cami veya mescit denilen bir mekânda yapılan namaz ibadetidir".¹³ Namazın cemaatle kılınması, özellikle Cuma ve Bayram namazlarını cemaatle kılınması câmi gibi bir kurumu ve mekânı gerekli kılmaktadır. Böylece namaz, İslâm şehrinin şekillenmesinde temel bir ibadet olarak karşılık bulmaktadır. "Namazın kılınabilmesi için gerekli olan bazı koşullar İslâm şehirlerinin yapısını büyük ölçüde etkilemiştir".¹⁴ Müslümanların belli vakitlerde bir araya gelmesini, karşılaşmasını, selamlaşmasını, sohbet etmesini, değişik ilişkiler kurup geliştirmesini sağlayan mescid ve câmi, dini, toplumsal ve siyasi bir alan olarak varlık kazanır. İnsan ilişkilerine kendince anlam verir ve ilişkileri kendi etrafına toplar. "Mabed, şehrin kalbi mahiyetindedir. Şehrin damarları olan yolların tamamı ya buraya çıkar veya buraya çıkan ana damarlardan birine bağlanır".¹⁵ Bir toparlayıcı mekân olan cami, şehrin ve mahallenin de toplardamarıdır.

Mescid, Hz. Peygamber'in Medine'de inşa ettirdiği ilk mekândır. Kuşku yok ki, O'nun bu eylemi bir yüce işareti temsil etmektedir. Şehrin ve şehir ilişkilerinin nasıl bir eksen üzerinde yürüyeceğinin işareti olan câmi yapmak, İslâm şehircilerinin, Müslümanların, mahallenin temel rükûnu haline gelmiştir. Aynı eylemin, aynı şekilde hâlâ sürdürülüyor olması, tıpkı Peygamber'in yaptığı gibi Müslümanların hemen her yerleşim yerlerinde ilk düşündükleri yapının cami olması çok manidardır. Mescid ile birlikte evi dolayısıyla mahalleyi inşa eden Hz. Peygamber, şehirdeki yerleşme hareketlerine ilişkin de bir model teşkil etmiştir.

Mescid, namaz ve ezanla aynı zamanda kendi etrafında kurduğu toplumsal ve insanî ilişkilerle şehir hayatının merkezinde yer almaktadır. Ezan adeta mescidin merkeziliğın günde beş kez ilan eden, şehri saran, şehri tutan bir ilahî mesaj ve ilahî söz olarak varlık kazanmaktadır. Ezanın varlığı, mescid bağlamında İslâm şehrinin önemli bir ayrıntısı olarak okunmalıdır. Allah'ın yüceliğini, Hz. Muhammed'in elçiliğini, namazı, bu dünyanın faniliğini ve ahiretin gerçekliğini hatırlatan ezan, hiç değişmeden sürekli Müslüman kentlerde, kasaba ve köylerde yankılanmaktadır.¹⁶ Açık

13 Can, Yılmaz, 1995, İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı, TDV yay., Ankara, s. 20.

14 Michon, Jean-Louis, 1992, "Dini Kurumlar", İslâm Şehri içinde, Ed. R. B. Serjeant, Ağaç yay., İstanbul, s. 30.

15 Söylemez, M. Mahfuz, 2011, İslâm Şehirleri, Düşün yay., İstanbul, s. 26.

16 Ramazan, Tarık, 2008, Peygamberin İzinde, Çev. S. Cihan Güleç, Doğan Kitap, İstanbul, s. 105.

bir şekilde ezan bir fetih ve hâkimiyet nişanesidir¹⁷, İslâm hakikatinin ilanı, İslâm ahlâkının şehri belirleyen yegâne yaşam ve bakış olduğunun ifadesidir. Ezan, mescidin şehre verdiği insicamı, ruhu ve kimliği süsleyen, haykıran, ilan eden bir büyük sadadır.

Mescidin yanında iki önemli mekân Hz. Peygamber'in şehrin portresini çizme girişiminde önemle kaydedilmelidir: Ev ve okul. Hz. Peygamber evini ve mescidi birlikte inşa etmiş, böylece kendi varlığıyla Medine'ye yerleştiğini ifade etmiştir. Ev ve onun etrafındaki mahalle bir kentin en önemli yapıtaşlarındandır. Şehir ancak evlerle var olacak bir yaşam alanıdır. Bizzat Peygamber'in oraya yerleşiyor olması, evini ve yurdunu orada yapıyor olması büyük hikmetler barındırmaktadır. Medine'nin sahiplenilmesi, Medine'nin bir ideal yurt ve şehir haline getirilmesiyle ilgili bir husustur ev yapma eylemi.

Aynı şekilde mescide bitişik yapılan bir mekân olan ashab-ı suffa, bir eğitim kurumu olarak hizmet vermiştir. Mescidle birlikte bir okulun inşa edilmiş olması da şehirleşme açısından önem arzeden bir hadisedir. Câmî, Suffa'yı içermesi bakımından bir eğitim kurumu olarak da var olmuştur. Hamidullah'a göre¹⁸, suffa, ilk İslâm üniversitesidir. Bizzat Hz. Peygamber'in ders verdiği ve ders müfredatlarının hazırlanmasında ön ayak olduğu bu müessese, eğitim ve öğretimin ne kadar önemsendiğini göstermektedir. Medine'de temelleri atılan İslâm devletinin en esaslı kurumları arasında yerini alan suffa, başta Kur'an tilaveti olmak üzere değişik ilim dallarının öğrenilmesine tahsis edilmiştir. Değişik bölgelerden gelen talebelerin aynı zamanda yatılı bir şekilde eğitim aldıkları bir kurum olmuştur. Burada eğitim alan talebeler ise farklı memleketlere gönderilmiş ve oralarda tebliğ ve eğitim görevlerini ifa etmişlerdir.

Suffa örneği Hz. Peygamber'in devlet ve kent idaresindeki merkezi konumunu gösteren ilginç bir örnektir. Bu örnek de Hz. Peygamber'in diğer uygulamaları gibi İslâm şehri için bir model teşkil etmiş ve bütün İslâm şehirleri öncelikle iyi eğitim kurumlarına sahip olmayı öncelemiş, büyük kütüphaneler kurmayı amaçlamıştır. Suffa, daha sonraki ilim müesseselerinin ilham kaynağı olmuş, dar'ul-hikme, dar'ul-hadis, dar'ul-huffaz, dar'ul-ulum gibi dini ve akademik kurumların kurulmasına ön ayak olmuştur. Bugün hem yatılı hem gündüz şekliyle hâlâ etkinliği süren Kur'an Kursları'nın, daha yakın zamanlarda kapatılan Tekke'lerin, İslâm toplumlarında bir medeniyet ufku olarak görülecek yüz akı Medrese sisteminin Suffa'ya benzerliği dikkat-i şayan bir husustur. İslâm toplumlarına yayılmış eğitim kurumlarına ilham kaynağı ve modeli olan Suffa, büyük İslâm medeniyetinin varlığında azımsanmayacak bir paya sahip olmuştur.

17 Sırma, İ. Süreyya, 2005, Ezan, Beyan yay., İstanbul, s. 43.

18 Hamidullah, Muhammad, 1990, İslam Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İrfan yay., İstanbul, s. 768.

Medine Pazarı

Hz. Peygamberin Medine kentine nüfuzunu gösteren önemli adımlardan biri de bir Pazar kurması, yani çarşı dinamiklerinde yerini almasıdır. Kendisi gençliğinde ticaret yapmış, ticarî seyahatler gerçekleştirmiş biri olduğu için Pazar faaliyetlerine ilişkin gelişkin bir fikre sahiptir. Mekke'deki ticari faaliyetleri, Pazar ilişkilerini yakinen takip ettiği bilinmektedir. Peygamberlikten önce yer aldığı Hılful-Fudul cemiyetinin amaçlarından birinin de ticarî ilişkilerde adaleti sağlamak olduğu bilinmektedir. Medine'de de hazır bir Pazar ortamı vardır ve değişik grupların kendi pazarlarını kurmaları söz konusudur. Bütün bunlar kent hayatının nirengi noktası olan ticarete ilişkin Hz. Peygamber'in hem kavramsal hem de pratik mühim düşünceleri olduğunu göstermektedir. Bu düşünceler diğer kentsel unsurlar gibi ticarete de Hz. Peygamber'in somut adımlar atmasını gerektirmiştir. Diğer pazarların dışında Müslümanlara ait pazarı yani Medine Pazarı'nı kurması ile bu adım gerçekleşmiştir.

Hz. Peygamber, ticarî becerisine dayanarak Medine'de Müslümanlara ait Pazar kurarak şehrin ticarî ilişkilerinde bir rol üstlenmiş, ticarî rekabetle özellikle Yahudilere rakip olmuş ve böylece kent ilişkilerindeki merkezi yerini pekiştirmiştir. Çünkü ticaret kent ilişkilerinin yönetilmesinde ve dönüştürülmesinde en önemli unsur olarak görülmektedir. Medine Pazarı'nda yeni kurallar ve İslâmî esaslar geçerlidir. Örneğin tüccarların önceden yer tutması ve orayı parsellemesi söz konusu değildir. Bir tekelleşmenin ve ayrıcalıklı olmanın önüne geçen bu uygulama Medine Pazarı'nı öne çıkarmıştır. Diğer pazarların aksine burada vergi alınmaması büyük bir ticari adım olarak kaydedilmelidir. Gerek tüccarı kendine çekme gerekse ucuz mal satmasından dolayı müşteri yoğunluğuna sahip olma gibi avantajlar elde eden Medine Pazarı¹⁹, Müslümanların kent hayatına dahil olmasını, kent ilişkilerinde önemli bir pozisyon üstlenmesini sağlamıştır.

Medine Pazarı ile birlikte kurulan Hisbe teşkilatı da en az pazar kadar önem arz eder. Pazar ilişkilerinin denetimini, kontrolünü ve devamlılığını sağlayan bu teşkilat, bizzat Hz. Peygamber'in örneğinde gerçeklik bulmuştur. İlk muhtesip Hz. Peygamber'dir. Çünkü pazarları denetlemiş, ürünleri kontrol etmiş ve pazarda müşteriye aldatacak malların satılmasını yasaklamış ve meşhur hadis-i şeriflerinde 'bizi aldatan bizden değildir' sözünü kullanmıştır.²⁰ Bir İslâm teşkilatı olan hisbenin baş aktörü muhtesiptir ve o tecrübeli, hikmetli, ahlâklı, güvenilir, sağlam biri olarak²¹ toplumun güvenini sağlamak durumundadır. Aynı zamanda muhtesip

19 Kallek, Cengiz, 1992, Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa, Bilim ve Sanat Vakfı yay., İstanbul, s. 35-36.

20 Kallek, Cengiz, 1992, Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa, Bilim ve Sanat Vakfı yay., İstanbul, s. 99.

21 El-Faruki, İsmail Raci&El-Faruki, Luis Lamia, 1997, İslam Kültür Atlası, Çev. M. Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, İnkılab yay., İstanbul, s. 177.

kibar, estetik sahibi ve medeni olmalıdır.²² Hisbe teşkilatı, hem dini hem dünyevî eylemleri düzenlemektedir; temel vazifesi Müslümanın dini kurallara göre yaşamasını sağlamak ve kontrol etmek amacıyla 'emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker'dir. Bu bakımdan dinî, ticarî ve beledî olmak üzere üç önemli alanda hizmet sunmaktadır. İbadetlerin edası, namazların ifası, câmilerin bakımı, dinî ihlallerin men edilmesi, haramların önlenmesi gibi dinî vazifeleri bulunmaktadır. İkinci hizmet alanı olan ticarete ise ölçü ve tartının doğru yapılması, fiyatların kontrolü, haksız rekabetin önlenmesi, pazar ve çarşı nizamının sağlanmasına dönük hizmet sunmaktadır. Üçüncü kısım ise şehrin bakımı ve temizliğiyle ilgili alanlardır. Yol, su, câmi sisteminin bakımı, caddelerin temizliği, ihtiyaç sahibi insanların bakım ve iaşelerinin sağlanması gibi kamusal hizmetlerdir.²³ Görüldüğü gibi gerek yeni bir pazarın kurulması gerekse pazar ilişkilerinin düzenlenmesinde aktif görevler ifa eden Hz. Peygamber, İslâm şehrinin çehresinin şekillenmesinde birincil aktör olarak yer almıştır. **Medine Sözleşmesi**

Hz. Peygamber'in şehir ideali ve şehir modeli açısından kayda değer olaylardan biri hiç şüphesiz Medine Vesikası yahut Medine Sözleşmesi'dir. Sözleşme, Hz. Peygamber'in Medine'deki siyasi otoritesinin bir tescilidir. Hz. Peygamber böylece Medine şehir idaresini eline almış ve kentin bütün hareketlerini kontrol eder hale gelmiştir. Sözleşme, Peygamber'in İslâm devleti ve İslâm şehri kurmasının önemli adımlarından biridir. Açık bir şekilde sözleşme, Hz. Muhammed'in (s.) otoritesini kabul etmiş ve O'na tek merci olarak belirlemiştir.

Medine Sözleşmesi'nin İslâm şehri açısından kayda değer önemi, Hz. Peygamber'in şehrin idaresini eline alırken, şehri aynı zamanda toplumsal, siyasal ve kültürel bir organizma ve ilişki zemini olarak belirlemiş olmasıdır. Daha doğrusu şehri bir bütün olarak değerlendirmesi ve bütün unsurlarına ilişkin önemli adımlar atmış olmasıdır. Sözleşme, şehrin siyasal birliğini sağlama, farklı grupları belli ilkeler, görevler ve sorumluluklar çerçevesinde bir araya getirme, ortak bir zemin kurma, Müslümanlar arasında ise kesin bir kardeşlik hukukunu tesis etme gibi bir şehir ideali açısından hayati görülen hususlara hayat vermiştir. Gerek Muhacirler ile Ensar arasındaki kardeşlik hukukunun tesisi, gerekse Medine'nin farklı inanç gruplarıyla Müslümanların bir hukukî zemin üstünde bir araya gelişi, büyük bir siyasî manevra olarak görülmeli ve bir şehir ideali olarak okunmalıdır. Bu bir anayasadır ve bir şehir-devlet yapısını kurma iddiasındadır.²⁴ Kabile anlayışını bir bütünlük ve birlik esasında eriten, kabileler arası ihtilafları bir irade ile çözen ve ilişkileri hukukî zemine oturtan Sözleşme, bağımsız

22 Abdürrahim, Muddazir, 1992, "Hukuki Kurumlar", İslam Şehri içinde, Ed. R. B. Serjeant, Ağaç yay., İstanbul, s. 61

23 Kallek, Cengiz, 1992, Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa, Bilim ve Sanat Vakfı yay., İstanbul, s. 98.

24 Hamidullah, Muhammad, 1990, İslam Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İrfan yay., İstanbul, s. 189.

İslâm toplumunun stratejik kuruluşunu göstermektedir.²⁵

Hz. Peygamber'in Medine'de attığı bütün adımlar dikkatle incelendiğinde hemen hepsinin büyük birer inşa olduğu ve yeni İslâm toplumunun sacayaklarını oluşturduğu görülür. Hicretin bereketi böylece ortaya çıkmış olur. Medine bütün bu adımlardan sonra artık tam anlamıyla Heykel'in²⁶ yerinde ifadesiyle bir Peygamber Şehri'ne dönüşmüş durumdadır.

Yerel Yönetim Unsurları

Hz. Muhammed (s), ilginç bir şekilde Mekke'de olduğu gibi Medine'de de toplumsal hayatın ortasında yer almaktadır. Bir Peygamber olarak her an toplumun içinde, toplumsal sorunlarla yüz yüzedir. Açık bir şekilde ortaya koyduğu çok yönlü önderliği, onu diğer peygamberlerden ayırmaktadır. M. Heykel'in belirlediği gibi²⁷, "yüce Allah, İslâm'ın yayılışının ve hak mesajının zafere ulaşmasının onun eliyle gerçekleşmesini, onun siyasal, mücahid ve fatih bir peygamber olmasını öngörmüştür. Bütün bunlar Allah yolunda ve tebliğ etmek üzere gönderildiği hak içerikli ilahî mesaj uğrundaydı. Bu onun büyüklüğü bu misyonundan ileri geliyordu. O bir insan için öngörülen ideal kemal düzeyinin somut örneği idi." Yani, Hz. Peygamber, bütün boyutlarıyla toplumsal ve siyasal hayatın içine dahil olmuş, hayatın içinde yer alan bir aktöre dönüşmüştür. Tebliğini icra edip geri çekilen biri değil hayatının tamamını toplumun içinde geçiren ve toplumun gözleri içinde hayatı sona eren bir figür olmuştur. Bu özellikleriyle O, ister istemez şehir hayatının bütün sorunlarıyla yüzleşmiş ve onlara ilişkin çözümler ortaya koymuştur. Hz. Muhammed (s), bir şehir figürü haline gelmiştir.

Hz. Peygamber'in Medine'yi bir şehir haline getirirken mahalle eksenli hareket ettiği söylenebilir mi? Mahalle, belli aşiretlerin, grupların ve inanç sahibi insanların bir arada yaşamamasını öngören önemli bir kentsel unsurdur. Müslümanlardan önce de Medine ahali kendi mahallelerinde yaşamaktaydı. Hz. Peygamber, Müslümanların kendi mahallelerini kurmaları konusunda teşvik etmiştir. Hatta şehir dışında yaşayan Müslümanların şehre geliş yerleşmelerini istemiştir. "Medine'ye hicreti teşvik siyaseti, Müslümanları bir araya getirip güçlendirme, dinlerini daha rahat bir ortamda yaşatma amaçları yanında, göçebelerin yerleşik hale getirilmesi, medenileştirilmesi hareketini de içine alıyordu. Bu son durum, Hz. Peygamber'in üzerinde önemle durduğu bir husustur".²⁸

25 El-Faruki, İsmail Raci&El-Faruki, Luis Lamia, 1997, İslam Kültür Atlası, Çev. M. Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, İnkılab yay., İstanbul, s. 226.

26 Heykel, Muhammed Hüseyin, 2000, Hz. Muhammed'in Hayatı, Çev. Vahdettin İnce, Yöneliş yay., İstanbul, s. 25.

27 Heykel, Muhammed Hüseyin, 2000, Hz. Muhammed'in Hayatı, Çev. Vahdettin İnce, Yöneliş yay., İstanbul, s. 20.

28 Akyüz, Vecdi, 1996, "Asr-ı Saadet ve Dört Halife Döneminde Şehir ve Yerel Yönetimler", İslam Geleceğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1 içinde, Ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Unlü, İlke yay., İstanbul, s.51.

Şehrin idaresi ve yönetim ilkeleri bakımından Hz. Peygamber belirleyici bir rol üstlenmiştir. Medine'nin idaresinde ve İslâm'a dâhil olan diğer şehirlerin idaresinde belli ilkeler ortaya koymuştur. Yerel yönetim unsurları bakımından bazıları halen süren bir takım uygulamalar gerçekleştirmiştir. V. Akyüz (1996), Hz. Peygamber'in bir yönetici ve şehir idare eden kişi olarak ne gibi uygulamalar gerçekleştirdiğini açık bir şekilde sıralamaktadır. Buna göre Hz. Peygamber, öncelikle şehrin yerel idaresinin ilkelerini belirlemiştir. İnsanların, grupların nasıl davranması gerektiğini, ilişkilerini ne şekilde sürdüreceğini tespit etmiştir. Yerleşme ilkeleri belirlenerek ev, mahalle, sokak düzenleri oluşturulmuştur. Sokakların genişliği ve temizliği, mahallelerin oluşma biçimleri, evlerin yüksekliği ve yapısal özellikleri belirlenmiştir.

Sonuç

Hz. Muhammed (s.), açık bir şekilde Müslümanların nasıl bir şehirde, nasıl bir medeniyet ikliminde yaşaması gerektiğini işaret etmiş, bunu pratiğe aktarmış, modellemiştir. Hz. Muhammed (s.), İslâm şehrinin ilham kaynağıdır, pınarıdır. Hem mekânsal hem kültürel ve toplumsal açıdan belirgin bir portre olan İslâm şehri, O'nun öncülüğünde var olmuş ve O'nun pratikleri ve örnekliliğinde yeniden yeniden yorumlanıp çağlar boyunca sürekliliğini korumuştur. Temelde hukuk ve adaleti, ahlâk ve güzel yaşamayı önceleyen İslâm şehri, İslâm dininin temelleri ve rükûnları çerçevesinde adalet, kardeşlik, cemaat, komşuluk, ticaret, estetik, dayanışma, cihad, barış gibi değerleri kurumsallaştırmış bir modeldir. Dinî ve dünyevî olanı kendinde toplayan, bütünleyen ve harmanlayan Tevhid esasına göre inşa edilen İslâm şehri, hem mimari ve mekânsal silueti hem de toplumsal, siyasal ve kültürel silueti ile bu esası temsil etmiş, belgelenmiş ve pratize edegelmiştir.

Halen Müslümanların yaşadıkları şehirlerin büyük dönüşümlere, etkileşimlere, yabancı etkilere rağmen Hz. Peygamber'in modelini ilham almayı sürdürdükleri söylenebilir. Dolayısıyla bir İslâm şehri gerçeğinin varlığına ilaveten bu şehrin tarihin belli bir döneminde kalan arkaik bir örnek değil hali hazırda yaşayan, İslâm ideali ve hayatı yaşadıkça varlığını sürdürecektir olan bir gerçekliğe sahip olduğu söylenmelidir. Böylesi yaşayan ve yaşamı çekip çeviren bir algının ve bilincin şehirlere, mekânlara ve mimariye yansımaları gerektiği ortadadır. Hz. Peygamber'in şehrin inşasındaki ilhamı ve bakışı, onun temel prensiplerine göre şekillenecek bir algı bilinçle yorumlanabilir ve yeni zamanların şehir inşasının harcı ve tuğlası olabilir. Mimarın, mühendisin, belediye başkanının, muhtarın, ilim adamının, edebiyatçının ufkunu bu şekilde belirlenmesi hayati derecede önemlidir. Aksi bir durum İslâm şehrinin yıkımı, ezilişi, hayat pınarlarının kurutulmuşu anlamına gelecektir.

Kaynakça

- Abdürrahim, Muddazir, 1992, "Hukuki Kurumlar", *İslam Şehri* içinde, Ed. R. B. Serjeant, Ağaç yay., İstanbul.
- Akyüz, Vecdi, 1996, "Asr-ı Saadet ve Dört Halife Döneminde Şehir ve Yerel Yönetimler", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1* içinde, Ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü, İlke yay., İstanbul.
- Bulaç, Ali, 1996, "İlk Ev ve İlk Şehir", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1* içinde, Ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü, İlke yay., İstanbul.
- Can, Yılmaz, 1995, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, TDV yay., Ankara.
- El-Faruki, İsmail Raci&El-Faruki, Luis Lamia, 1997, *İslam Kültür Atlası*, Çev. M. Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, İnkılab yay., İstanbul.
- En-Nedvi, Ebu'l-Hasen, 1992, *Rahmet Peygamberi*, Çev. Abdülkerim Özyayın, İz yay., İstanbul.
- Hamidullah, Muhammad, 1990, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan yay., İstanbul.
- Heykel, Muhammed Hüseyin, 2000, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Vahdettin İnce, Yöneliş yay., İstanbul.
- Kallek, Cengiz, 1992, *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, Bilim ve Sanat Vakfı yay., İstanbul.
- Küçüköy, İrfan, 2007, *Peygamber Şehri Medine-i Münevvere*, TDV yay., Ankara.
- Lekesiz, Ömer, 2009, "Mekke ve Medine: Allah'ın ve Peygamber'in Şehirleri", *Hece*, S. 150-152.
- Michon, Jean-Louis, 1992, "Dini Kurumlar", *İslam Şehri* içinde, Ed. R. B. Serjeant, Ağaç yay., İstanbul.
- Ramazan, Tarık, 2008, *Peygamberin İzinde*, Çev. S. Cihan Güleç, Doğan Kitap, İstanbul.
- Sırma, İ. Süreyya, 2005, *Ezan*, Beyan yay., İstanbul.
- Söylemez, M. Mahfuz, 2011, *İslam Şehirleri*, Düşün yay., İstanbul.
- Watt, W. Montgomery, 2001, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, Çev. Ünal Çağlar, Yöneliş yay., İstanbul.

İslam Şehrini Kurmak: Hz. Peygamber'in Şehir Tasavvuru

Köksal Alver

Abstract

İslam is an urban religion and its teachings that reflect settled life have made establishing city essential. The message of Islam was carried out in a city so it put the urban ahead and influence the establishment and development of cities.

The prophet's urban life and his emphasise of city is essential for living and modeling Islam. The prophet Muhammad (pbuh) clarified and practiced that in what kind of city and civilization the Muslim should live. He is the inspirer of the Islamic urban. At the present time muslims get inspired from his urban life. And this inspiration is very important for establishment of cities. So the ones who establish cities should strenghten this connection. Otherwise a dramatic end is unavoidable for the Islamic urban.

Keywords: İslam , urban, The prophet, The prophet Muhammad (pbuh) and city

İslam Şehrini Kurmak: Hz. Peygamber'in Şehir Tasavvuru

Köksal Alver

Özet

İslam bir şehir dinidir ve yerleşik hayatı esas alan ilkelerinden dolayı şehir kurmayı gerekli kılmıştır. İslam'ın mesajının şehirde gerçekleşmiş olması daima şehri önde tutmuş ve yeni şehirlerin kurulmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur.

Hz. Peygamberin şehir yaşantısı, şehir vurgusu İslam'ın yaşanmasında ve modellenmesinde birinci derecede önemlidir. Hz. Muhammed açık bir şekilde Müslümanların nasıl bir şehirde ve nasıl bir medeniyet ortamında yaşaması gerektiğini anlatmış ve uygulamıştır. O, İslam şehrinin ilham kaynağıdır.

Günümüzde Müslümanların her şeye rağmen Hz. Peygamberin şehir yaşantısından ilham aldıkları söylenebilir. Bu bağın halen kuvvetle yaşaması şehir inşası için çok önemlidir. Şehri inşa edenlerin bu baği kuvvetlendirmesi ve hayata geçirmesi zaruridir. Aksi halde İslam şehrini hazin bir son beklemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam, şehir, Hz. Peygamber, Hz. Peygamber ve şehir

Orta Asya'nın Türk-İslam şehirleri Armin Vambery'nin Hatıratında Orta Asya'nın Türk-İslam Şehirleri

Cavid Qasimov
Doç. Dr.

Giriş

Armin Vambery 1832 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı olan ismi bilinmeyen bir köyde fakir, dindar bir yahudi ailesinde doğmuştur¹. Mim Kemal Öke'ye göre ise Armin Vambery Avusturya-Macaristan imparatorluğuna bağlı olan ve bugünkü Slovakya sınırları içerisinde bulunan Szerdahely kasabasında doğmuştur². 12 yaşına kadar köy okulunda eğitimine devam etmiştir. Eğitimi süresince yabancı dil öğrenme yeteneği çevresindekilerin dikkatinden kaçmaz. O, doğuştan var olan rahatsızlığı nedeniyle koltuk değnekleriyle yürümektedir. Babasının vefat etmesi ve ekonomik koşulların yarattığı güçlükler Vambery'nin erken yaşta okuldan ayrılması ve bir kadın terziinin yanında çırak olarak çalışmasına neden olur. Daha sonra bir hancının oğluna özel ders verir. 16 yaşına kadar Macarca, Latince, Fransızca ve Almanca dillerini öğrenir. Bunun yanı sıra İngilizce, İskandinav dilleri, Rusça, Sırpça ve diğer Slav dillerine hızla hakim olur³. Daha sonra kendisinin verdiği bilgileri göre, onda Doğu medeniyetine ve tarihine ilgi uyanmış ve Doğu dillerini öğrenmek amacıyla İstanbul'a gelmiştir. Burada Osmanlı Devleti'nin çok önemli devlet adamlarından sayılan Asif Bey ve Rıfat Paşa'nın hizmetinde Avrupa dilleri hocası olarak çalışmıştır⁴. Armin Vambery İstanbul'da bulunduğu zamanda, farklı Türk ağız ve lehçelerini öğrenme fırsatını da buldu. 1861 yılında Macaristan'a dönen Vambery İstanbul'da bulunduğu dönemde Doğu kültürü ve tarihi ile ilgili olarak biriktirdiği ilmi bilgileri çeşitli dergilerde yayınlamak fırsatı bulmuştur. Macaristan İlimler Akademisi Vambery'nin bu hizmetlerini karşılıksız bırakmamıştır. 1861 yılında Armin Vambery

- 1 Salih Yılmaz, Armin Vambery'nin Türkistan Seyahatnamesi'nde geçen Ahmet ile Yusuf destanı, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat dergisi, sayı 16, 2003
- 2 Mim Kemal Öke, Saraydaki Casus/ Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi:Vambery, 1998
- 3 Vilayet Kuliye, Macaristanı tanıtan alim, 2012
- 4 Vilayet Kuliye, Macaristanı tanıtan alim, 2012

Macaristan İlimler Akademisi'nin haberleşme üyesi seçilmiştir. Bu önemli mevkiden istifade eden Armin Vambery Macaristan İlimler Akademisi'nin başkanı Graf Dessefi'ne Macar dilinin menşini öğrenmek amacıyla Orta Asya ve Türkistan'a sefer yapmak istediğini bildirmiştir. Onun bu isteği İlimler Akademisi'nin bazı akademisyenleri tarafından alayla karşılanmıştır. Bir çok akademisyen: "Türkistan'dan birkaç Tatar kafatası getir, Macarların kafatası ile mukayese edelim demişlerdi". Macaristan İlimler Akademisi'nin başkanı Graf Dessefi'nin ise: "Armin Vambery kendi kafasını sağ-selamet getirmesi bizim için daha önemlidir" diyerek ona sahip çıkmıştır. Tüm sürtüşmelere rağmen Macaristan İlimler Akademisi'nin başkanı graf Dessefi Vamberni'nin Orta Asya ve Türkistan'a seyahate çıkmasına destek vererek, seyahat masraflarını kurum adına üstlenmiştir⁵. Bununla beraber seyahat sırasında Vambery'ye yardım etmeleri için Osmanlı ve İran Kaçarlar Devleti'nin resmi kurumlarına başvurular yapılmıştır.

1862 yılında deniz yolu ile Trabzon'a gelen Vambery, daha sonra kervanla Erzurum, Tebriz ve Kazvin'den geçerek Tahran'a ulaşmıştır⁶. O, Tahran'da hem İran Kaçarlar Devleti'nin yetkili şahısları ile beraber, burada bulunan Osmanlı sefirliği'nin ilgili şahıslarından da önemli ölçüde destek almıştır. Bir süre Tahran'da ikamet eden Vamberni kısa zaman zarfında Özbek, Tatar, Kazak ve Türkmence öğrenmeye muvaffak olmuştur. Daha sonra Mekke'den dönen Hac kafilesine katılarak Türkistan'a doğru yola çıkmıştır⁷. Bazı bilgilere göre Tahran'da bulunan Osmanlı sefirliği tarafından Vambery'ye Hac ziyaretinde bulunması ile ilgili evrak da verilmiştir(Armin Vambery Türkistan'a giderken Hacı Reşit ismini kullanmağa başladı)⁸. Vambery'nin Türkistan seferi öncesinde Tahran'da bulunan Osmanlı sefirliği'nin çok önemli hizmetlerde bulunduğunu görmekteyiz. Neden acaba?. Bazı araştırmacılara göre Armin Vambery Avrupa'nın değilde Osmanlı'nın Türkistan'a gönderdiği bir casusdu. Bu konu araştırılması gereken konulardan biridir.

Armin Vambery(Reşit Efendi) derviş kılığında Hac kafilesi ile birlikte Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan Mazandıran eyaletinden geçerek Belh körfezine gelmiştir. Daha sonra şimdiki Türkmenistan sınırları içerisinde bulunan Karakum sahrasını geçerek Harezmi vadisine ulaşmıştır. Harezmi'nin en önemli şehirlerinden biri olan Hive'de bir süre ikamet eden(Hive şehri o zaman Hive Hanlığı'nın pay-ı tahtı hesap edilirdi) Vambery(Reşit Efendi) Kızılkuş sahrasını geçerek Buhara şehrine gelmiş-

5 Vilayet Kuliyev, Macaristanı tanıtan alim, 2012

6 http://en.wikipedia.org/wiki/Arminius_Vámberý

7 Mim Kemal Öke, Vámberý Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Hikayesi, Bilge yay., İstanbul 1985

8 N. Ahmet Özalp, Arminius Vámberý, Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, Ses yay., İstanbul 1993

tir⁹. Vambery Türk-İslam Dünyası'nın en önemli şehirlerinden biri olan Buhara'yı çok beğenmiş ve Avrupa'ya döndükten sonra özellikle de Buhara şehrinin tarihi ile ilgili çok kıymetli bir eser yayınlamıştır. Daha sonraki yıllarda Armin Vambery(Reşit Efendi) sırasıyla şimdiki Özbekistan ve Afganistan sınırında bulunan Karşı, Ürgenc, Semerkant, Meyemene, Herat vesayre şehirlerde de bulunmak fırsatını yakalamıştır¹⁰.

1864.yılında Armin Vambery Orta Asya ve Türkistan'a olan seferini tamamladıktan sonra Tahran'a dönmüştür. İran Kaçarlar Devleti'nin padişahı olan Nasreddin şah onu şahsen kabul ederek, Orta Asya ve Türkistan'daki mevcut durumla ilgili bilgiler edinmiştir. Bununla beraber Tahran'da bulunan Çarlık Rusyası'nın büyükelçisi onu çar II. Aleksandr'ın misafiri olarak Sant-Peterburg'a davet etmiştir. Fakat bu daveti geri çeviren Vambery hızla bir şekilde Orta Asya'daki izlenimleri ile ilgili bilgileri kaleme almaya başlar. Çünkü Orta Asya'da iken dikkat çekmemek için Vambery'ni öğrenmiş olduğu bilgileri yazıya dökmemiştir.¹¹

1864.yılında Vambery Macaristan'a döndükten sonra, Orta Asya ve Türkistan'la ilgili toplamış olduğu bilgileri Macaristan İlimler Akademisi'nin çeşitli birimlerine sundu. Fakat, Akademi'nin çok önemli şahısları tarafından Vambery'nin Orta Asya ve Türkistan'la ilgili vermiş olduğu bilgilerin sahil olmadığı kanaatine varılmıştır¹².

1865.yılında Vambery'nin hayatında çok önemli bir dönem başlar. O, Macaristan'ın ilmi kurumlarının yüksek itimadı ile Peşt Üniversitesi'nde Doğu dilleri Profesörü olarak göreve başlar ve bu görevi 1905. senesine kadar devam etmiştir. Vambery bu görevi sırasında "Orta Asya'ya seyahat", "Çağatayca Üzerine Çalışmalar", "İran'da Gezi ve Hatıratım", "Orta Asya'dan Eskiizler", "Orta Aysa İçerikleri", "Uygur Dil Öğeleri ve Kutadgu Bilik", "Buhara Tarihi", "19. Yüzyılında İslam", "Şark Ülkelerinden Kültür Manzaraları", "Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü", "Türk-Tatar Halkının Dil Araştırmalarına Dayanarak Basit Kültürü", "Türk Halkı", "Şeybaniname, Bir Özbek Destanı, Metin ve Tercüme" gibi çok önemli eserlerini yayınlamağa muvaffak olmuştur¹³.

Armin Vambery ve Orta Asya şehirleri

Armin Vambery 28 Mart 1863 tarihinde Tahran'dan Orta Asya ve Türkistan'a başladığı yolculuğu tam bir yılda tamamladı. Gezisi sırasında

9 N. Ahmet Özalp, Arminius Vambéry, Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, Ses yay., İstanbul 1993

10 Mim Kemal Öke, Vambéry Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Hikayesi, Bilge yay., İstanbul 1985

11 Cemal Kutay, Sahte Derviş, Aksoy yay., İstanbul 1998

12 Cemal Kutay, Sahte Derviş, Aksoy yay., İstanbul 1998

13 <http://en.wikipedia.org>

hanlık merkezleri olan Hive, Buhara ve Semerkant'a uğradı. Semerkant'tan Herat'a, oradan da Tahran'a geçerek yokuluğunu tamamladı. Bu uzun ve tehlikeli gezisi boyunca daha birçok yerleşim alanını görmek, incelemek; hala göçebe halinde yaşayan toplulukları tanımak imkanı buldu.

Armin Vambéry'nin Orta Asya ve Türkistan şehirleri ile ilgili bilgileri oldukça fazladır. Biz bu çalışmada onun yalnız üç şehirle(Hive, Buhara ve Semerkant) ilgili bilgilerini takdim ediyoruz. Genel olarak Vambéry'nin bu şehirlerin nüfusu ve fiziki yapısı ile ilgili değerli bilgiler vermiştir.

Hive şehri'nin fiziki yapısı

Orta Asya'nın önemli şehirlerinden olan Hive şehri Harezmi bölgesinin en önemli merkezlerinden biri kabul edilir. Etrafı bozkırla ve çöllerle çevrili bir vaha şehri olan Hive Amu-Derya ırmağının batısında Palvan kanalının kıyısında yer alır. Şehrin antik ismi Hivak'tır. Arkeolojik kalıntılar şehrin VI. ve VIII. yüzyıllar arasındaki Hristiyan dönemde kurulduğunu göstermektedir. Hive ismi X. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır¹⁴

Armin Vambéry Hive şehrinin fiziki görünümünü şu şekilde özetliyor: "Kentin içi dışardan görüldüğü kadar güzel değildi. Emirlik merkezi, İran'da görülen sıradan kasabaların bile altındaydı. Belli bir plan ve projeden yoksun olarak gelişmiş güzel biçimde öteye beriye dağılmış üç-dört bin toprak evden oluşan kentin çevresi yine toprak bir surla çevrilmişti. Bu surdan başka bir iç- kale, yalnız bazılan anılmaya değer birkaç pazar, önemsiz birkaç cami, avlularında ağaç dikili birkaç medrese vardı. Yağmurlarla ıslandıktan sonra güneşin etkisiyle çatlayarak çöken çamur kümbetleri içinde bina denilebilecek olanlar yalnız bunlardı. İşte Hiyve kenti!¹⁵ Armin Vambéry'ye göre Hive şehri iki hisardan oluşmaktadır. Bunlar iç hisar ve dış hisardır. Dış hisarın uzunluğu yedi kilometre kadardır. On iki kapısı bulunup her kapının iki tarafında birer yüksek kule yer alır. Kulelerin üzeri bir kubbe ile örtülüdür. Mevcut kapılardan bazılarının isimleri Ürgenç, Kendi miyan, Hezârâb, Serçeli ve Gaziâbâd'dır . Dış kale toplam on mahalleden oluşmaktadır. Bunlar; Or, Kefterkhane, Meyve satışının yapıldığı Meyveistan (Mivesztan), Mehterabad, Yenikale, bir tür eğlence ve dinlenme yeri olarak hizmet veren etrafı ağaçlarla çevrili büyük bir su haznesinin bulunduğu Bala Havuz, Nanyemezorama, Nurullahbey, Bağtche ve Rafenek'dir. İç hisarın ise beş kapısı mevcuttur. Surların genişliği yaklaşık 2-3 metre, yüksekliği ise 4-5 metredir. Üzerinde tüfek kullanmak için tasarlanmış mazgalların bulunduğu surların dışı hendeklerle çevrilmiştir¹⁶.

Armin Vambéryni Hive şehrinin topraklarının verimliliğini eserinde şu şekilde dile getirmiştir: "Hive topraklarının verimliliğinden söz etmişim. Başlıca ürünleri buğday, pirinç -özellikle Köklen adı verilen türü-, en iyi cin-

14 M.Saray, "Hive Hanlığı", İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.167

15 Vambéry, Travels in Central Asia, s. 83

16 Vambéry, Travels in Central Asia, s. 210

si Şahbad ve Yeni Orgenç ipeği olan ipektir. Ayrıca pamuğu ve kökünden çok değerli bir tür kırmızı boya çıkarılan Ruyan adlı fidan da anılmalıdır. Meyvelerinin nefaseti hem İran'da, hem de Türkistan'da, hatta Avrupa'da bile kabul edilir. Özellikle Hezareesb'in elması, Hive'nin şeftalisi ve narı ünlüdür. Kavunu ise hiçbir şeyle kıyas kabul etmez. Kavununun ünü Çin'in başkenti Pekin'e kadar ulaşmıştır. Çin Tataristanı'ndan Hakan'a gönderilen armağanlar içinde Orgenç kavunu da bulunur. Bu kavun Rusya'da da çok değerlidir. Bunun bir yükü, kışın orada ağırlığınca şekerle değiştirilir¹⁷.

Hive şehrinin nüfusu

Armin Vambéry Hive şehrinin nüfusu ile ilgili bilgilere de yer vermiştir. A. Vamberni Hive şehrinin nüfusunun özellikle Özbekler, Sart, Türkmen, Kırgız Kazakları ve Karakalpaklar'dan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Vambéry'ye göre: "Hive halkının bir bölümünü siyah başlı İranlı esirler oluşturuyordu. Bunların durumu tahmin edildiği kadar kötü değildi. Çünkü yetenekleri ve işbirlikleri sayesinde kısa sürede büyük miktarlarda para biriktirecek kendilerini satın alıyorlardı. Halkın bir bölümü, Harezmi'nin eski sakinleri olan İranlılaşmış Medler'den oluşuyordu. Hiyve 'de bunların nüfusu çok azdı. Bunlara Hive'de Sari, Buhara'da Tacik deniyordu. İçişleri Bakanı ve Hacıb makamında olan Mehter'ler bunlar arasından seçiliyordu. Bunlar ileri görüşlü ve araştırmacı kimselerse de Özbekler tarafından sevilmiyorlardı. Bu iki oymak beşyüz yıldan beri birlikte yaşamalarına karşın, birbirlerinden nadir olarak kız alıp veriyorlardı. Hive halkının bir bölümünü Kırgız Kazakları oluşturuyordu. Ulusları Rusya'nın egemenliğine gireli beri Hive'deki sayılan çok azalmıştı"¹⁸.

Buhara Şehri'nin fiziki yapısı

Batı Türkistan'ın belli başlı merkezlerinden Buhara, Amu Derya ve Sir Derya arasında yer alan etrafı çöllerle ve bozkırlarla çevrili bir vaha şehridir. Buhara'nın batısında Hive vahası güneyinde ise Karakum çölü bulunur. Şehir tam olarak Tanrı dağlarından doğan Zereşan nehrinin aşağısındaki vaha üzerine kuruludur ve Batı Türkistanı Güney Rusya, Afganistan, Hindistan, Doğu Türkistan ve Çin'e bağlayan ticaret yollarının merkezinde bulunur. Armin Vambéry Buhara şehrinin fiziki yapısını şöyle tasvir ediyor: "Buhara kentinin en güzel caddesinin genişliği altı kademden fazla değildi. Diğer sokakların genişliği ise ancak üç kademdi. Evleri kerpiçlendi ve biçimleri, görünüşleri çok düzensizdi. Evlerin sokağa bakan yanları penceresiz duvarlardan oluşuyordu. Yalnız tek kattan oluşan bu evlerin kapıları tam ortadaydı. Binanın yüzü avlu yönündeydi. Uzun saçakları vardı. Direkler üzerinde duran bu saçaklar güneşi engelleyecek biçimde yapıldığından

17 Vámbéry, Travels in Central Asia, s. 83

18 Vámbéry, Travels in Central Asia, s. 114

dolayı yazın sıcak günlerinde serin olduğu açıktı. Ama evlerde cam, ocak, soba benzeri şeyler olmadığı için kötü havalarda rutubet ve soğuktan korunmak zordu ”Buhara, İran’ın en küçük bir kentinin bile altındaydı. Ama çarşıya vardığımızda, ilk olarak kendimi büyük bir kalabalık içinde bularak şaşırđım. Bu çarşıların hali, İran’ın büyük kentlerindeki çarşılarla karşılaştırılabilecek gibi değildi. Orta Çağ’da Avrupa çarşılarında olduğu gibi burada da ayrı bir sınıf halindeki çerçi, sarraf, kitapçı, kuyumcu, çilingir, bakkal, şekerlemeci, çaycı, tuhafiyeci ve astarcların kendilerine özgü çarşı ve bedestenleri vardı. Bunlardan birkaçı kargir kemerliydi. Genişçe olanların tavanları hasırdandı. Hasırlar, karşıdan karşıya uzatılmış uzun mertekler üzerine serilmişti: Her esnafın veya çarşının bir Aksakalı vardı. Düzen ve güvenliğin sağlanması, vergi ve kiralardan toplanması, Emir tarafından bu Aksakala verilmişti. Yollarda rastlanan çeşitli giysiler, çeşitli uluslardan insanlar yabancılar için ilginç bir izlenim konusuydu. örneğin her adım başında güzel başlı ve beyaz ya da mavi sarıklı İranlılar görülyordu. Bunlardan memur, molla ve tacirlerin her birinin sardığı sarık ayrı ve kendine özgü bir renkteydi.

Buhara Şehri’nin nüfusu

Buhara halkının en büyük bölümünü Türkler, yani Turantılar oluşturuyor. Bunlardan sonra, Özbekler’den başlayarak atalarının vahşi ve yırtıcı çehrelerini koruyan Kırgızlara varıncaya dek Tatar ulusunun çeşitli soyları görülyüyor. Buradaki Özbekler Hive’dekilerden çok farklı değillerdi. Yalnız Taciklerle karıştıktan onlar kadar kaçınmadıklarından, uluslarına özgü çehre ve simaları bir hayli değişmiş, yapılarındaki doğruluk ve iffet yok olmaya başlamıştı. Bunlar Hanlık içindeki ulusların en kalabalığıydılar. Emir de Mankeğat kabilesine mensup Özbekler’den olduğu için, nüfuzlan bakımından da diğer uluslardan üstündüler. Ordunun önemli bölümü Özbekler’den oluşuyordu. Ama içlerinden nadiren büyük kumandan yetişiyordu. Buhara’da bir miktar da Türk soyundan Mervli’ler vardı. Said Han bunları miladın binse tarihinde Merv’den getirerek buraya yerleştirmişti. Diğer açılardan alçaklıkları inkar edilemeyecek Tacik’ler dışta tutulursa, başkent en müzevir ve hilekar insanları bunlardı. Kırgızlar, diğer uluslardan tavır ve hareketlerindeki metanet ve ağırbaşlılıklarıyla ayrılıyorlardı. Kırgızlar Buhara’ya geliyorlardı ama, hiç bir zaman burada yerleşmiyorlardı. Genellikle Hanlığı’nın kuzey bölgesinde gezip dolaşıyorlardı. Sayıları çok azdı. Bunların sayılarını belirlemek çok zordur. Kırgız aşiretleri içinde bulunduğum sıralarda sayılarını öğrenmek istedim. Her defasında soruma, benimle eğlenerek, “önce çölün kumlarını sayınız, sonra Kırgızların sayısını hesap edebilirsiniz” karşılığını verdiler¹⁹.

19 Vámbéry, Travels in Central Asia, s. 152

Semerkant şehrinin fiziki yapısı

Orta Asya'nın kadim şehirlerinden biri olan Semerkand'a ait en eski arkeolojik kalıntılar m.ö. VII. yüzyıla aittir. Şehrin tarihi kayıtlarda ilk defa yer alması Büyük İskender'in buraya sefere çıkması üzerine mümkün olmuştur. İlk kayıtlarda ismi "Marakanda" olarak geçmektedir. Muhtemelen bu isim Soğd dilindeki Smarakanda isminin Yunanca telaffuz şeklidir. Şehir Büyük İskender'in fethinden sonra yeniden inşa edilmiştir. Bu tarihten itibaren Müslüman Arapların bölgeyi fethine kadar şehrin tarihi hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir.

Armin Vambery Semerkant şehri ile ilgili olarak şu bilgileri veriyor: "Semerkant'ın Avrupa'da olağanüstü ün kazanmasının nedeni, uzaklığı ve tarihinin gerçek biçimde bilinmemesi, daha çok söylenceler aracılığıyla tanınmış olmasıdır sanıyorum. Yanımda kurşun kalem olmadığı için kenti böyle kısaca ve sözle tanıtmak istiyorum. Bu nedenle, okuyucularımı şimdiye değin bu kadar zahmetini çektiğim bu habis arabanın içinde, yanbaşımdaya oturmuş varsayarak doğu tarafında dalia önce andığım dağı göreceklerini söyleyebilirim. Bu dağın doruğu kubbe gibi yuvarlaktır. Üzerinde, çobanların piri olduğuna inanılan Şubatana'nın türbesi olan küçük bir yapı vardır. Dağın alt tarafında kent bulunuyor. Kentin çevresi Tahran kadar varsa da, evleri daha seyrek. Ama içindeki eski eser kalıntıları ve kimi büyük yapılar görünüşüne önemli ölçüde azamet ve heybet vermektedir. İlk bakışla göz, yarım kubbe biçimindeki dört yapıya bakıyor. Bunlar medreselerin ön tarafı ve giriş yönüdür ve Pişi Tak adını taşıyor. Uzaktan bu yapıların tek bir bina olduğu sanılıyor. Ama, yavaş yavaş yaklaştıkça önce aynı küçük bir kubbe, ikinci olarak onun güneyinde ve ondan daha büyük diğer bir kubbe görülüyor. Bunlardan birincisi Timur'un türbesi, ikincisi camidir. Doğrudan doğruya karşımızda, yani kentin güney doğu sınırında ve bir tepe üzerinde iç kale bulunuyor. İç kale de çoğu cami ve türbe olan birçok yüksek yapıyı içine alıyor. Şimdi, bu yapıları, birbirinden bahçelerle ayrılmış fabrikalar gibi düşünersek, Semerkant'ın zihnimizde ne kadar küçüleceği açıktır. "İşitmek görmekle müsavi değildir" ünlü dizesinin anlamı uyarınca, başlangıçta, kenti dışardan gördüğümüzde, kalbimizde oluşan azametli etkisi, yaklaştıkça yavaş yavaş azaldı, içine girince de büsbütün yok oldu. Kente Buhara Kapısı'ndan girdik. İçinden bir süre gittiğimiz mezarlığın sonuna gelmeden hiçbir yapı göremedik. Kentin şimdiki suru eski surun içinde ve ondan oldukça aralıktır. Bir zamanlar eski surun sınırına kadar bazı mahalleler bulunmuş olması gerekiyorsa da, asıl kent, şimdiki gibi eskiden de iç kale içinde bulunuyormuş. Şimdi harap durumda bulunan eski sura kadar ev ve mahalleler bulunması muhtemel olsa bile buraların asıl kentten sayılmadığı açıktır. Çünkü İspanya'da Kaştale, yani Kastil hükümdarı 3.Henri tarafından 1403 yılında Timur'a elçi olarak gönderilen Clavijo da görevi ile ilgili olarak yazdığı raporda iç kaleyi kentin sınırı ola-

rak anmaktadır. Şimdiki surun altı kapısı vardır"²⁰. Vambéry genel olarak Semerkand'ın üç bölümden oluştuğu yazıyor. Bu bölümler; Kale, şehrin iç kısmı yani Şehristan ile Rabad denilen kenar mahallelerdir. Kale şehrin güneyinde yüksekçe bir tepede yer alır. İçerisinde idari binalar ile hapis-hane bulunur. Kerpiç, toprak ve ahşaptan yapılan evlerin yer aldığı şehir de yüksekte bulunmaktadır. İç şehir surlarla çevrilidir ve içeriye geçiş dört kapıdan gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki doğuda Bab al-Çin'dir. Çinliler ile yapılan ipek ticaretinden dolayı bu ismi almıştır. Diğerleri kuzeyde bulunan Bab Buhara, batıda Bab al-Navbahar ve güneyde Bab al-Kabir'dir"²¹.

Sonuç

Orta Asya ve Türkistan en eski tarihlerden itibaren medeniyetlerin beşiği olarak pek çok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu bakımda bu topraklar Batı dünyasının her zaman dikkatinde olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılda oryantalizmin önem kazanması ve kurumlaşması bu yüzyılda doğuya gerçekleştirilen gezilerin sayısında artış yaşanmasını sağlar. Batı İngiliz, Fransız, Rus başta olmak üzere pek çok gezginin hatıratları aracılığıyla doğuyla tanışır. XIX. yüzyılın başından itibaren Batılı seyyahların bölgeye duydukları merakı, bu merakın ardında yatan sebepleri ve bölge halkı ile ilgili izlenimlerini birkaç seyyahın ışığında izah edebilmektir. Yine bölgenin siyasi yapısını, hanlıkların içinde bulunduğu durumu, bölgedeki önemli şehirleri ve sosyal kültürel hayatı seyyahların aktardığı bilgilerden yola çıkarak anlatabilmektir. Nitekim bölgeye ait seyahatnameler hem sosyal hem de siyasi hayata ışık tutan sayılı eserler arasındadır. Armin Vambéry'nin Orta Asya'ya seyahati ise bu toprakların Batıda akademik düzeyde araştırılması için bir adım olmuştur

20 Vámbéry, Travels in Central Asia, s. 173

21 Vámbéry, Travels in Central Asia, s. 175

Kaynakça

Salih Yılmaz, Armin Vambéry'nin Türküstan Seyahetnamesi'nde geçen Ahmet ile Yusuf destanı, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat dergisi, sayı 16, 2003

Mim Kemal Öke, Saraydaki Casus/ Gizli Belgelerle Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi:Vambéry, 1998

Vilayet Kuliye, Macaristanı tanıtan alim, 2012

http://en.wikipedia.org/wiki/Arminius_Vámbergy

Vámbergy, Travels in Central Asia

M.Saray, "Hive Hanlığı", İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.167

N. Ahmet Özalp, Arminius Vámbergy, Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, Ses yay., İstanbul 1993

Cemal Kutay, Sahte Derviş, Aksoy yay., İstanbul 1998

Orta Asya'nın Türk-İslam şehirleri Armin Vambery'nin Hatratında Orta Asya'nın Türk-İslam Şehirleri

Cavid Qasimov

Abstract

Middle Asia and Turkistan remained unknown for the West until the journey of Armin Vambery. The attempts of Western people to discover these mystical and frightening land had come to grief. However, in 1960s century Armin Vambery traveled to Middle Asia and Turkistan and managed to break this spell. The informations about the Middle Asia cities of Armin Vamberni who is one of the greatest Turkologist of world and a famous Western traveller, has been presented in this study. In 1960s, Vamberni traveled to Middle Asia and Turkistan through Caucasus and Iran. He had been to Khiva, Kunrat, Bokhara, Karsı, Urgench, Samarkand, Maymana, Herat. After a three year journey, he went back to Hungary and published numerous works about the history, culture and cities of Middle Asia and Turkistan.

Keywords: Middle Asia, Turkish and Islamic cities, city, memoir

Orta Asya'nın Türk-İslam şehirleri Armin Vambery'nin Hatratında Orta Asya'nın Türk-İslam Şehirleri

Cavid Qasimov

Özet

Armin Vambery'nin seyahatine kadar Orta Asya ve Türkistan Batı için hala bilinmezliğini koruyordu. Batılılar'ın bu gizemli ve korkulu toprakları keşfetme girişimleri tam bir başarısızlıkla sonlanmıştı. Fakat, Armin Vambery XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında Orta Asya ve Türkistan'a seyahat ederek bu büyüü bozmaya nail oldu. Bu çalışmada dünyanın en büyük Türkologlarından ve yahut da Batı'nın çok ünlü seyyahlarından biri hesap edilen Armin Vamberni'nin Orta Asya şehirleri ile ilgili bilgilerine yer verilmiştir. Vamberni XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında Kafkasya ve İran üzerinde Orta Asya ve Türkistan'a yolculuk yaparak sırasıyla Hive, Kunrat, Buhara, Karşı, Ürgenç, Semerkant, Meymene, Herat gibi şehirlerde bulunmuştur. Üç sene süren seyahatin ardından Macaristan'a dönen Armin Vambery peş peşe yayınladığı eserlerinde Orta Asya ve Türkistan'ın tarihi, kültürü ve şehirleri ile ilgili çok kıymetli bilgiler yer almıştır.

Anahtar Kelimer: Orta Asya, Türk-İslam Şehirleri, şehir, hatıra

Ahmet Mithat Efendi'nin Süleyman Muslî Romanında Güney-Güney Doğu Anadolu Şehirleri

Özlem Nemutlu

Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

“Roman okumaktan maksat, masal dinlemekten ziyade ahval-i cihana vukuf peyda eylemek olacağından”,¹“Murad, tenşit-i efkâr ve ezhândan ibaret olmasıyla”², (Süleyman Muslî, s.58) gibi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere “Hace-i Evvel” sıfatıyla Ahmet Mithat Efendi, aynı zamanda bir “eğlenme” vasıtası olarak gördüğü romandan yola çıkarak toplumu yönlendirmek ve değiştirmek ister. İlk romanı Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar’dan (1874) itibaren birçok romanında okuru farklı coğrafyalarda dolaştırarak onu çeşitli açılardan bilgilendirme ve bilinçlendirme emeli güder. Emel Kefeli “Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası” başlıklı makalesinde³ yazarın çeşitli romanlarında mekân olarak kullanılan ülkeleri, şehirleri bir tablo hâlinde vermek ve bu hususu çok dikkate değer tespitlerle değerlendirmek suretiyle Tanzimat dönemi aydını/yazarı/mimarını Ahmet Mithat Efendi'nin sanatını ne kadar çok yönlü kullandığını somut bir şekilde göstermiştir. Bu tabloyu ben de aynen kullanıyorum:

Eser	Coğrafya	Yayın Tarihi
<i>Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar</i>	Cezayir-Fas-İspanya	1874
<i>Hüseyin Fellah</i>	Cezayir-İstanbul	1875
<i>Yeryüzünde Bir Melek</i>	Paris	1875
<i>Paris'te Bir Türk</i>	Paris	1876
<i>Süleyman Muslî</i>	Kudüs	1877
<i>Kafkas</i>	Kafkasya	1877
<i>Acâib-i Âlem</i>	İstanbul-Rusya Memalik-i Şimaliye- Londra-İstanbul	1882

1 Ahmet Mithat Efendi, *Hayret*, TDK Yay., Hzl.:Nuri Sağlam, Ankara:2000, s.258.

2 *Süleyman Muslî*, TDK Yay., Hzl.:Fatih Andı, Ankara:2000, s.258.

3 Emel Kefeli, “Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası”, *Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, Hzl: Nüket Esen-Erol Köroğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul:2006, s.219.

<i>Cellâd</i>	Fransa	1884
<i>Hayret</i>	Hindistan-İstanbul- Roma-Paris	1885
<i>Haydut Montari</i>	İtalya	1888
<i>Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar</i>	Paris	1888
<i>Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları</i>	Amerika	1888
<i>Arnavutlar Solyotlar</i>	Balkanlar	1888

Görülebileceği üzere Ahmet Mithat Efendi okurunu çok farklı coğrafyalarda dolaştırır.⁴ Tabii yukarıdaki tabloda verilen romanlarda burada isimlerini zikretmediğimiz roman ve hikâyelerinin çoğunun vakasının İstanbul'da geçtiğini unutmamalıyız.⁵

1877'de yazılan ancak vakia zamanı itibarıyla H.6. asır sonları ile H.7. asır başlarında M.13. asrın sonu ile M.14. asrın başlarında, yani Anadolu Selçuklularının son dönemlerinde cereyan eden hadiseleri konu edinmesiyle itibarıyla Ahmet Mithat Efendi'nin tarihî romanları arasında gösterilen *Süleyman Muslî* ise bugünkü ifadesiyle Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Lübnan, Suriye, Irak, İran gibi ülkeleri içine alan Ortadoğu coğrafyasında cereyan eden ve görünürde çeşitli esrarengiz olayları anlatmakla birlikte aslında yine çok önemli siyasi ve dinî çatışmalara işaret eden bir romandır. Tabii bizzat bu olayların çıkmasına sebep, söz konusu coğrafyaların ve şehirlerin coğrafi ve stratejik konumlarıdır.

Romanın birinci bölümünde tarihî romanların hususiyetlerine dair bilgi verildikten sonra, romanın vaka zamanı olarak seçilen H.6. asır sonları ile 7. asır başlarında Avrupalıların Kudüs'ü fethetmek için meşhur filozof Diyojen'i bile güldürecek kadar cahilane gayeler ve fiillerle gerçekleştirdikleri Haçlı Seferlerine vurgu yapılır. Bu bağlamda roman, Anadolu'nun güney ile Ortadoğu'da cereyan eden Hristiyan-Müslüman çatışması olarak da okunabilir. Ayrıca birçok mezhep ve aşiret kavgalarına değinmesiyle, Ortadoğu'nun bugün de değişmeyen kaderine tanıklık etmesiyle de önemli bir romandır. Osmanlı'nın Batı karşısında bir taraftan teslimiyetçi diğer taraftan mücadeleci tavırlarının iç içe geçtiği Tanzimat döneminin yazarı Ahmet Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk*'ün biraz fazlaca idealize edilmiş olmakla birlikte mağrur Müslüman Türk'ü Nasuh'tan sonra Batılı sömürge devletlerin çıkardıkları çeşitli karışıklıklardan dolayı elimizden çıkmak

4 Yazarlığının bu karakteristik vasfı çeşitli çalışmalara da konu olmuştur. Söz gelimi bunlardan biri Emel Kefeli'nin danışmanlığında Serap Aslan Cobutoğlu tarafından hazırlanan doktora çalışmasıdır: *Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Karadeniz ve Çevresi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dan.; Emel Kefeli, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.

5 İnci Enginün, "Ahmet Mithat Efendi'nin Gözüyle İstanbul", *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Yay., İstanbul:2000, ss.55-63.

üzere olan Ortadoğu coğrafyasında, bu sefer vakası aktüel zamandan çok daha önce geçen *Süleyman Muslî*'de de hem Hristiyan güçlere hem de bölgenin çeşitli etnik ve mezhep gruplarına karşı zekâsı ve çevikliğiyle üstün gelen bir Müslüman gencin zaferlerini anlatır.

Süleyman Muslî, romanın başkişisi ile mekân arasında bir ilişkinin olduğunu ima eden başlığıyla dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ilk akla gelen sorular; Süleyman'ın Musullu olması onun kimliğinde belirleyici midir ve bu kişilik özellikleri ile romanın kurgusu arasında bir ilişki var mıdır olacaktır. Asıl adı, Süleyman bin Cafer-i Kerhî'dir. Cafer-i Kerhî aslen Bağdatlyken yakın adamlarından Cafer Şemrî ile Musul'a gelir. Ancak Şemrî'nin gözü Cafer Kerhî'nin karısında ve dolayısıyla efendisinin malındadır. Emellerine kavuşabilmek için Cafer Kerhî'ye suikast düzenler. Kocasının ölümüne dayanamayan karısı da kendisini Dicle'ye atar. Yalnız kalan Süleyman Muslî ile dadısı ilgilenir. Bütün parasını kaptırır. Süleyman Muslî'nin memleketini terk etmesinin sebebi ise, artık Musul halkının ileri gelenlerinden değil, "pespayegan"lardan olmasıdır. Bu hadiselerin olduğu sırada başta Selçuklu kollarından Aksungur vardır. Ancak otorite zayıflığından dolayı şehir, Arap ve Kürt aşiretlerinin eline kalmıştır. Sık sık hıyanetler, suikastlar meydana gelir. Dolayısıyla bölgenin bugünkü kaderini de anlamamız çok zor değildir.

Büyük Selçuklu, Emevî, Akkoyunlu, Safevî gibi birçok devletin idaresi altında kalan Musul, 1517'de Osmanlıların eline geçmiş, 1850'de mutasarrıflık hâline getirilerek Bağdat'a bağlanmış, 1864'te vilayet hükmü kaldırılmışsa da 1877'de tekrar vilayete dönüştürülmüştür. 1864'teki Eyalet Sistemine göre o zaman Musul, Urfa, Halep, Basra ve Bağdat'la birlikte Osmanlı'nın Ortadoğu eyaletlerinden birisidir. Dicle kenarında birçok medeniyet ve kültürlerin buluştuğu kent Musul, romanın yazıldığı yıllarda tekrar vilayet olmuştur. Bütün bu siyasî gelişmelerle bu romanın arasında doğrudan doğruya bir bağ olduğunu kesinlikle iddia etmemekle birlikte Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlı'nın güney ve güney doğu bölgelerinde birtakım sarsıntıların yaşanmaya başladığı dönemlerde *Süleyman Muslî*'yi yazması kanaatimizce anlamlıdır.⁶ Ayrıca o yıllarda İngilizlerin bölgedeki petrole gözünü diktikleri, II. Abdülhamit'in de kendince önlemler almaya çalıştığı da bilinen tarihî gerçekliklerdendir. Romanın yazılmasının, yukarıda bahsettiğimiz gibi, doğrudan doğruya bunlarla alakalı olduğunu iddia etmemekle birlikte, Ahmet Mithat Efendi'nin II. Abdülhamit'in politikasını benimsediğini biliyoruz.

Süleyman Muslî'yi romanın başında Kudüs'e üç konak mesafede bir Hristiyan köyü Karek'e esir düşmüş Baptistin isimli güya tanassur etmiş bir Arap delikanlısı olarak görürüz. Baptistin, bir savaş hilesine başvura-

6 Aynıntılı bilgi için bkz. Hülya Argunşah, "Ahmet Mithat Efendi'nin Tarihi Romancılığı", *Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Efendi Üzerine Eleştirel Yazılar*, ss.119-138.

rak iki Hristiyan gücünü birbirine kırdırır. Muslî'yle işbirliği yaptıklarına inandıkları Hristiyan kız Mariya, köylülerce bir engizisyon uygulamasına tabi tutulur, yarı beline kadar toprağa gömülerek aklıktan ölmeye terk edilir. Süleyman Muslî, kızı orada bırakarak kaçmak zorunda kalır. Roman, Ahmet Mithat'a özgü zaman zaman geçmişe dönüşlerle verilen farklı şehirlerde ve mekânlarda gerçekleşen çeşitli entrikalardan beslenen vakaların anlatımıyla ilerler. Mariya, yanlışlıkla Haşhaşilerin eline düşer⁷. Musullu Süleyman Mariya'yı onlarla yaptığı anlaşmalar neticesinde kurtarır, onunla evlenir ve hayatının geri kalan kısmını devam ettirmek için Selçuklu başkenti Konya'yı tercih eder. Haşhaşi şeyhinin hak ettiği cezayı alarak tarihten silinmesi görevini de Kürt aşiretlerine havale eder.

Süleyman Muslî'nin makat-ı re'si yani doğum yerinin neresi olduğunu öğrenebilmemiz için Ahmet Mithat Efendi âdetâ bir Ortadoğu haritası önümüze koyar. Romanın, Ahmet Mithat Efendi'nin diğer eserlerinde de karşılaştığımız ve yazarlığının karakteristik bir vasfı olan "konu dışına çıkma"⁸, yani istidrad/digression örneği teşkil eden bu kısımları âdetâ bağımsız bir seyahat yazısı gibi de okunabilir. Başta da söylediğimiz gibi Ahmet Mithat Efendi'nin gayesi, kariini bu coğrafya hakkında da bilgilendirmektir. Burada yeri gelmişken hemen belirtelim ki, Ahmet Mithat Efendi'nin hamisi Mithat Paşa'yla birlikte 1869'da Bağdat'a gittiğini biliyoruz. Tanpınar'ın da belirttiği gibi kara ve deniz vasıtalarıyla ve aynı zamanda zihni yapısı ve tabiat algısı üzerinde köklü değişiklikler yapacak olan ressam Osman Hamdi Efendi'nin de refakatinde gerçekleşen bu yolculuk, yazarın çeşitli eserlerinde yansımaları bulacaktır.⁹ Kanaatimizce *Süleyman Muslî* 'de bahsettiğimiz şehirlere dair gerçekçi ve canlı tasvirlerin arkasında yine bu seyahatin izleri vardır. Ahmet Mithat Efendi, aynı seyahatle ilgili izlenimlerini, *Süleyman Muslî* 'den önce 1876'da yayımlanan hatıra kitabı *Menfa*'da dile getirmiştir. Ancak, buradaki izlenimler, romandakinden farklı olarak daha yüzeysel ve en önemlisi daha çok oldukça keyifle geçirilen bir seyahatin daha çok olumlu ifadelerle anlatılmasından ibarettir. *Menfa*'nın bu bölümleri, romanda Diyarbakır'dan sonra oldukça sıkıntılı geçecek ve ilkelliğine hep vurgu yapılacak kelek yolculuğunun anlatıldığı kısımlara yer yer tezat teşkil edercesinedir:¹⁰

Seyahatten İskenderun'a kadar aldığım lezzet oradan Diyarbekir'e

7 Romandaki Haşhaşilik için bkz. Kemal Timur, "Süleyman Muslî ve Semerkant Romanlarında Bâtınlık ve Hasan Sabbah", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31, 2006, 217-232.

8 Ahmet Mithat Efendi'nin roman ve hikâyelerindeki "konu dışına çıkmalar", tarafımızdan bir sempozyumda değerlendirilmiştir: Doğumunun 100. Yılında Ahmet Mithat Efendi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 20 Aralık 2012.

9 Ahmet Hamdi Tanpınar, "Namık Kemal'in yanı başında Ahmed Mithat Efendi", *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kit., İstanbul:1988, s.446.

10 Ahmet Mithat Efendi, *Menfa/Sürgün Hatıraları*, Hazl.:Handan İnci, Arma Yay., İstanbul:2002, s.32.

kadar berr'en ve Diyarbekir'den Bağdad'a kadar nehren devam eden seyahatlerde dahi arttı eksilmedi.

...

Karayolu insana pek ziyade can sıkıntısı vereceği seyyahlar lisanında şöhret bulmuş olduğu hâlde bizim Diyarbekir'e kadar asla canımızın sıkılmamış olması mesudiyetimizin en büyük delilidir. Her dağ, her ağaç, her köy, hatta kadın erkek her köylü bizim için bir nokta-i hayret olur idi. Aşağıda ismi tekrar edecek olan Hamdi Bey ressam, bunlardan ağlebinin resmini alır idi. Geceleri çadırlarımızın içi kahkahalar, şarkılarla lâtif sohbetlerle dolar idi. Hatta bir defasında çadırımız Midhat Paşa hazretlerinin çadırına pek yakın bulunup şu şamata-i mesudanevâsıl-ı sem'-i âlileri oldukça bizim inbisat ve safamıza iştirak etmek için çadırımızı teşrife kadar rağbet buyurmuşlar idi. Hele Diyarbekir'den aşağı kelek ile edilen seyahatin safası bambaşka bir şeydir. Tulumlardan mamul sallarn üzerine keçeden bina olunan barakalar içinde havadis-i âlemden bütün bütün berî ü baîd olarak her tarafımızı dolduran kitaplar ve resim mecmuaları ve esbâb-ı ayş u nüş içinde müstağrak-ı derya-yı muhabbet ve lezzet idik.

Bağdat'tan öncelikle ailesini göndermek istediğinde aynı seyahatin gözünde büyüdüğünü ve yer yer tehlikelerini hatırladığını belirtmekle birlikte *Menfa*'da bahsettiğimiz yerlerle ilgili izlenimleri genellikle olumlu bir şekilde anlatılmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, romanda da muhtemelen bu seyahat izlenimlerini tekrar gözden geçirerek daha teferruatlı ve içine birtakım fikirlerini de yerleştirerek yeniden yazma gereği duymuştur. Bahsettiğimiz gibi *Süleyman Muslî*'nin söz konusu kısımları bir seyahat yazısının parçası gibi de okunabilir.

Romanda anlatıcı-yazar, Kudüs'ten kalkan cered atlı (yaralı atlı) bir seyyahın, bu seyyah Karellilerle olan savaşta yaralanmış ancak kaçarak kendini kurtarabilmiş Baptistin takma adlı Süleyman Muslî'dir, Lübnan Dağları'nı sağ tarafına, Akdeniz sahilini de sol tarafına alarak "gayet latif tepeleri, sahraları, vadileri" seyrede seyrede günde yedi sekiz saat bir yolculukla on on iki günde Antakya'ya varacağını belirtir. Ahmet Mithat, bu yaralı atlının doğduğu şehir Musul'a ulaşmaya kadar uğradığı Antakya, Halep, Birecik, Bitlis, Urfa, Diyarbakır, Hasankeyf, Cezire vb. coğrafi, iktisadî, siyasî ve sosyal yapıları ve mahiyetleri hakkında ansiklopedik bilgiler verir. Bu seyahatlere yine uzun uzun tasvirlerle anlatılan İstanbul da dâhil olur. Muslî, sevdiği Hristiyan kız Mariya'yı Haşhaşilerin elinden kurtarabilmek için onlarla yaptığı anlaşma gereği bir Yahudi kılığında İstanbul'a da gelmek zorunda kalır. Uzun ve ayrıntılı bir "istidrad-digression" örneği olarak alabileceğimiz bu kısımlarda şehirlere dair verilen bilgiler çeşitli bakımlardan önemlidir. Bu bağlamda kanaatimizce "Coğrafya"dan ve "Tabiat"tan

hareketle yapılan eleştiri yöntemleri için de *Süleyman Muslî*, ilgi çekici bir eserdir.¹¹

Süleyman Muslî'nin ilk uğradığı birçok medeniyete ve dine doğuş yeri olmuş Antakya, Antik dönemde Oreste diye anılan Âsi nehrinin suladığı arazide, âdeta Cennetü'l-Adn'î andırır bağlar bahçeler arasında bulunmaktadır. Ahmet Mithat bu yerlerin güzelliğinin resamlara ve yazarlara çok önemli bir malzeme olacağını söyler. Oradan istikametini Halep'e doğru yöneltince Amik Ovası'na kadar Lübnan Dağları'nın letafetinin devam ettiği ondan sonra Arabistan vahşetinin ilk göze çarpan izleri olan yalçın kayaların başladığını belirtir.

Ardından gelen Haleb-i Şehbâ gözlere bir letafetlik verir. Halep'ten kuzey doğuya doğru mesafe alınınca Ahterin, Filad ve Çamborlu karyeleri/köyleri görünmeye başlayınca mamuriyet ve letafet azalıp yerini fakirlik ve haraplığın almaya başlar. Çamborlu'dan bir konak ötede Birecik kasabasına gelinir. Ahmet Mithat, bugün Urfa'nın bir ilçesi olan Birecik'in coğrafi konumunun önemine işaret eder. Birecik'in eski adı Berta'dır. Bu ad ile şöhret kazanmasının sebebi Fırat'ın öbür yakasında, dört beş yüz metre yükseklikteki bir tepe üzerindeki kale harabesidir. Birecik'te nehri geçmek için daima bir kayak bulunur ancak bu kayak bugünün araba vapurlarını andıran yirmi otuz yolcunun hayvanıyla birlikte binebileceği bir kayaktır. Ahmet Mithat Efendi, bu kayak vesilesiyle Tevrat'ta ve kütüb-i tefâsirde Hz. Nuh'un gemisine dair verilen malumatı hatırlar ve kayığın eskiliğini anlatmak için o zamandan bu zamana kayığın inşasında hiçbir şeyin değişmediği, dolayısıyla Hz. Nuh'un gemisinin daha büyük olduğu düşünülürse, terakki bir tarafa, âdeta tedenni söz konusu olduğunu belirtir. Bu kısımlarda Ahmet Mithat'ın hayli ironik ifadeler kullandığını görüyoruz. İşte yazarın buradaki gemi ve bundan sonra karşılaşacağımız yine nehir yolculukları ve adı geçen şehirlerin ahalisine dair verdiği bilgiler, kanaatimizce romanın dikkate değer kısımlarını oluşturur. Birecik'ten neredeyse Musul'a kadar Süleyman Muslî'nin dolaştığı coğrafyaya hâkim olan iptidailik ve sefalettir. Yazar-anlatıcı, gördüklerini sürekli mukayeselere tabi tutar. Tabii olarak ortaya çıkan bir bakıma medenî Batı ile aslında geçmişte birçok medeniyete beşiklik ettiği halde romanın yazıldığı dönemde çok geri kalan Şark'ın mukayesesidir.

Diğer taraftan bu romanı yazanın bir İstanbullu aydın olduğunu unutmamalıyız. Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarının ve hikâyelerinin mekânı genellikle İstanbul'dur. Bunun dışında Paris, Kuzey Kafkasya, Akdeniz kenarındaki ülkeler, çeşitli macera ve serüven romanlarının zengin coğrafyasını gösterir. Dekoratif mahiyetli olmakla birlikte Anadolu coğrafyası ise, en çok Orhan Okay'ın köyün ilk kez edebiyatımıza girdiği eser ola-

11 Edebiyat eserlerini ihtiva ettiği coğrafi bölgelerden hareketle ele alan eleştiri anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Kefeli, "Coğrafya Merkezli Okuma", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/1-1 winter 2009, ss.423-433.

rak gösterdiği 1875'de yayımlanan *Bahtiyarlık*'ta yer alır¹². İzmir, limanı dolayısıyla Ahmet Mithat'ın roman kişilerinin sadece uğrak yeri olan bir Anadolu şehri olarak geçer.¹³ Antakya, Birecik, Urfa, Diyarbakır, Halfeti gibi şehirlere yer veren *Süleyman Muslî* ise Ahmet Mithat'ın Anadolu'yu -tabii o zaman Musul'a kadar bütün bölgenin Osmanlı idaresinde olduğunu unutmayalım.- kısmen daha gerçekçi anlattığı ve okuru bu bölgenin sefaletiyle de tanıştırdığı için ilgi çekici bir romandır. Yakup Kadri'nin *Yaban*'ında çoğu kimseyi öfkeliendiren Anadolu ve Anadolu insanlarının "olumsuz" tasvirlerinden önce, kısmen de olsa *Süleyman Muslî*'de güney doğu ve Ortadoğu'nun sert ve aşılmaz coğrafyasının âdeta bedevîce ilkel bir hayat süren insanlarını görürüz. Bu bağlamda İstanbullu Türk aydınının Anadolu'yla olan ilişkisi söz konusu olduğunda bu romanın da belirli kısımları itibarıyla göz önünde bulundurulması gerekir.

Anlatıcı-yazar, Birecik'ten Urfa'ya giderken yolun pek can sıkıcı olmadığını söyler. Gerçi yolu kesen dağ silsileleri olmakla birlikte Urfa Ovası seyyahın gönlüne âdeta bir ferahlık verir. Urfa, makam-ı Halilü'r-Rahman, yani Hz. İbrahim Peygamber'in mekânıdır, âdeta bir cennet bağı gibidir.

Ayna gibi göl etrafındaki bahçeler her dem bahar bir gülistan olup ol makam-ı mübareki ziyarete gittiğiniz zaman göl içinde bulunarak kesretinden naşi adeta birbirinin sırtına binen milyonlarca bahkılara birkaç okka leblebi atarsınız ki hemen her geçen yolcu için bu suret bir âdettir. (Süleyman Muslî, s.42)

Urfa'dan Diyarbakır'a doğru gidiş için Ahmet Mithat "Allah selamet versin" der. Çünkü geçit vermez Karacadağlar, yolcuyla da hayvanını da canından bezdirir. Diyarbakır, ahalisinden bir zarifin "Dışı seni yakar, içi beni yakar" sözünü doğrular niteliktedir.

Zira çöller üzerine hüküm sürmek için azamet-i hariciyece bundan güzel bir şehir olamayacağı dava edilse becâdır. İçine girdiğiniz zaman sözün kısm-ı âhirini dahi tasdik edeceğinize asla şüphemiz yoktur. Çünkü dünyada en büyük bir mühendis kalbe kasvet verecek bir şehir tarhi için müddetü'l-ömr çalışsa bundan âlâsını vücuda getirmekten aciz kahr. (Süleyman Muslî, s.43)

Asıl belalı seyahat Diyarbakır'dan sonradır. Irak havalisine gitmek için genellikle en kolay yol olarak Dicle nehri seçilir. Ahmet Mithat Efendi, diğer kısımlarda olduğu gibi buralarda sürekli bu coğrafya ile Batı'yı, Amerika'yı mukayese eder. Irak civarına gitmek için tercih edilen nehir yolu denilince akla Amerika'nın büyük nehirlerinde seyahat edenlerin her türlü rahatlarının temin edildiği ikişer üçer katlı adeta hareketli saraylara benzeyen vapurların akla gelmemesi gerektiğini özellikle hatırlatır. Çünkü dünya-

12 Orhan Okay, "Türk Romanına Köy Mevzuunun Girişinde Unutulan Bir İsim: Ahmet Mithat Efendi", *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul:1990, s.111.

13 Sabahattin Çağın, "Ahmet Mithat Efendi ve İzmir", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, nr.11, Nisan 2004, s.57-68.

nın doğu yarım küresi ile batı yarım küresi arasındaki gelişmişlik mesafesi birbirinden çok uzaktır. Ancak Tuna'daki Osmanlı ve Avusturya vapurları, hatta onlardan daha iyi örnekler olabilecek olan Sakarya ve Meriç'teki kayıklar ile mukayese edilebilir. Böylece Ahmet Mithat Efendi, buralarda yine ironik ve alaycı bir üslupla bahsettiği nehirlerdeki ulaşım şartlarının da Amerika'dakinden çok daha gerilerde olduğunu anlatmak ister.

Yazarın bu nehir yolculuğuna dair çok ayrıntılı ve çok dikkate değer tespitlerle anlattığı diğer unsurlar ise kelekler ile bu keleklerin kullanıcılarıdır. Şişirilen keçi tulumlarının arasına özensizce yerleştirilen ve onlara sabitlenen kerestelerden oluşan ve uzun sırkaların ucuna haçvari takılan kargılarla elde edilen iki ilkel kürekle idare edilen "kelek"ler Hz. Nuh'un, ziftle sıvanmış tahtalardan imal edilen ve devrine göre çok modern olan gemisinden çok geridedir. Ancak yine Ahmet Mithat'ın ironik ve tariz dolu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, bu havalide her şey çok ilkel olduğu için ulaşımın da ilkel "kelek"lerle yapılması son derece tabii ve çevreyle uyumludur.

Diyarbakır'dan sonra bir coğrafi bölge manasında kullandığı Kürdistan dağları, başta Dicle nehri olmak üzere ne tabiatın diğer unsurlarına ne de insanoğluna geçit vermez haşinlikleriyle tasvir edilir. Yazar, bu dağlardaki kırmızı kayaları, geçmişteki savaşların nişaneleri olarak görür. Nitekim bu bölgenin kaderi bugün de aynıdır. Musul'a kadar devam edecek olan bu yolculuğa dair izlenimlerin ifadelerinde dikkat çeken yine bölge coğrafyasının sert ve zorlukları ve buna paralel olarak bu coğrafyanın ürünü olan insan ve insan davranışlarıdır. Romanın bu kısımlarında "Beyaban-ı vahşet", "vahşi mecra", "sıklet-efzâ kayalar", "ahval-i vahşet-istima" gibi ifadeler sürekli tekrar edilir. Yolda rastlanılan ve üç beş kulübeden ibaret köylerde tavuk, yumurta, süt, ekmek gibi taze erzakların temin edilebilmesi bir tarafa "herifler" gelenlerden sürekli bir şeyler dilenirler. Kelekçilerin "Gam yeme kara babam kurbanın olam. Hasankeyf de her şey çok şehirdir, ne dersin?" diyerek ümitle bahsettikleri Hasankeyf'e varılınca içine düşülen durum, yine hayal kırıklığı ve şaşkınlıktır, çünkü burası âdeti şahinlere yuva olabilecek bir yerdir. Bu hayret ve hayal kırıklığının peşi sıra yazar-anlatıcı, geçmişte "Tavaif-i Mülûk" diye anılabilecek bu yerlerdeki padişahların muharebeye giderken kulübeciklerinin kapılarını kilitleyerek gittiklerine dair anlatılan hikâyeyi hatırlar. Hasankeyf'ten sonra Cezîre'dede insanlar Hz. Nuh zamanından daha önceki devirlere has bir şekilde yekpare bir kaya içine oyulmuş kovuklarda yaşadıkları gözlemlenir. Bu "tengâyı belâ-yı ızdırıp"tan sonra kadim Musul şehrine varılır. Yazar-anlatıcı burada Kürt kelekçilerin para toplamak için burunlara kadar uzattıkları yağlı külahtan özellikle bahseder. Ardından Musul'la ilgili bilgi vermeye geçer ve şehrin bugün olduğu gibi geçmişte de önemli bir yerleşim merkezi olduğunu vurgular. Eskiden sadece sur içinde mevcut iken "bugün" modern bir şekilde inşa edilmiş çok güzel bir hükümet konağı ve kışlası vardır. Cami kubbelerinin ve minarelerinin inşa tarzıyla Musul, tam bir

Arap şehridir. Şatt üzerindeki eskiden sadece çubuklarla örülü olan asma köprü, bugün bir kısmı kârgir bir kısmı ziftle sabitlenmiş dubalardan oluşmaktadır. Yazar-anlatıcı stratejik öneme sahip kenti birçok Arap ve Kürt istilasından korumak için bu köprünün geçmişte akşamları ortasından kesilerek iptal edildiğini özellikle belirtir. Musul'u en ayrıcalıklı yönü, tıpkı Halîlü'r-Rahman Urfa gibi, Hz. Yunus'un makamına ev sahipliği yapmasıdır. Makam-ı Yunus'un biraz ilerisinde yine romanın anlatma zamanı olan dönemde Avrupalıların arkeolojik kazı çalışmalarını başlattığı eski Asur Devleti'nin başkenti Ninova bulunmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi Süleyman Muslî'nin doğduğu Musul'a gelinceye kadar okuru çeşitli güzergâhlarda dolaştırır ve romanın bundan sonraki kısımlarını Süleyman Muslî'nin maceralarına ayırır. Bu bağlamda *Süleyman Muslî* de tıpkı *Hasan Mellah*, *Hüseyin Fellah* gibi farklı mekanlarda yaşanan heyecanlı ve gerilimli hadiselerden oluşan bol aksiyonlu bir tarihî romandır. Ancak başta da ifade ettiğimiz gibi bahsedilen mekânlarla ilgili tasvirler aktüel zamana, yani 19. yüzyıla aittir, romanın vaka zamanı ise 13. yüzyıl sonları ile 14. yüzyıl başlarıdır. Kudüs'ten Musul'a kadar yapılan kara ve nehir yolcuğuna dair izlenimlerin en belirgin özellikleri birkaç istisna dışında, genellikle bölgenin sert ve aman vermez coğrafyası ve âdeta bu coğrafi koşulların tayin ettiği insanî davranışlar ve yine buna göre belirlenen sosyal hayattır. Burada dikkatimizi çeken bir husus, yazarın, insanoglunun tabiatla kurduğu ilişki ve medeniyet kavramının mahiyetine dair yaptığı tespitlerdir. Öncelikle burada insan tabiata değil tabiat insana hâkimdir ve bu havalı bu yüzden medenî değildir. Başta Jean Jacques Rousseau olmak üzere Fransız romantiklerinden gelen bir tesirle açıklayabileceğimiz bu tespitler, kanaatimizce çok ilgi çekicidir. Peygamberler diyarı olan Urfa ve Musul ile yine üç dinin kesişme noktası olan Antakya haricinde diğer yerleşim yerlerine hâkim olan tabiatın kanunlarıdır. Bu yüzden, kelek yolculuğunu anlatırken “*Akalm efendim, akalm! Çünkü gidelim diyemeyiz. Bu yollarda gidilmez. Nehir insanı ne kadar akıtırsa insan o kadar akar.*” (s.48) ifadeleri, oldukça anlamlıdır. Romanın bu kısımları, insanın tabiatla kurduğu ilişkileri incelemeye yönelik “eko-eleştiri”¹⁴ açısından da kanaatimizce en ilgi çekici verileri ihtiva etmektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin tabiata tabi olmanın getirdiği iptidaililiklerden bahsederken satır aralarında medenî hayatı tercih ettiği çok açıktır. Bununla birlikte Musul'da Dicle kenarında çadırlarda ikamet eden bir aşiretin bir saldırıya uğrama tehlikesine karşı bütün kabilesini toplayarak tehlikenin olduğu yerden uzaklaşmasını “hayme-berduş”luğun mükemmel bir nimeti gibi gösterir, onların tabiatın içindeki özgürlüklerine imrenir. Hâlbuki medeni hayatın getirdiği şehir ve köylerde ikamet etme insanı karşılaştığı tehlikeyle ömür boyu birlikte yaşamayı zorunluluk kılar. Mithat Efendi tıpkı *Belde-güzîn*'de şehir hayatının nimetlerini anlattuktan sonra

14 “Eko-eleştiri” için bkz. Serpil Oppermann, *Eko-eleştiri Çevre ve Edebiyat*, Ankara:2000, 431 s.

Sahra yahut Divaneliklerim'de tabiat hayatının özlemini çeken Hâmid gibi, yeri geldikçe medeni dünyanın ve medeni hayatın nimetlerinden bahsetmekle birlikte *Süleyman Muslî*'de medenî hayatın olumsuzlukları üzerinde durur. Ona göre medenîliği belirleyen hukuk ve kanundur. Eğer medenî olmakla birlikte bir yerde hukuk ve kanunun yerini "kuvvet" almışsa orada "medeniyet" ile "bedeviyet" arasında fark kalmamış demektir. Bedevîler muharebelerinde kendi kahramanlıkları yettiği kadar savaşırken şehirli-medenîler sanayileşmenin ürünü olan cihanı yok edecek güçteki silahlara başvururlar. Ahmet Mithat Efendi'ye göre gerçek anlamda tabiata sahip olma, aslında onunla uyumlu hareket edip onun bütün nimetlerinden faydalanma demektir. İlgi çekici bir şekilde en bedevî hayat da en medenî hayat da bunu emreder. Yazar-anlatıcının bu husustaki fikirlerini ifade ederken seçtiği şehirlerden birisi, İstanbul'dur. Boğaz'ı anlatmak için tarihçi Hammer'in atıfta bulunduğu bir şiirdeki tasvirler, onun tabii güzelliği karşısında son derece sunî ve yavan kalır. Tabiatın kendisi, zaten güzeldir ve güzel yaratılmıştır. Terakkiyat-ı medeniye'nin neticesi olan şehirler, tabiatın tabii yapısına ters düşmediği şekilde planlandığı ve hatta yine söz konusu medenileşmenin/şehirleşmenin ürünü olan duygu ve düşünceleri edebiyat ile anlatma, tabiatın mevcut güzellikleriyle yarışmadığı oranda anlamlı değerlidir.

Belirttiğimiz gibi romanın kanaatimizce en ilgi çekici yönlerinden biri, sık sık mekân ile insan ve insan hayatı arasında ilişki kurulmasıdır. Yazar-anlatıcı, on üç on dört yaşlarındaki bir çocuğun zekâsıyla ve akıyla, büyük adamların dahi üstesinden zor geleceği işleri görmesini doğduğu yerlerin şartlarıyla açıklar. Ona göre sıcak memleketlerde doğan kızlar ve erkekler, soğuk memleketlerdekilere nispetle çok daha erken olgunlaşırlar. Romanın bu kısımlarında önce Ara-Neslin, ancak daha sonra özellikle Servet-i Fünuncuların zikredeceği H. Taine'i hatırlamamak mümkün değildir.

Tanpınar, *Süleyman Muslî* için şu değerlendirmeleri yapar:¹⁵

Rodos'tan döndükten sonra yazılan Süleyman Muslî, Ehl-i Salip Muharebelerinin ve bilhassa Haşişilerin romanıdır. Fakat Midhat Efendi'nin sanatı bir fikrin romanını yapabilecek kudrette olmadığı gibi bir devri canlandırabilecek üslup meziyetleri, muhayyile ve tarih bilgisi de onda yoktur. Kaldı ki bunlar devri için de imkânsızdı. Bu itibarla karışık aşk maceralarında ve hemen çoğu yer değiştirmek demek olan bir hareket tufanında harcanırlar.

Namık Kemal ve onu takip eden Halit Ziya'nın psikolojik derinliğe önem veren realist roman anlayışını benimseyen Tanpınar'ın Ahmet Mithat Efendi hakkındaki değerlendirmeleri ne yazık ki yer yer objektiflikten uzak hükümleri içermektedir. Hakkında yapılan birçok araştırma ve incelemede de görüleceği ve bizim bu bildiride de göstermeye çalıştığımız gibi, her ede-

¹⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, s.471.

bi eser gibi Ahmet Mithat Efendi'nin romanları da farklı bakış açılarıyla, farklı eleştiri anlayışlarıyla değerlendirildiğinde ortaya birçok yeni sonuçlar çıkacaktır. Nitekim *Süleyman Muslî* de, farklı şehirlerin, coğrafyaların siyasî, sosyal, ekonomik v demografik yapısına dair "verdiği" bilgiler bakımından ilgi çekici bir romandır. Modern Türk romanının ilk örneklerinden sayılan *Süleyman Muslî*'nin kısmen de olsa aydınların İstanbul dışındaki coğrafyaya bakışlarının ve bunların edebiyat eserlerindeki yansımalarının değerlendirilmesi ve bugün edebiyat-tabiat-mekân ilişkilerini izah etmeye yönelik çeşitli teorik çalışmalara malzeme teşkil etmesi hususiyetleriyle de mutlaka göz önünde bulundurması gerekir.

Ahmet Mithat Efendi'nin Süleyman Muslî Romanında Güney-Güney Doğu Anadolu Şehirleri

Özlem Nemutlu

Abstract

Novel is not only a joy but also an important means to change and guide the society for Ahmet Mithat Efendi. Therefore, in his novels he leads around his readers to different geographies and enlightens them. He takes the readers to Middle East and gives informations about the last period of Anatolian Seljuks in Süleyman Muslî that he wrote in 1877. He tells about important political events and religious conflicts. He emphasises the crusades. Briefly the novel is about the Islam-Christianity conflict in Middle East and South Anatolia.

Ahmet Mithat Efendi traveled to Baghdad with Mithat Paşa in 1869 and wrote numerous work about this journey. Firstly he wrote *Menfa*, a memoir book in 1876. But the book was superficial. Then he wrote a more detailed and intellectual book, *Süleyman Muslî*. He wrote and compared all the things during his journey so it can be said that the book is the comparison of East and West. Furthermore it is significant that the book was written when the Ottoman had trouble in its southern side. England was longing to possess the petroleum of Middle East and Ahmet Mithat Efendi gave support to politics Abdul Hamid II. Ahmet Mithat Efendi was an Istanbulite. So the novel is a remarkable work for the relations between Istanbulite intellectuals and Anatolia.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, Novel, Middle East, Mosul, Comparison of East and West, Islam-Christianity conflict

Ahmet Mithat Efendi'nin Süleyman Muslî Romanında Güney-Güney Doğu Anadolu Şehirleri

Özlem Nemutlu

Özet

Ahmet Mithat Efendi'nin için roman sadece bir eğlence değil toplumu değiştirmek ve yönlendirmek için mühim bir vasıta. Bu yüzden romanlarında okuyucuları farklı coğrafyalarda dolaştırır ve bilgilendirir. 1877'de yazdığı Süleyman Muslî romanında okuyucuları Ortadoğu coğrafyasında dolaştırır ve Anadolu Selçuklularının son dönemi hakkında bilgi verir. Önemli siyasî olayları ve dinî çatışmaları anlatır. Haçlı seferlerine vurgu yapar. Kısaca roman Anadolu'nun güneyi ile Ortadoğu'da meydana gelen Müslüman- Hıristiyan çatışması olarak tanımlanabilir.

Ahmet Mithat Efendi 1869 yılında Mithat Paşa ile birlikte Bağdat'a gitti. Bu seyahat çeşitli eserlerine yansdı. Önce 1876'a Menfa isimli hatıra kitabını yazdı. Ancak buradaki anlattıkları yüzeysel ve keyifli ifadelerden ibaretti. Daha sonra teferruatlı ve fikri yönü de Süleyman Muslî romanını yazdı. Romanda yol boyunca gördüklerini mukayese etti. Bu yüzden romana batı ile doğunun mukayesesidir denilebilir.

Ayrıca romanın Osmanlı'nın güney bölgelerinde sarsıntı yaşadığı yıllarda yazılması anlamlıdır. Çünkü bu yıllar İngilizlerin Ortadoğu petrolüne göz diktiği yıllardır ve Ahmet Mithat Efendi 2. Abdülhamit'in politikalarını desteklemektedir. Ahmet Mithat Efendi İstanbulludur. Bu bakımdan bu roman İstanbullu aydınların Anadolu ile ilişkisi hakkında dikkate alınması gereken bir eserdir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Roman, Ortadoğu, Musul, Doğu- Batı mukayese, Hıristiyan- Müslüman çatışması

Tartışma / Kitabiyat



Bir Belge

Umumi Müfettişin Sınırsız Bilgeliği(!)

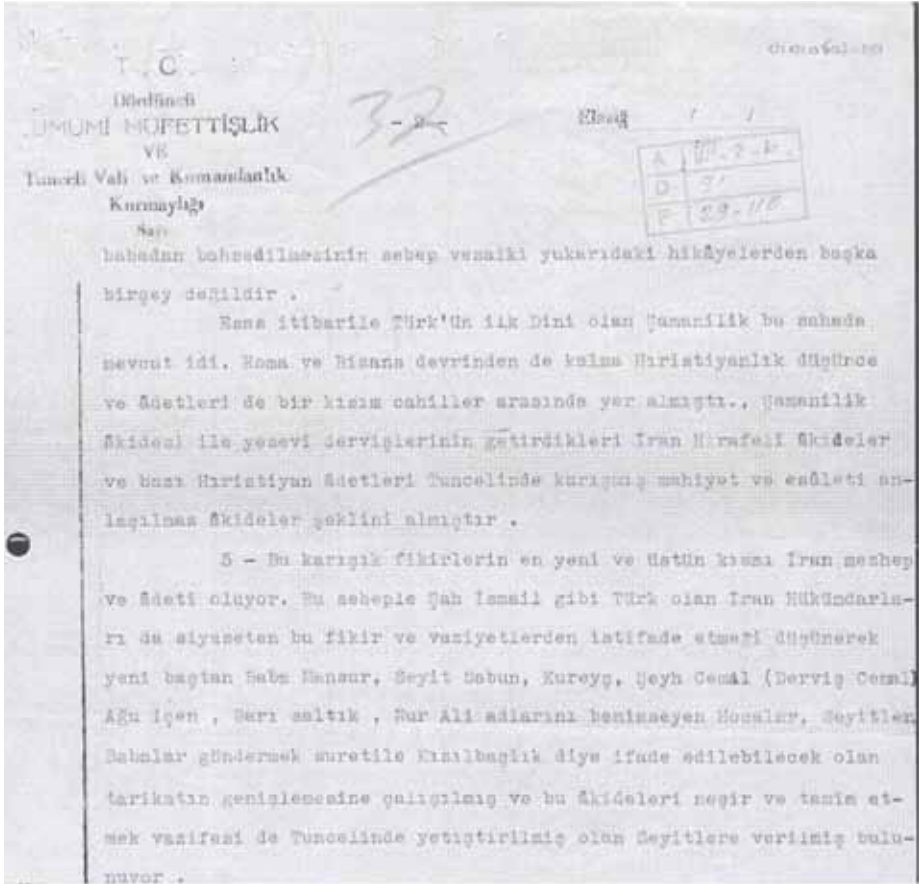
Celil Güngör

Tek parti döneminde kamu yönetimini ve otoriteyi sağlamak sadece tek bir parti etrafında şekillendirmek yeterli olmamış ki bir de Umumi Müfettişlik ihdas edilmiş. Umumi Müfettişlik mülki ve askeri gücü elinde bulunduran ve kuvva-i tevhit ilkesine göre çalışan otoriter bir güç örgütlenmesidir.

İşte 4. Umumi Müfettiş ve Dersim (Tunceli) Valisi ve İkinci Dersim hareketinin da kumandanı General Abdullah Akdoğan'ın Dersim bölgesi ile ilgili sosyolojik ve tarihsel çözümlerini içeren bir belgeyi yayımlıyoruz.

Umumi Müfettiş Paşanın bu yazısında din, tasavvuf, tarih, sosyoloji ve antropoloji bilgilerini harmanlayarak, Hoca Ahmet Yesevi'den, Yesevilikten, Oğuz Türklerinin Dersim'deki izlerinden ve Dersimlilerin kökenine ve sosyal hayatın ritüellerine değin kuvva-i tevhitten aldığı sınırsız ve sorumsuz güçle bir tek parti bilgesinin (!) çok bilmişliğinin örneğini sergilemektedir.

(Belgenin imla ve yazımına dokunulmamıştır.)



28/9/938

- 1- Tuncelinin Âlim, Ağa, Seyit geçinen takımı ile bunların ağzına bakan bir kısım halkı kendilerinin Türkistanın cenup Vilâyetlerinden olan Horasan vilâyeti ahalisinden şeyh Ahmedî yesevî evlatlarından olduklarını ifade ve iddia ederler. Halbuki Ahmedî Yesevinin kendisi ve esasen mevcut olmayan erkek evladı Tunceli muntikasına gelmiş değillerdir. Bunlar Borasanda kalmışlardır.
- 2- Ahmedî yesevî, İran hikâye ve Hırafeleri içinde ve te'siri altında yetişmiş bir müsliman mütesevviftir.

İslam dinin manevi bahsini İran Hırafeleri, hikayeleri ve kerametleri ile bezeyerek şöret almış bir tekke şeyhi ve Medrese hocasıdır. Bir çok Talebe ve Mürit yetiştirmiştir. Kendisi ve Arslan baba namındaki bir

Baba yani Şeyh tarafından terbiye ve irşat edilmiş, Bu Arslan babanın oğlu Mansur babayı da kendisi yetiştirmiştir.

Göya Arslan baba ve Ahmedi yesevinin Babası İbrahim, Peygamber Hıdırın arkadaşı imişler.

- 3- Tunceli Halkı Ana Türk soyundan gelip yerleşme bir İnsan kitlesinden ibarettir. Milâdın ilk senelerinde Garbe hicret eden Oğuz Türkleri de gelip bu kitleye karışmıştır.
- 4- Milâddan yedi ilâ Sekizyüz sene sonra Cengizhan ve Ahfadının Orduları Asyadan Irak ve Anadolu istikametinde yürürken bunların önünden kaçan Horasanlı Türklerde gelip Dersimde sinmiş ve saklanmışlardır. İşte bu Türklerin arasında Ahmedi yesevi tarikatına Horasanda sülûk etmiş insan ve Dervişler de var idi. Bunlar Tuncelinde Ahmedi yesevi fikirlerini yapmağa başlamışlar ve Ahmedi yesevinin doğup büyümesi, Okuyup okutması şeklindeki fikirleri İranın Hirafeleri ile Mezc ederek Tuncelinde taklit ve telkin etmeğe başlamışlardır.

Tunceli mıntıkasında Peygamber Hıdırın, Arslan babadan ve Mansur babadan bahsedilmesinin sebep vesaiiki yukarıdaki hikayelerden başka bir şey değildir.

Esas itibarile Türk'ün ilk Dini olan Şemanilik bu sahada mevcut idi. Roma ve Bizans devrinden de kalma Hıristiyanlık düşünce ve âdetleri de bir kısım cahiller arasında yer almıştı., Şamanilik âkidesi ile yesevi dervişlerinin getirdikleri İran Hirafeli âkideler ve bazı Hıristiyan âdetleri Tuncelinde karışmış mahiyet ve esâleti anlaşılmaz âkideler şeklini almıştır .

- 5- Bu karışık fikirlerin en yeni üstün kısmı İran mezhep ve âdeti oluyor . Bu sebeple Şah İsmail gibi Türk olan İran Hükümdarları da siyaseten bu fikir ve vaziyetlerden istifade etmeği düşünerek yeni baştan Baba Mansur , Seyit Sabun , Kureyş , Şeyh Cemâl (Derviş Cemal) Ağu içen , Sarı saltık , Nur Ali adlarını benimseyen Hocalar , Seyitler, Babalar göndermek suretile Kızılbaşlık diye ifade edilebilecek olan tarikatın genişlemesine çalışılmış ve bu âkideleri neşir ve tamim etmek vazifesi de Tuncelinde yetiştirilmiş olan Seyitlere verilmiş bulunuyor.

Tuncelinde ilk Türk teşkilâtı olan ağalık ve aşiret teşkilâtı da var idi. Seyitler vazifelerini yapabilmek için aşiret reislerine ve ağalara dayanmışlar ve onların menfaatlarına da te'nin ederek Bektaşilik, Kızılbaşlık fikirlerini yürütmeğe çalışmışlardır.

Ağalar da halkı kendilerine bağlamak için en müsait bir âkide ve edeb telekki ettikleri bu çalışmalardan istifade etmeğe kalkışmışlardır. Böylelikle ağalar Seyitleri, Seyitlerde ağaları tutmuşlar ve birbirleri ile müddefik kalmışlardır. Bu bağı kuvvetlendiren edeb ve âkide İran ve Ahmedi yesevi âkideleri olmuştur. Seyit de, Aga da Alevilik, Kızılbaşlık, Bektaşilik gibi fikirlerle memzuç ve mahlut bu akideden istifade etmişlerdir.

Ahmedi yesevi âkideleri şunlardır:

- a) Hiç kimseyi Şeydan, Agasından üstün görmemek ve tanımamak ve ona tamamen teslim olmak,
- b) Herkesi Şeyh ve ağasını rumuz ve işaretini anlayacak derecede Zeki olmak.
- c) Herkes Şeyhının her türlü söz ve hareketine razı olmak ve inkiyat etmek.
- d) Şeyhin işini çabuk görmek ve rızasını çabuk kazanmak.
- e) Şeyhine karşı vadinde sadık olmak ve şekkişüphe göstermemek.
- f) Vefadar olmak.
- g) Şeyhin esrarını ifşa etmemek.
- h) Şeyhin bütün tekâlifini vaız ve nasihatlarını nazarı itibara almak.
- i) Allaha kavuşmak için Şeyhin yolunda canını feda etmek, Şeyhin dostuna dost ve düşmanına düşman olmak.
- j) Şeyhin ihtiyacını defetmek ve kendisini Şeyhına köle gibi çalıştığını sandırmaktır.

Bu on madde ile Seyit, Halka nasihat eder ve halkı ağaya köle yapar; Agada Seyidin Seyit olduğunu sözünden dışarı çıkmanın günah olduğunu iddia eder. Bu bağ, Halkı başka yere bağlanmak ve inanmaktan alakoyar. Tunceli Halkının şimdiye kadar başka âkide taşıyan Türk İrkdaşlarına ve Devletlere bağlanmamalarının sebepleri işte budur.

- 6- Tuncelinde Aga malumdur. Seyi de gelince iki türüdür. Birisi Tekke, Dergâh, Makam sahibi olan teşkilâtçı Seyitlerdir. Diğeride bunların Mürit ve Dervişleri olan Dilencilerdir. Bu iki zümre, Halk yanında yukarıda esaslar dairesinde nashatta bulunurlar. Halkı güya Allah ve hakikata agaya bağlarlar. Bu yüzden Para toplayarak Müreffeh ve fakat asla çalışıp emek sarfetmeksizin yaşarlar.

Aşiret hayatı Türkiye Cumhuriyeti Kanunları ile Lagv edilmiş olduğu gibi Tekke hayatı da yine Kanunlarla mülgadır; Fakat Tuncelinde tekkesiz olarak yukarıdaki iki Zümre halinde gizliden gizliye çalışan Seyitler var idi. Bunlardan birinci zümrenin isimleri Askerî harakât sırasında kıt'alara verilmiş ve Garp Vilâyetlerine sevk olunmuşlardı. Bu gün Tunceli içinde bu kabilden kalmış olanlar varsa yine toplattırılıp sevk olunacaklardır.

İkince zümreye gelinde; Bunlar dilencilik yapan fakir Seyitlerdir. Dilencilik yapmak kanunen yasak olduğu için bu adamlara da dilencilik yaptırılmamalıdır. Yapanlara nasihat olunmalı ve men edilmelidirler. Bu nasihatlar sırasında iş yerleri gösterilerek çalışmaları ve çalışarak para kazanmaları hususunda kendilerine kolaylıklar gösterilmelidir. Bunca delâlete rağmen bunlarda dilencilik şeklinde Seyitliğe devam edecek olurlarsa bunlarda Garp Vilâyetlerine gönderilecektir.

- 7- Menşeleri, vazifeleri yukarıda tarif edilmiş olan iki zümre seyitlerden birinci zümreyi teşkil eden makam ve teşkilat sahibi Seyitlerin heman garp vilâyetlerine gönderilmek üzere isimlerinin bildirilmesi, İkinci zümre Seyitler hakkında da yukarıdaki maddenin son fıkraları mucubince muamele ifası matluptur.
- 8- Yukarıdaki izahattan maksat bu zamanda Hirafeden, Kerametten hayır umulmayup seadet beklemek lâzım geleceğinin ve seadetin ancak ilîm ve Fen dairesinde çalışmakla elde edileceğinin Halkevleri vastasile gezi ve temaslarda cahil insanlara açık ve samimi bir lisanla anlatılmak şeklinde Halka tebliğ ve tefhim edilmelidir.
- 9- Tunceli Kazalarına yazılmış ve bilgi için 17. Dağ Tuğay, Syy. J. A. 11. Alay 3. Tabur ve Vilâyet J. K. yazılmıştır.

Tunceli Vali ve K.
Alptoğan

Mehmet Kaplan: İsyandan uysallığa

D. Mehmet Doğan

Hareket, Nureddin Topçu'nun dergisidir, ama bu derginin ilk çıkışından itibaren muhtelif devrelerini araştıranlar bir ismin neredeyse her dönemde yer aldığını görürler: Mehmet Kaplan!

Dergi 1939 şubat sayısı ile "bismillah" derken Kaplan'ın "Manzara"sı bu sayıda yer alan tek şiir olarak dikkati çeker. Ayrıca Kaplan'ın "Oğuzlar" makalesi de bu sayıda yayınlanmıştır. Hareket'in 1939'da yayınlanan diğer 6 ve 1943'de çıkan 5 sayısında da bir daha Mehmet Kaplan ismine rastlanmaz...

Derginin ilk yayınlandığı yıl Edebiyat Fakültesi'nden mezun olan Kaplan, Fuat Köprülü'nün asistanı olur. 1942'de doktorasını verir, 1944 yılında doçent olur. Derginin 2. dönemi Mart 1947'de yayınlanan 13/1. sayı ile başlar. Mehmet Kaplan 9 sene sonra Hareket'e avdet etmiştir. Bu dönemde ekseriya ilk yazı onundur. 5, 8 ve 28. sayılarda Topçu'nun yazısı yoktur, ilk yazı Kaplan'ındır. 10, 12 ve 24. sayılarda Kaplan'ın yazısı yer almaz. 24. sayı vefatının birinci yıldönümü dolayısıyla Hüseyin Avni Ulaş'a tahsis edilmiştir; nedense Kaplan onunla ilgili yazmaz.

Nesillerin Ruhü

Mehmet Kaplan'ın en çok basılan kitabı Nesillerin Ruhü'dür. İşe bakan ki, Hareket Yayınları'nın 1967'de yayınlanan ilk kitabı Nureddin Topçu'ya değil, Mehmet Kaplan'a aittir! Kaplan'ın Nesillerin Ruhü başlıklı yazısı aralık 1948'de Hareket'in 22. sayısında yayınlanmaya başlanır. "Fertlerin nasıl birbirinden ayrı bir duyma, düşünme ve hareket etme tarzları varsa, nesillerin de kendilerine has, önceki ve sonraki nesillerinkine benzemeyen bir duyma, düşünme ve hareket etme tarzları vardır."

Kaplan, 2. Mahmud'dan itibaren nesillerin zihniyet ortaklığını özetler. Tanzimatçılar, ardından gelen Yeni Osmanlılar, Jöntürkler, 1908 sonrası edebiyat ve nihayet Cumhuriyet.

"1923'ten sonra Türk tarihinin mukadderatını yeni bir nesil eline alır." Kaplan 23. sayıda (ocak 1949) bu nesli, yani Cumhuriyet dönemi edebiyatını incelemeye başlar. Meşrutiyet neslinde idealizm, hürriyet aşkı ve kahramanlık müşterek vasıftır. Ulvî fakat hayâlî görüşlerden bizim haki-

katlerimize dönmek ve kuvvetli bir realizm lâzımdır. Cumhuriyet neslinin tepkisi öncekilerden güçlüdür. İlk Cumhuriyet nesli şiddetli mazi düşmanı olur. Onların tavrı bir şahsiyeti ölüren görerek bütün hayatını ona göre değerlendirmek gibidir. “Eskiye ait her şey, iyi kötü, müsbet menfi her şey, sırf maziye ait olduğu için menfur, geri ve bozuk görüldü, yıkılmaya çalışıldı ve...yıkıldı.”

“Maziye karşı hâlihazır siyaset, fikir ve edebiyat sahasında yegâne kıymet ve yegâne ölçü telakki edildi” diyen Kaplan, Türkiye ve Türk milletini bir tabula rasa (boş levha) gibi tasavvur eden Cumhuriyet edebiyatı ile Cumhuriyet’in başkenti arasında paralellik görür: “Ankara sun’i bir şehirdir. Değil harap köylülerden ibaret Anadolu ile kendi tabii muhiti ile bile münasebeti yoktur.”

Kaplan’ın edebiyat ve fikir alanında konuşurken güçlü bir inkılâp/devrim eleştirisine yöneldiğini görürüz: Toplumun, tarihin ve coğrafyanın şartlarına meydan okuyarak yeni bir dünya kurmak ancak masallarda olur.

“Tarihe, coğrafyaya ve içtimâî şartlara meydan okumak; onların empoze ettiği zaruretler dışında bir âlem kurmaya çalışmak, eşine ancak masallarda rastlanan bir tahayyül ve iradenin ifadesidir.” “Yalnız yaşadığımız dünyanın bizi maddî ve manevî zaruretleriyle sınıksız çevirdiğini unutmamak lâzımdır. ‘Tabiata ancak kanunlarına uymak suretiyle galebe çalınabilir’ sözü, içtimâî vakıalar için de doğrudur.”

“Yirmi beş sene zarfında Türkiye’de yapılan hareketler, derinlik ve genişlik bakımından ölçülürse hayâl edilen ve ettirmek istenilenin yanında çok dar ve sığ kalır.” “İçtimâî hayatta ve bizzat inkılâpçı neslin bünyesinde yaşayan maziye ait kıymetlerle, kurulmak istenilen yeni hayata ait kıymetler, zorlama neticesi, gizli veya açık bir çatışma vücuda getirdi.”

Mehmet Kaplan’ın 1949’da, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin bir öğretim üyesi olarak hâlâ güçlü bir tabu olan devrimler konusunda konuşması ve bunu çok keskin şekilde sürdürmesi etkileyicidir:

“...Boşalan millî kütüphane tercüme eserlerle doldurulur. Daha ileriye gidilir: Asırların mahsulü olan türkçe beğenilmez, yepyeni bir dil vücuda getirilmek istenilir. Maziye karşı bu kadar şiddetli ve bu kadar cesaretli bir teşebbüse başka yerlerde rastlanılmaz.”

Mehmet Kaplan o günün şartlarında kolaylıkla kabullenilemeyecek şeyler söylemektedir. Bu yüzden sözlerine “İtham etmiyorum, izaha çalışıyorum” diyerek devam eder: “Millî hayatımız için çok mühim bir merhale olan son yirmi beş sene hakkında serbest sûrette düşünmenin zamanı gelmiştir.”

“Son 25 sene”, Cumhuriyet’in tek parti dönemidir (1923-1948). Bu dönemin sonuna geldiği hissedilmektedir; nitekim 1946’da ilk defa çok

partili seçim yapılmış, fakat açık oy gizli tasniften ve hükümetin müdahalesinden ötürü tam bir demokratik seçim sözkonusu olmamıştır. Yeni bir seçim yaklaşmaktadır, fakat bu seçimin tam demokratik olacağı yönünde bir garanti yoktur. Böyle bir zamanda konuşan Kaplan, “Tenkidsiz bir devir yaşadık, bunu bir tenkid devrinin takip etmesi gayet tabiidir” der. Kaplan, tenkidin aklın gereği olduğunu, batı medeniyetinin temelinde bu yüzden tenkidin bulunduğunu ifade eder. Düşünce hürriyetinden yoksunluk, tenkid yokluğu Cumhuriyet devrinde gerçek büyük mütefekkir yetişmesini engellemiştir.

Fransız sosyolog André Siegfried’in Avrupa’nın hıristiyanlıktan geldiğini söylediği insan şahsiyetine hürmet duygusu, “eskiden halis İslâmiyetin hâkim olduğu çağlarda bizim cemiyetimizde de vardı. İslâmiyete göre insan şahsiyetine hürmet duygusunun ne olduğunu öğrenmek isteyenler, Yunus Emre’nin şiirlerini okusunlar. Orada Tanrı’nın bir parçası olarak görülen insanın ulviyetini bulacaklardır. Fakat İran ve Bizans’tan gelen istibdat an’anesi İslâmiyet’in cevherinde var olan bu asıl ışığı karartmış ve bu nur sadece gerçekten dindar olan kalblerde kalmıştır.”

Kaplan, modern batının temellerinden olan büyük sanayiî bizden henüz uzak olduğunu, daha kaba yollarımızı bile yapamadığımızı, fakat devletçilikle garbın büyük sanayiine ancak şekil olarak benzer bazı fabrikalar kurulduğunu, bunların rasyonel şekilde işletilemediğini, bu yüzden batıyı teknikte de şeklen taklid ettiğimizi söyler.

“Bütün bu tezatların en fecii, şüphesiz, yaptıklarımızı serbest bir şekilde tenkid etmekten korkarak kendi kendimizi aldatmağa çalışmamızdır.”

Mehmet Kaplan yazının bir sonraki bölümünde Cumhuriyet nesillerinin fikir ve edebiyat mahsullerinin mahiyeti ve değerinden bahsedeceğini belirtir. 24. sayı Hüseyin Avni sayısı olduğu için yazının devamı 25. sayıdadır.

Cumhuriyet devrini İkinci Dünya Harbi öncesi ve sonrası olarak ayırmak gerekmektedir. Harbden önce tek parti, tek şef tek ideoloji, Harbden sonra çok partili siyasî ve içtimâî kaynaşmalar vardır. Esas değişiklik edebiyatta kendini gösterir.

Din duygusu Cumhuriyet’ten sonra değerini kaybeder. “Bu nesilde metafizik endişe, ahlâkî dram, kudsiyet ve ulviyet duyguları mevcut değildir. Bu nesil dine karşı kuvvetli bir reaksiyon içinde yetişir.”

“Bu devirde açıkca dinî duygular aleyhinde edebî eserler de kaleme alınmıştır. Bu devirde yalnız Necip Fazıl patetik bir dinî duyguyu terennüm eder. Fakat o artık bir nesli değil, kendini temsil eden bir şahsiyettir. Cahid Sıtkı’da dinî duygunun zevâlini gösteren güzel parçalar vardır.”

Eskiden Allah, Peygamber ve Kur’an hakkında kullanılan kutsayıcı kelimelelerin bu devirde fanî insanlar ve fanî işler için kullanılması durumu ile karşı karşıya kalınır. Bu devirde din duygusunun yerini dünya duygusu

alır. Aşk duygusu yerini şehvete ve çapkınlığa bırakır. Reel hayatta dahi aşk duygusu sukut etmiştir. “Kadının hazırlıksız ve merhalesiz olarak birden bire hayata atılması ruhtar üzerinde bir şok tesiri yapar. Bunun neticesi kadına karşı ulvî duygular ortadan kalkar... Bu devirde korkunç bir zina ve şehvet edebiyatı başgösterir. Garbtan şehvet ve zinaya ait bütün eserler tercüme olunur... Edebiyatta kadın ruhundan çok vücuduna ait telmih ve tasvirler artar.”

“Bu devir edebiyatında din, aşk ve aile duyguları gibi tarih temi de sukut eder.” Tanzimat neslinde tarih esaslı bir konudur, Servet-i Fünun’da yoktur. 2. Meşrutiyet nesli tarihi canlandırır. “Cumhuriyet devrinde yakın mazi ile alâkalı hatıraları hali hazırda kadar getiren canlı tarih fikri yerine, milletin hafızasında hiçbir izi olmayan sun’i, uydurma bir tarih tezi ortaya atılır... Türkiye tarihi hor görülür ve karikatürize edilir. Gençliği tarihten soğutmak için edebiyat kitaplarına millî mefahir değil, en kötü sahneler alınır.” “Cumhuriyet devrinde gençliği saran hedonizm, ihsas felsefesi bu duyguyu (milliyetçilik) köreltmıştır. Milliyetçilik fikrinin zaafa uğraması üzerine beynelmilelci fikirler edebiyatımıza nüfuz eder.” Gençlik böylece komünizme doğru sürüklenir. Harb’den sonra hürriyet havasında bu cereyanlar açığa çıkar.

Kaplan, dille ilgili uygulamalara da şiddetle karşı çıkar. “1928’den sonra” diyerek açıkça zikretmeden Harf inkılâbını da işin içine katarak dil devrimini eleştirir:

“1928’den sonra siyasî fikirlerin tesiri altında türkçenin normal seyri tekrar bozulur. Uydurma da olsa bütün kelimelerin türkçe olması fikri tekrar konuşma dili ile yazı dilini birbirinden ayırır. Tek parti-tek şef ideolojisi rejimi bu sun’i tezi memlekete zorla empoze eder. Bu hareketin derin sebebini her sahada kendini gösteren ‘maziye karşı reaksiyon’da, ‘yurtdışı Türkleri ile Türkiye’nin kültür bakımından alâkalarını kesme ve yetişen nesileri eski nesillerden ayırma’ fikir ve temüyüllerinde aramalıdır.”

“Kelimeler asırların ruhunu içlerinde taşırlar. Kelimeler, millî ruhun parçalarıdır. Mazisi zengin olan her kelimenin uyandırdığı bir hatıralar ve tedailer yekûnu vardır ki firenkler buna ‘halo’ (hâle) derler. Kelimelerin ‘halo’ları bizi maziye, dine, tarihe, aileye, vatana, millî varlığa bağlar. Uydurma kelimelerle işte bu ‘halo’ ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu sûrette eski ve normal türkçe ile yazılmış kültür eserler de okunamaz hâle gelecektir. Yetişen nesillerin kafası millî kültürden boşalınca onu istenilen fikirlerle, mesela tercüme eserlerle doldurmak kolay olacaktı. Atatürk bu tehlikenin farkına vararak güneş dil nazariyesi ile bu cereyanın önünü almaya çalıştı ise de âlim kılığında görünen uydurmacılar anayasasının dilini değiştirecek kadar ileri gittiler.”

Son cümlelerin “rüşvet-i kelâm” olduğu kolaylıkla anlaşılabilir! Kaplan, dilin bozulmasını sadece kelimelere münhasır saymaz. Bu nesilde akıl ve irade de çözülmüştür. Ruh iç kuvvetinden boşalmış, sadece ihsaslarla (du-

yularla) iktifa edilir olmuştur. Bu durum edebiyatta cümle yapısını etkilemiş, cümleler arka arkaya sıralanan karışık, hercümerc halindeki kelime yığını haline gelmiştir. “Mekteplerde dil terbiyesinin yokluğu, gençlerde muhakeme ve iradenin inkişaf etmeyişi Türk sentaksını sukut ettiren derin âmillerdendir.” Cumhuriyet devri edebiyatı neslinin estetiği sanatın inkârına dayanır.

Topçu ve Kaplan

Nesillerin Ruhu yazısı, Cumhuriyet sonrası edebiyatı değerlendirirken edebiyatın ötesinde bazı unsurları ele alış tarzı ile Nureddin Topçu'nun fikirlerine kuvvetli atıflar ihtiva etmektedir.

Akl ve iradenin çözülmesi, ruhun iç kuvvetinden boşalması, sadece ihsaslarla (duyularla) iktifa edilmesi... Gençlerde muhakeme ve iradenin gelişmeyişi... Kaplan'ın bakış açısını Nureddin Topçu'nun ciddi şekilde etkilediği görülmektedir. Bu aslında olağan görülmelidir. Anadolu'dan İstanbul'a yüksek tahsil için gelen Kaplan, Topçu'nun evinde toplanan bir grup arasında yer almıştır. Kaplan, Topçu'nun evinde bir araya gelenlerin isimlerini “Kırk yıllık Hareket Üzerine Konuşma”da saymaktadır. Bu isimler arasında önceki nesilden sayılabilecek iki isim dikkati çekmektedir: Remzi Oğuz Arık (1899) ve Mümtaz Turhan (1908 doğumlu).¹ Remzi Oğuz, 1930'ların başında İstanbul'da olmakla beraber, 1934'ten sonra Ankara'dadır. Mümtaz Turhan ise, 1928-35 yılları arasında Almanya'da öğrenim görmüş, Berlin'den sonra Frankfurt Üniversitesi'nde 1935'de doktora yapmıştır. 1936'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne asistan olarak alınmış ve 1939'da doçent olmuştur. Topçu'nun evinde Remzi Oğuz'un İstanbul'a geldiği zamanlarda bulunduğu tahmin edilebilir. Mümtaz Turhan'ın bu yıllarda İstanbul'da ve Üniversite'de olduğu dikkate alınır, Topçu'nun evindeki grup içinde yer alması mümkündür. Fakat bu birliktelik onu Hareket'te yazmaya yöneltmemiştir. Netice olarak Kaplan bu mülakatta bu iki ismi zikrederek kendi fikrî yönelimlerini, değişimini izah etmeye çalışmıştır. Tahminimiz, Topçu'yla “milliyetçilik” kavramı müşterekliği dışında ciddi muhteva farkları böyle bir grup mensubiyetini güçleştirmektedir. Ruhçu, metafizikçi Topçu ile ilimci, hatta pozitivist Mümtaz Turhan'ın, hele de üniversite mensubu olduğu düşünülürse, birliktelikleri güç görünmektedir. Kaplan fikrî değişimini temellendirmek için Topçu çevresinde pek fazla yer almayan bu ismi zikretmek ihtiyacını hissetmiş olabilir. Nitekim Remzi Oğuz da, Kaplan'ın talebeliği ve sonrasında Ankara'da görevli olduğu için Topçu'nun evinde pek fazla görülmemiş olmalıdır.

¹ Topçu'nun evinde bir araya gelenler, Remzi Oğuz Arık, Mümtaz Turhan, Tahsin Tola, Cahit Okur, Âli Ölmezoğlu, İsmail Hakkı Aladağ (Fikir ve Sanatta Hareket, Mart 1979, sayı:1) İki isim dışındakiler o dönemde öğrencidir. Kaplan da bunlar arasındadır.

Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü'nün gerçek kurucusu

Mehmet Kaplan'ı, Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü'nün gerçek kurucusu saymak yanlış olmaz. Gerçi kürsü 1939'da Ahmet Hamdi Tanpınar tarafından, 19. yüzyıla sınırlı olarak kurulmuştur. Fakat Tanpınar, 1942'de milletvekili olur. Milletvekilliği sona erdikten sonra da Millî Eğitim teşkilatında görev yapar ve ancak 1949'da tekrar kürsüsüne döner.

Tanpınar'ın 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi sahasında bir zirvedir şüphesiz. 2. cildi yazılmayan bu kitabın devamında 20. asır Türk Edebiyatı Tarihi beklenmeliydi. Tanpınar'ın bu mahiyetteki makalesi "Türk edebiyatında cereyanlar" "Rokefeller Vakfı'nın yardımı ve Türk-Amerikan Üniversiteliler Derneği'nin mesaisi" neticesinde hazırlanan Yeni Türkiye (1959) kitabında yer alır. (sf. 343-374) Bu otuz sayfalık yazıda Tanpınar'ın güzel bir başlangıç veya özet yaptığını söyleyebiliriz, fakat bunun devamı gelmez. Tanpınar üç yıl sonra vefat eder (1962).

Tanpınar'ın yapamadığını Mehmet Kaplan'ın yaptığını söylemek mümkündür. Nesillerin Ruhu yazısı ile başlayan mesai Kaplan'ın vefatına kadar (1986) gerek müstakil kitapları, Şiir Tahlilleri (2 C.) Tanpınar'ın Şiir Dünyası, Hikâye Tahlilleri ve gerekse sonradan derlenip kitap olarak yayınlanan makaleleriyle Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar (3 C.) Yeni Türk Edebiyatı kürsüsünün gerçek kurucusu kimliğini pekiştirir. Ayrıca çok sayıda akademisyenin yetişmesinde gösterdiği gayret ve emek de hatırlanmalıdır.

Her dem yeni: Yunus

Kaplan'ın yakın dönem edebiyatı meşguliyetinin tabii olarak klasik dönem ilgisini yok etmediğini söyleyebiliriz. Bilhassa Yunus Emre'ye olan ilgisi onun dikkat çekici yönlerinden biridir. Hareket'te ilk Yunus Emre yazısı "Yunus Emre ve Bugünün Meseleleri" 17. sayıda yayınlanır (temmuz 1948). Kaplan yazıya Andre Gide'in Dünya Nimetleri kitabının başlangıcında yer alan şu cümlelerle başlar:

"Natanael, Allahı bütünden başka bir yerde arama!

Her varlık Allahı işaret eder, lâkin hiçbiri âyan etmez.

Kendisine bağlandığımız her varlık bizi Alah'tan uzaklaştırır."

Kaplan bu iktibastan sonra, bizim bu fikri iyi bildiğimizi, İslâm'ın en yaygın formüllerinden olduğunu, müezzinin günde beş defa insanlara "Tanrıdan başka yoktur tapacak" diye ihtar ettiğini, terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i terk fikrinin tarikatlar tarafından çok işlendiğini belirtiyor. "Bana yaşadığımız günlük meselelerle hiç bir alâkası yokmuş gibi görünen bu fikrin kalbimizdeki ebedî yara ile çok yakından ilgili bulunduğunu Yunus öğretti. Yunus bizim en eski şairlerimizden biridir. Onun düşünce-

leri kadar bugünkü hayata aykırı bir şey tasavvur olamaz sanılır. Fakat ben Yunus'un bir çok bakımdan Gide kadar modern olduğunu gördüm.”

Mehmet Kaplan'ın Cumhuriyet edebiyatının yetersizliğini, evrensele uzak sentetik milliliğini, yedi asırlık bir Anadolu şairi üzerinden konuşarak telafi etmek istediğini düşünebiliriz. Normal şartlarda, mazi düşmanlığı yerine edebiyatımızın sürekliliği fikri devam etse idi, Yunus Emre'nin düşünce dünyası ile barışık bir edebiyata sahip olacaktık ve bu modern edebiyatla paralellikler taşıyacaktı. Bu yapılamamış, Yunus –Anadolu'nun edebî ve estetik yönü- uçuruma terk edilmiştir. O edebiyatı, estetiği kavramak için derinlere doğru inmek, zahmetli yollar katetmek lâzımdır. Kaplan'ın Yunus'u tabii olarak keşfi böyle bir çocukluk dönemi hikâyesi olarak okunabilir.

Kaplan, çağımıza ait ve evrensel mühim meselelerin Yunus tarafından da konu edildiğini fark etmiştir.

“Çağımızın en mühim meselesi nedir? Çağımız maddeye inanıyor. Maddeye tapıyor. Neş'e ve saadeti maddede arıyor. İlim maddenin birçok sırlarını çözdü. Teknik maddeyi işledi, binbir şekil ve kalıba soktu. Madde modern felsefenin temel taşıdır. Materyalizm kâinatta maddeden başka bir şey olmadığını vaz'ediyor. Büyük sanayi devrinde yaşıyoruz. Büyük sanayi demek, maddenin en son imkânlarına kadar işlenmesi ve insanın emrine âmade kalınması demektir. Fakat bir müddetten beri farkına varılıyor ki maddeye bu kadar tapış, maddeyi Tanrı yapış insan oğlunu mes'ut edemiyor. Bilakis maddenin insanlığı bedbaht ettiği düşüncesi gittikçe zihinlere hâkim oluyor.”

Batı medeniyetinin tenkidi, Türkiye için o sıralar hayli tehlikeli bir iştir. Kaplan burada Paul Valery'den başlayarak birçok batılı mütefekkirin modern medeniyeti tenkit ettiğini belirtiyor. Bu dönemde Cumhuriyet edebiyatının eleştirisi ancak modernlikten delil getirilerek yapılabilir. Ancak bunun dahi yeterli olmadığı, eleştiri sahibinin gericilikle, irtica ile itham edildiği vakidir. “Madde makine haline getirildi, makine büyük sanayii kurdu, büyük sanayi insanı kendine esir etti ve içtimaî sefalet doğurdu. İçtimaî sefalet ancak devletçilik sayesinde ortadan kalkabilir. Devletçilik ise insanlığın köleleşmesine doğru bir gidiştir. Büyük sanayi ile hürriyeti nasıl telif edebiliriz? Komünizm böyle bir telif yapılabileceğine inanmıyor. İnsanlığı müsavî sûrette bahtiyar etmek hulyası ile hürriyeti feda ediyor. Kapitalizm sermaye ile müsavat fikirleri arasında bocalıyor. Dünyayı temelden sarsan bu tez ve antitez nasıl bir sentez ile hallolunacaktır?”

Mehmet Kaplan, Yunus Emre'nin şu mısraının bütün asırların meselesini en güzel şekilde izah ettiğini belirtiyor:

Bunca varlık var iken gitmez gönül darlığı...

Maddeci asrımıza Yunus'un gözü ile bakarsak, meselelerimizi başka şekilde görebileceğimizi ve belki de hal tarzı bulabileceğimizi belirtiyor.

Kaplan'ın Yunus Emre üzerinden konuşarak kendini, çocukluğunu, sonrasını ve hâlâ sonuçlandıramadığı bazı meseleleri ele aldığı yazısı "Mukaddes Uçum" başlığını taşımaktadır (26. sayı, nisan 1949).

Yazı ilgi çekici başlığından sonra çok çarpıcı girişi ile de dikkatleri üzerinde toplar:

"Yunus bir uçurumda yatar. Onun yattığı yere yüksek tepelerden inilir."

Bu yazıyı Mehmet Kaplan'ın diğer metinlerinden farklı kılan, mevcut, yerleşik değerleri bir kenara bırakan bir ruhla konuşması olmalıdır. Sıradan bir masabaşı yazısı değildir "Mukaddes Uçurum". Bir heyecan kasırgasının tesiri altında, belki gözyaşları, belki hıçkırıklar içinde bir varlık ifadesi olarak yazılmıştır... Bu yüzden de okumakla yetinilmeyip ezberlenmesi gereken bir yazıdır "Mukaddes Uçurum". Yazar Yunus Emre'ye ulaşmanın zorluğunu sembollerle, alegorik bir dille ifade etmektedir. Hep yüksekte, ileride gözü olan Cumhuriyet nesli, gerçekten modern olabilmek için hem asırlarca geriye gitmek, yani maziye inkârdan vaz geçmek zorundadır, hem de yükseklerle çıkmaktan daha zor bir işi yapmak, uçurumlara inmek mecburiyetindedir. Kısacası: Yunus geçmiştir ve derindedir. Kim uçuruma inmek, kim geçmişe dönmek ister?

Mehmet Kaplan, "Mukaddes Uçurum" a çocukluğunda Sivrihisar'dan bir gece vakti Sarıköy (şimdi: Yunus Emre) istasyonuna gelişlerini hikâye ederek başlar. Daha Yunus'un türbesine el sürülmemiş, yani Yunanlılar yaktıktan sonra imar edilmemiş ve mezarı açılıp yeri değiştirilerek yeni bir anıt mezar yapılmamıştır. Bu yolculuğun sebebini öğrenemeyiz. Belki bir yer değiştirme, göç sözkonusudur.² "Gece yarısı, yaylı araba, korkulu yollardan sarsıla sarsıla düşerken, uzaktan ta derinlerde bir ışık gösterdiler: 'İstasyon' dediler, 'Yünüs'ün türbesi onun yanındadır'" (Yazıdaki imla böyle: "Yünüs", o zaman halkın söylediği gibi).

"Çocuk gözlerimle oraya baktım ve ürperdim. Kulaklarımda bir efsane-nin uğultusu vardı. Dağlar, taşlar, ağaçlar ve kuşlar, mânasını bilmediğim bin ilahi söylüyorlardı."

Bu gizemli, "mistik" başlangıç bize yazının bütünü hakkında bir fikir verebilir. Yunus'u anlatmaya başlayan yazar, kendisini, çocukluğunu... Anadolu'yu, 1930'ların Türkiyesini anlatır. Bu Yunus'un içinden çıktığı halkı ve toprakları anlatmadan olmaz elbette:

"Köye yerleştikten sonra, uçurum, Yunus, İstasyon ve ben, birbirimize kaynaştık. Zamanla orkestramıza başka sesler de karıştı: Yakıcı yaz güne-

2 Mehmet Kaplan *Türk Edebiyatı* dergisinin Mart 1991 sayısında yayınlanan hatıralarında, kendisi ilk mektebe giderken anne ve babasının Sarıköy'e gittiklerinden söz eder. Sivrihisar'da bak-kal dükkânı açan ve işletemediği anlaşılın babası aynı işi Sarıköy'de denemiş olabilir. Bu arada yaz aylarında Mehmet Kaplan'ı da Sarıköy'e yanlarına aldıkları düşünülebilir. Ailenin bundan sonraki durakları Eskişehir'dir. Kaplan orada istasyonda ekmek ve süt satar.

şinde sıtmadan toprağa uzanmış köylüler gördüm. Toprak yüzlerinde, ruh yarığı gibi ela gözleri daima bir veliyi hatırlatan köylüler. Çatlak dudakları ile güldükleri zaman, taşlar canlanıyormuş hissiyle insanı korkutan köylüler ve akşam güneşi bataklıkta yanarken milyonlarca zehirli sineği göklere salıveren Porsuk.”

Gece, ellerinde ayran bakraçları ile –muhtemelen satış yapmak için-tirene çıkarlar. “Issız bozkır karanlığında, seyyar, ışıklı saraylar gibi, birden karşımızda duruveren vagonlar bizi büyülerdi.”

Tiren yüzlerce yıllık durgun hayatını sürdüren bu Anadolu köyüne modernliğin büyüsunü yayar. Yolcular uyku içinde rüyada bakar gibi kayıtsız bakar istasyondakilere ve bir şey göremezler. “Orada uçurumun içinde Yunus’un ve bizim bulunduğumuzu fark etmezlerdi. Nereden Fark edeceklerdi? Etseler ne yapacaklardı?”

Anadolu bu modernlik gösterisi karşısında büyülenirken, tiren yolcuları –ki o zamanın memuru, varlıklısı, aydını- Yunus’u ve halkı fark etmezler...

“Bu aydın masal kâşaneleri uzaklarda eriyince, biz yine mağaramıza dönerdik: Kerpiç damlarımıza ve sefaletimize. Yıllar var bu uçurumdan nasıl çıktığımı bilmiyorum. Arabalar, evler, istasyonlar, şehirler, mektepler, kitaplar ve insanlar beni uzun bir vadiden geçirdiler. Bu vadede asırlarca yürümüş gibiydim. Bir daha dönmedim.”

Yazar, bu uçurumdan, sefalet ortamından uzun bir süreç içinde çıkmıştır, fakat o kadar uzakta bırakmıştır ki o günleri, nasıl çıktığını hatırlamaz bile...

“Bir daha oraya dönmedim. Fakat uçurum benimle her yeri doladı. Ne zaman içime baksam, karşıma onun karanlık boşluğu, titreyen istasyon ışığı, Yûnüs, köylüler ve Porsuk çıkar. Milyonlarca sivrisineğin yüzüme hücum ettiğini hissederim.”

Bir daha oraya dönmemiştir ama içine yöneldiğinde o istasyon, Yunus, fakir köylüler ve Porsuk’la birlikte sivrisineklerin yüzüne hücumunu hissetmektedir. Bu âdeta her şeye rağmen kurtulunamayan geçmiştir, yoksul çocukluktur, şahsi mazidir, hatta bunun beslediği yerli-millî ruhtur.

“Yaylı, tıpkı ilk gecede olduğu gibi, yüksek tepelerden iner, kulaklarımda anne sesiyle söylenen bir efsane uğuldar, dağlar, taşlar, ağaçlar kuşlar, o zaman mânasını bilmediğim, fakat şimdi çok iyi anladığım ilahiler söyler:

Ben Yûnüs-i bîçâreyim,

Dost elinden avâreyim,

Baştan ayağa yâreyim

Gel gör beni aşk neyledi.

“Bu uçurum şarkısı beni her zaman üretti. Ben onu Yûnüs’ün kendi

ağzından dinledim. Ben ‘bîçâre’, başdan ayağa yâre ve dost elinden âvare’ Yûnüs’ü gördüm. Ben bu uçurum türküsünü, toprak yüzlerinde, ruh yarığı gibi ela gözleri Yûnüs’ünkinin tıpkısı olan insanlardan duydum.”

“Bunaltıcı bozkır öğlesi Porsuk sularını kaynattığı zaman, onlar, toprağa uzanırlar; sırtmalı, çatlak ve yorgun sesleri ile bu türküyü mırıldanırlardı. Harap türbesinde yatan Yûnüs de onlara karışırdı.”

“Yıllar geçti, türlü şarkılar dinledim. Mes’ut evlerin pencerelerinden sızan şarkılar, meyhane şarkıları, ıssız sokaklarda söylenen külhanbeyi şarkıları, güzel kadınların, çirkin kadınların, çocukların, yaşlıların, artistlerin ve vatmanların şarkılarını dinledim. Ağlayan, gülen, söven ve okşayan şarkılar. Fakat hepsi de kulaklarımda kaldı. Ruhuma girmedi. Ama Yûnüs’ün, Yûnüslerin şarkılarını hiç unutmamış. Kaç sabah Yûnüs ölmemiş, Yûnüs çoğalmış, köyler Yûnüs’le dolmuş hissiyle uyandım.”

Çocukluktan kaçmak, yoksulluk ve mahrumiyetle aynileşen memleketine dönmekten imtina etmek neyi değiştirir ki? Yazar Türkiye’nin en büyük şehrinde yaşar, o zaman tek olan üniversitesinde itibarlı bir öğretim üyesi olur. Bir şehirde olan her şeyi görür. Şehrin çok çeşitli şarkılarının, faaliyetlerinin, işlerinin hiçbiri ruhuna işlemez. Yûnüslerin şarkılarını ise unutmaz, aksine çoğaldığını, köyleri doldurduğunu düşünerek uyanır.

“Uyandım, fakat etrafımda şehir vardı; şehirli vardı. Asfalt yolları pırıl pırıl, apartmanları göklere tırmanan, meydanları, otomobil, kamyon, otobüs, tramvay, dilenci, fahişe, bey, işsiz, hamal ve talebe ile tıklım tıklım dolu şehir. Her biri kendi içine kapanmış körler gibi dolaşan insanlar. Kendimi onlar arasında buldum.”

“Yıllar var, büyük, sonsuz karışık bir labirentin içinde, çıkacak bir yer bulmak için uğraşıyorum. Zaman zaman içimdeki uçurum beni çağırır ve ‘Çıkış yeri benim, der. Haydi, atlayıver, korkma!’ Ve kalbim kendi kendine şöyle söylenir: Bir yaylıya binsem, kırbacı elime alsam, atlara “deh” desem, yollardan geri dönsen, o mukaddes uçuruma insem...”

Kaplan’ın doğduğu yerlere bir daha döndüğüne dair bir bilgiye sahip değiliz. Muhtemelen dönmedi... Dönememek onda bir acı olarak kaldı; o mukaddes uçurumun çağrısını hep hissetti. 1920’lerin şartlarına dönüp, yaylı arabaya binip kırbacı eline alarak atlara “deh” demek ve çocukluğa dönmek... Elbette ancak o şartlarda bir dönüş etki uyandırabilirdi belki. Kaplan, belki de modern zamanlarında köyüne dönmekten bu yüzden imtina etti.

Bir yeniden doğuş: Yunus Emre

13. asırda yaşamış, halkın günlük hayatından, tekelere, büyük bestekârların eserlerine kadar nüfuz etmiş Yunus Emre, 20. yüzyılın başında Fuat Köprülü’nün 1913’te Türk Yurdu’nda yayınlanan iki yazısı ile edebiyatçılarımızın ilgi alanına girmeye başlar. Onun tasavvufi lirizmi, ya-

lın dili, dönemin edebiyatçılarını etkiler. Şair, feylesof Rıza Tevfik, o zamanın şartlarında Bursa'ya gider, "Âşık Yunus" kabri olarak bilinen mezarı ziyaret eder (1914). Heyecanını Yunus tarzı şiir yazarak (Yunus Emre'ye armağan) kalıcılaştırmak ister. Yakub Kadri'nin mistik temayüller taşıyan yazısı, aynı vadede Necip Fazıl'ın şiiri Yunus ilgisini güçlendirir. Sorbon'da feseife tahsil eden Burhan Toprak, 1930'ların başında Alp dağlarında bir sanatoryumda tedavi görürken Fransız filozofu Paskal'ı okur ve Yunus Emre ile benzerlikleri dikkatini çeker. Yunus Emre'yi yazılarıyla ve seçilmiş şiirlerinden oluşturduğu kitabıyla tanıtır. Nureddin Topçu, Fransa'da doktora tezinde Hallaç'la birlikte Yunus Emre'den hareketle fikirlerini ortaya koyar. Mehmet Kaplan'ın Yunus Emre ilgisinin hocası olan Fuat Köprülü'den ziyade bilhassa Nureddin Topçu'nun Yunus Emre yorumundan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Mehmet Kaplan Nureddin Topçu'nun vefatından sonra yayınlanan "Çağdaş bir mistik: Nureddin Topçu" yazısında bu hususu tereddüte mahal vermeyecek şekilde ortaya koyar:

"Nureddin Topçu binbir ahlâk buhranı ile kıvranan Cumhuriyet devri Türkiye'sinin kalbi ve ruhu idi. Ben onda Yunus Emre'nin çağın felsefesi ile yoğrulmuş büyük bir temsilcisini buldum. Hiç şüphe etmiyorum ki, öbür dünyada yöneldiği yer Mevlâna ve Yunus Emre'nin yanındır." (Fikir ve San'atta Hareket, Ocak-Şubat-Mart 1976, sayı: 112)

İsyandan uysallığa

Mehmet Kaplan'ın, Nureddin Topçu'ya yakın durduğu dönemlerde, özellikle Hareket dergisinde yazıları yayımlandığı yıllarda, o çocukluk döneminin aidiyet çizgisini sürdürdüğünü düşünebiliriz. Zamanla hayat şartlarının onu daha akılcı, daha uyumlu hâle getirdiğini ve pozitivist doğru yönelttiğini, mistik yönelimli Nureddin Topçu'dan ilimci-pozitivist "muhafazakâr" Mümtaz Turhan'a doğru götürdüğünü düşünebiliriz. Bu yöneliş 1960'larda belirgin hale gelir. Kaplan, 1965-66'da Mümtaz Turhan'la birlikte çıkardıklarını söylediği Yol dergisinde yazar.

Mehmet Kaplan'ın Topçu ile aynı dergide yazarken Üniversite mensubu bir hoca olarak Ahmet Hamdi Tanpınar'la mesaisinin de fikirlerinde etkili olabileceğini düşünebiliriz. Herşeyden önce sanatçı ve estetik olan Tanpınar'dan ziyade, kendi ifadesi ile, Mümtaz Turhan ilgisi ağır basmıştır. Böylece ruhçuluktan ilimcilığe, pozitivist doğru bir seyir söz konusudur. Diğer bir dönüşüm sosyalizmden liberalizme doğru olmalıdır.

Kaplan'ın Topçu ile ilişkilerini gevşeterek kendine biçtiği konumu, isyandan uysallığa, konformizme bir geçiş olarak değerlendirebiliriz. Topçu, isyan ahlâkında ısrar etmiş, uysallığa teslim olmamıştır. Mehmet Kaplan ise uysallığı (konformizmi) benimsemiş olmakla beraber geçmişini bir türlü söylemeyen bir muzdarib konumundadır artık. Bu sıralarda

Topçu'nun mistisizminin Türkiye'nin meselelerine çözüm getiremeyeceği kanaatine varmıştır. 1968'den sonra Hareket'te Nureddin Topçu'nun sanayileşme aleyhindeki yazıları da bu sonuçta müessir olmuştur. Kaplan, meşhur konuşmasında bir kaç satır sonra baklayı ağzından çıkarır: "Sosyalizm meselesi de beni Topçu'dan uzaklaştıran sebepler arasındadır." Kaplan, Topçu'dan çok istifade etmesine ve tesirinde kalmasına rağmen, onun tilmizi olmadığını da konuşmanın sonunda belirtir.

Burada bilgi kabilinden, Kaplan Hoca'nın Yol dergisi ile yollarını ayırdığını söylediği 1966 ve 1967'de Hareket'de yazmaya devam ettiğini, asıl fikir yazılarını bu dergide neşrederken hikâye tahlillerini Yol'da yayınladığını hatırlatmak istiyoruz. Mehmet Kaplan 1968'den itibaren Hareket'te görünmez. Hisar, Meydan ve Türk Dili gibi dergilerde yazmaktadır. Onun Hareket'e dönüşü, Topçu'nun vefatından sonra yayınlanan hatıra sayısında (Ocak-şubat-mart 1976) yayınlanan "Çağdaş bir mistik: Nureddin Topçu" yazısı dikkate alınmazsa, 1979'da derginin yeniden çıkışıyla olur. Bu dönem Hareket'lerinde vaktiyle Yol dergisinde yayınladığı türden tahlil yazıları yayınladı.

Kaplan'ın 1970'lerde âdeta "Devlet âlimi, mütefekkeri" konumu kazandığını, bunun o yıllarda yayınlanan Cumhuriyet Devri Türk Şiiri'nde kendini bariz şekilde gösterdiğini biliyoruz.

Bu kitabın Önsöz'ü yukarıda sözü edilen Nesillerin Ruhu yazısıyla birlikte okunduğunda fark, değişim ve hatta zıddiyet apaçık ortaya çıkar: "Cumhuriyet devrinin ilk elli yılı, her sahada olduğu gibi san'at ve edebiyat sahasında da büyük yenilik, zenginlik ve çeşitlilik gösterir. Denilebilir ki yenilik bu devrin başlıca özelliğidir." Yaklaşık 25 yıl ara ile yazılan iki metin temel göstergelerin tamamen değiştiğini ortaya koymaktadır. Mazi meselesinin, mazi düşmanlığı kavramının yerini "yenilik" almıştır. Cumhuriyet edebiyatının din ve tarihten uzaklaşması, hatta düşmanca tavır takınması artık önemsenmemektedir. İnkılâpları tarihe coğrafyaya ve sosyal şartlara meydan okumak olarak yorumlayan Kaplan'dan eser kalmamıştır. Maddeye tapma konusundaki eleştiri de unutulmuştur.

Mehmet Kaplan, artık yokluğundan şikâyet etiği eleştiriye bir kenara bırakarak "tahlil"lerini resmî tarih tezine yaslamaktadır: "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, bütün eskimiş müesseseleri ile tarihe karışınca, Kurtuluş Savaşı ile bütün dünyaya yaşama gücünü isbat eden Türk milleti, çağdaş medeniyete uygun 'yeni bir devlet' kurmak için rejimden sanayie kadar, hayatın her sahasında köklü 'inkılâplar'a girer." Bunu yaparken, Nesillerin Ruhu'nda olduğu gibi rüşvet-i kelim kabilinden değil, Mustafa Kemal Paşa ve Kemalizme bağlılığını net şekilde ortaya koyar: Büyük kumandan olduğu kadar büyük bir devlet adamı ve devlet kurucusu da olan Atatürk kısa zamanda Türkiye'nin çehresini değiştirir... Bu hususta Mümtaz Turhan'la paralellik açıktır. Turhan'ın "Atatürk İlkeleri ve Kalkınma" kitabı 1965'te yayınlanmıştır.

Artık sistemin, rejimin sözü dinlenir bir figürüdür Kaplan. Yine de bir yerlerde o dönülmek istenmeyen çocukluk, onu çeken uçurum, yani “mukaddesat” zihninden silinmez. Son yazısı “Niçin bizde hastahanelerde imam kadrosu yok?” olur. Bu yazı hastahane yazılmıştır ve tamamlanmamıştır....

Meseleye Nureddin Topçu zaviyesinden bakılırsa, Topçu'nun fikir çevresi içinde bulunanlara siyasetin yıkıcı tesirlerinden çok söz ettiği bilinir. Birkaç neslin siyaset yolunda kaybedildiğini sık sık tekrarlayan Topçu'nun üniversite için de benzer bir yaklaşıma sahip olduğunu düşünebiliriz. Bu hususla ilgili kanaatlerini eski anadoluculardan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun vefatından sonra yayınlanan son yazısında bulmak mümkündür. (Hareket, Aralık 1974) Memleketi kurtarmak için yüksek mevkileri tutmaları gerekiyordu “en iyisi ilim yapalım, dediler, siyasî tehlike nasıl olsa âlimin hücrelerine girmez.” “Anadoluculuğu benimsemek dar bir görüşe bağlanmaktı. hem de bu dâvanın kuvvet ve ikbal kapıları kapanıktı...”

*

Bu yazı Türkiye’de fikrî istikrarsızlık konusunda bir deneme mahiyetindedir. Mehmet Kaplan’ın kültürümüze, edebiyatımıza ciddi hizmetleri olduğundan şüphe edilmemelidir. 1975’te Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nin yayını sırasında bu Ansiklopedi’nin Yayın Kurulu başkanı mevkiindeki Kaplan hoca ile teşrik-i mesai içinde olduk. Onun sahasıyla ilgili konuları geniş vukufu ve anlaşılır ifade tarzı ile yazdığına kolaylıkla yazdığına şahit olduk.

Mehmet Kaplan’ın anadoluculuğun tarihini yazmam hususundaki telkini hatırdan çıkmadı. Tarih ve Toplum kitabımın yayınından sonra, muhtemelen onun muhteva ve teknik özelliklerini önemseyerek, böyle bir telkine muhatap olduğumu sanıyorum. Bu teklifi kabul etme şartları oluşmadığı için maalesef sonuca varılamamıştır. Bu itibarla, bu yazı merhum hocamızı rahmetle yad etmek borcunun bir neticesi olarak da okunmalıdır.

“2050” Özelinde Yakın Gelecek Tahminleri

2050, David Passig, Koton Kitap, 2011.

Merve Özgenli Çelik

Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi

David Passig’in 2050 adlı eseri yakın dönem gelecek öngörülerinden oluşan bir eserdir. Kitap temel olarak beş kısımdan oluşmakta ve bu beş kısım da kendi içinde bölümlere ayrılarak toplamda yirmi iki bölümü oluşturmaktadır. Yazar kitapta temel olarak Ortadoğu’daki değişimler ve bu değişimlere jeopolitik şartların hangi boyutta etki ettiğini irdelemektedir. Bu anlamda kitabın büyük bir bölümünü Ortadoğu ile ilgili olan kısım oluşturmaktadır.

Kitabın birinci bölümü “Tarihsel Mantık” başlıklı bölümdür. Yazar bu çalışmada “kişiyi geçmişten bir zamana, durduğumuz yerden yüz sene öncesine götürerek gelecekte ne olacağını tahmin etmeye çalışmak ve sonuçta ne olduğunu gözlemlemek” ister. Yazarın burada geleceği tahmin etme isteği tarih bilincimize kazandıracığı dirilik ve bu yolda güvenli bir biçimde yürüyebilme maksatlıdır. Yazarın geleceği okumada kullandığı yöntemin merkezinde coğrafya vardır. Bölgesel teoriler, ülkenin sınırlarını belirlemenin yanında ülkenin geleceği üzerinde de önemli oranda etkilidirler. Bölgesel teorilere göre “Geleceğe izlerini bırakanlar ülkenin ne ekonomisi ne değerleri, ne etnik bileşenleri ne de dinidir”. Vatandaşların bulunduğu coğrafya onların güç alanlarını belirleyici olmaktadır. “İnsanlar ve düşünceler olayları etkiliyor ancak coğrafya neredeyse her zaman olayları oluşturuyor. Ve sonuçlarını belirliyor. Kabul edilenin tam tersine 21.yy’da olayları şekillendirecek ve yönlendirecek olan sadece coğrafyadır.”

Kitabın ikinci bölümü “Arka Plandaki Eğilimler” üzerine odaklanır. Yazar tahmininin iki ana bileşenini sunar. Bunlardan ilki “küresel ve yerel demografik eğilimler” iken diğeri “teknolojik eğilimler”dir. Passig bu iki eğilimin “coğrafi yaklaşım”ın doğrudan sonucu olduğunu iddia eder. İkinci bölümde bu tez üzerinden yazar 21.yy’ın demografik eğilimlerini ülkelere göre doğurganlık oranları, yaşam beklentisinde gelecekteki eğilimler ve demografik eğilimlere yardımcı eğilimler başlıkları çerçevesinde inceler.

21.yy'ın teknolojik eğilimlerini ise boyut konusu genelinde inceler ve ışık hızı, gelecekteki enerji ve petrol kaynakları ve uzay konusuna değinerek sonlandırır.

Kitabın üçüncü bölümü “21.Yüzyılda Süper Güçlerin Anlaşmazlıkları” başlığı altında 21.yüzyılda ekonomik ve siyasî güçlerin 20. Yüzyıldakinden farklı olarak coğrafi yaklaşıma göre şekilleneceğinin altını çizer. Passig'e göre 21. yüzyıldaki kilit ülkeler Amerika, Rusya, Türkiye ve Japonya'dır.

Yazar'a göre söylenenlerin aksine ABD 21.yy'da da gücünü koruyacaktır. “Tahminlere göre 2010'da 300 milyonluk nüfusuna karşın 21.yy'ın ortalarında bu nüfus 400 milyon kişi olacak”tır. Passig ABD'nin gücünü askerî güce bağlar. Amerika'nın askerî gücü kıta içindeki tüm komşularının güçlerinin yaklaşık on katı kadardır. “Dünyanın neresinde olursa olsun hareket eden bir gemi, kayak veya tank ABD'nin uyduları tarafından anında saptanmaktadır. 21.yy'da tüm ülkelerin donanmalarının toplam gücü Amerikan Donanmasının gücüne denk değildir”. Bu güce artı olarak yazara göre ABD bu yüzyılda coğrafi imkânlarını daha da kullanarak uzayı ve dördüncü boyutu fethedecektir. Bu konu da önemli görüşlere sahip George Friedman'a göre de 21.yüzyıl ABD'ye aittir.

Kitapta bahsedilen 21.yüzyılın ikinci önemli gücü Rusya'dır. “Dünya üzerindeki ülkelerin çoğunun tersine Rusya'nın sınırları geçişi zorlaştıran doğal sınırlar değil. Sınırlarını belirleyen büyük nehirler, denizler ve bataklıklar yok. Savunması genellikle sert iklim koşullarına ve topraklarındaki sonsuz ormanlara dayanıyor.” Bu anlamda coğrafi anlamda Rusya özel bir konuma sahiptir. Friedman'a göre Rusya bu coğrafi şartlarından dolayı sert bir karar verme mekanizması ve acımasız bir yönetim şekli oluşturmuştur. Yani coğrafi çizgiler yönetim şeklini önemli oranda etkilemektedir.³ Yazara göre Rusya'nın amacı ağırlık merkezi Moskova olan bir bağımsız ülkeler grubu kurmaktır. Rusya SSCB döneminden kalan nükleer gücünü yeni bölgesel değeriyle birleştirerek küresel konularda merkezi bir rol üstlenmeye ve ABD'ye ayrıcalıklı egemen konumunu kaybettirmeye niyetlidir. Rusya'nın 21.yy'ın ikinci on yılında ABD'nin dikkatini Ortadoğu üzerine yani Müslüman dünyasına çekmeye çalışması bu süreçte beklenenler dâhilindedir.

Yazarın bahsettiği üçüncü önemli güç Türkiye'dir. Kitabın temel tezini oluşturan coğrafi temelli yorumlama Türkiye'de de geçerliliğini korumaktadır. Türkiye'nin jeopolitik durumu yazara göre 21.yy'da önemli oranda belirleyici olacaktır. Yazara göre Türkiye Rusların coğrafi açıdan karşısında, onu dengeleyebilecek bir ülke, stratejik bir güçtür. Yarımada olduğundan dolayı da diğer ülkelerin Türkiye'nin karşısında durması oldukça zordur. Passig'in tezine göre Türkiye kendini kısa zamanda hem kendisinin hem de ABD'nin çıkarları doğrultusunda başlatacağı yerel bir çatışma içinde bulacaktır. 21.yy'daki ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu

3 www.stratfor.com

gözünde güç kazanacağını ve ABD ile anlaşmasıyla Rusya'ya karşı bir savaş olabileceğini iddia eden yazar bu anlamda Türkiye'yi oldukça önemli bir konuma oturtmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümünü oluşturan 21.yy'daki süper güçlerden dördüncüsü ise Japonya'dır. Japonya'nın süper güçlerin arasında olmasının diğerlerinden en önemli farklı olarak onun coğrafi şartlarından değil de teknolojik anlamdaki gücünden kaynaklanmaktadır. Passig'e göre "bu dönemde Japonya uzay gücü haline gelmiş olacak. Gelişmiş uydu sistemlerini uzaya yerleştirecek. ABD gibi Japonya da uzayda enerji elde ederek bunu dünyaya ileticek ve bir uzay istasyonunda vatandaşları bulunacak." Yazar kitapta Asya ülkeleri ve tüm gelişmiş ülkeler arasında 21. yüzyılda demografik kriz yaşayacak en şiddetli ülkenin Japonya olacağını iddia eder. Japonya'nın bu soruna çözümü insan kaynağı bulmak amacıyla ya Çin'le bir mücadele şeklinde gerçekleşecek ya da Endonezya takımataları işgal edilecektir.

Kitabın dördüncü bölümünde yazar "21. Yüzyılda Ortadoğu Jeopolitiği" başlığı altında bu bölgedeki ülkeleri ayrı ayrı irdeler. Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Filistin Özerk Yönetimi ve Suriye bu bölümde Passig tarafından ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Yazar, Ortadoğu'nun geleceğinde Türkiye'yi önemli bir konuma oturtur. "Coğrafi yaklaşımın vardığı sonuçların güvenilirliğini kabul edersek Türkiye'nin yeniden önemli bir rol oynamaya başladığını görürüz. Türkiye'nin bölgesel süper güç rolünü üstlenme süreci 2020'lerde hızlanmaya başlayacak" Passig ABD'nin Ortadoğu üzerindeki ilişkilerde Türkiye ile ilişkilerin daha sıcak hale geleceğini bu doğrultuda Amerika'nın başarılı olabilmesi için Türkiye'nin iç ve dış politikadaki pek çok gelişmesine göz yumacağını iddia eder.

2050'de yazar; İsrail'in 21.yy'ın ilk yarısında Türkiye ile işbirliğine ihtiyaç duyacağını savunur. Bu işbirliği askerî ve siyasî alanda kendini gösterecektir. İsrail'in Türkiye ile ilişkisi 21.yy'da da süper gücünü sürdüreceği tahmin edilen ABD ile doğru adımlar atmak ve onunla aynı yönde olmak açısından önemli olacaktır.

"Friedman 21.yy'da Türkiye'nin Japonya'yla birleşerek ABD'nin o zamana kadar gelen hakimiyetine karşı küresel bir güç oluşturacağını tahmin ediyor. Friedman'a göre iki taraf arasında çatışma çıkacak ancak bu olmasa bile Türkiye'yle ABD arasındaki gerilim, İsrail'in kuruluşundan beri beklediği diplomatik fırsatın ortaya çıkmasını sağlayabilir. Türkler bu dönemde durumu giderek kötüleşen Arap ülkeleriyle İsrail arasında politik süreci başlatabilecek ve en az 22.yy'a kadar sürecek bölgesel barışı sağlayacaktır."

Sonuçta yazar kitabın başında dile getirdiği gibi sonunda da gelecek araştırmaları adına önemli bir vurguda bulunur; Gelecek araştırmacıları-

nın elinde makul bir geleceği tahmin eden araçlar yoktur. Yapılanlar sadece olası geleceği tahmin etmekten ibarettir. Bu anlamda 2050 kitabı da bu tahminlerden farklı değildir. Gerçekler hayal edilenlerden çok daha farklı olabilir.